

QISA ÖMRÜN
BÖYÜK FƏALİYYƏTİ

ƏSGƏR ZEYNALOV

**QISA ÖMRÜN
BÖYÜK FƏALİYYƏTİ**

“MM-S” 2021

Redaktorlar: Almaz Ülvi

Filologiya elmləri doktoru, professor

Zeynəb Qasımova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Rəyçilər: Buludxan Xəlilov

Filologiya elmləri doktoru, professor

Şəfəq Nasir

Filologiya elmləri namizədi

Rəssam: Səkinə Zeynalova

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

Ə.Zeynalov. Qısa ömrün böyük fəaliyyəti.

“MM-S”, Bakı-2021, 216 səh.

Kitabda görkəmli ictimai xadim, əməkdar jurnalist, tətqiqatçı alim, Qərbi Azərbaycanda Vədi rayon PK-nın katibi, Amasiya rayon PK-nın birinci katibi, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru, uzun illər Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti sədrinin müavini, Ermənistan SSR KP MK-nın üzvü, Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatı vəzifələrində çalışmış Məhərrəm Bayramovun həyat və fəaliyyətindən bəhs olunur.

"MM-S" müəssisəsi M087©"Bakı -2021

QISA ÖMRÜN BÖYÜK FƏALİYYƏTİ

Məhərrəm Bayramov... Bu adı Qərbi Azərbaycanda yaşamış orta və yaşlı nəsil həmişə böyük ehtiramla xatırlayır. Heç 53 illik ömrü də bütöv yaşamamış bu insanın – bu qeyrətli, vətənpərvər, milli insanın həyatı nə qədər vəzifələrdə, elmi arenalarda keçmişdir. Azərbaycanın ən qüdrətli xanlığı keçmiş İrəvan xanlığının Zəngibasar mahalının Aşağı Necili kənd məktəbindən başlanan yol İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji **Məktəbi**, doğma kəndindəki müəllimlik, Azərbaycan Dövlət Universiteti, Azərbaycan və Ermənistan komsomolunun təlimatçılığına, Ermənistan SSR MK-nin təlimatçılığına, Vədi rayon **Partiya Komitəsinin** katibliyindən, dissertantlıq illəri, filologiya elmləri namizədi, ədəbiyyatşünaslıq, yazıçılıq, jurnalistlik, Amasiya rayon **Partiya Komitəsinin** birinci katibi, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktor müavini, redaktoru, Ermənistan SSR MK-nin üzvü, Ermənistan SSR Ali Sovetinin sədr müavini, Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatı, İrəvan Pedaqoji İnstitutunda müəllimlik fəaliyyətinə qədər böyük, zəngin, dolğun məsafə qət etmişdir. Əlbəttə, **məncə**, bunlar hamısı deyildir. Hardasa unudulan anlar, məqamlar da var.

Öncə Məhərrəm Bayramovun dünyaya göz açdığı Aşağı Necili kəndi. Bir sıra qaynaqlar göstərir ki, əvvəllər bir Necili kəndi olmuş, sonralar tarixi şərait ikinci Necilinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Yuxarı

Necili və Aşağı Necili. Necili sözünün mənşəyi ilə də bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Tayfa adı ilə bağlanmasına daha çox meylilik göstərilir. Aşağı Necili kəndi Yuxarı Necili, Zəngibasar, Sarvanlar və Zəngilər kəndlərinin əhatəsində yerləşirdi. Kəndi bir tərəfindən Zəngi çayı, digər tərəfindən Haramı çayı ana qolları kimi ağışuna almışdı. Eyni zamanda kəndin bir tərəfindən Alagöz dağı, digər tərəfindən Ağrı dağı göz oxşayırdı. Kəndin yuxarı hissəsindən Sarvanlar tərəfdən İrəvan-Tiflis-Moskva dəmiryolu xətti keçirdi. Kəndin çox füsunkar təbiəti, münbit torpağı və cəmərd insanları vardı. Aşağı Necili tipik müsəlman kəndi olduğu üçün burada məscid fəaliyyət göstərirdi. Bu kənddə nə qədər din xadimləri və seyid nəsiləri olmuşlar.

1920-ci illərdən sonra Aşağı Necili kəndində məktəb fəaliyyətə başlamış, Rəhim Rəhimov, Sura Rəhimova, Ələşrəf Babayev, Rəcəb Məmmədov, Mir Heydər kəndin ilk müəllimlərindən olmuşlar. Anam Aşağı Necili kəndindən olduğu üçün hələ uşaqlıqdan onun müəllimi olmuş iki dəfə Lenin ordenli Fatma müəllimə haqqında mənə xoş xatirələr söyləyərdi.

Onu da qeyd etmək istərdik ki, 1950-ci ildə Aşağı Necili kəndinin camaatı, o cümlədən Yuxarı Necilidən bizim ailə Ucar rayonuna köçürülmüş, yuxarıda adları çəkilən şəxsən tanıdığım müəllimlərdən Rəhim Rəhimov, Sura Rəhimova, Ələşrəf Babayev orada müəllimlik fəaliyyətini davam etdirmişdilər.

Qafar Kərimov, Hüseyn Məmmədov, Seyfulla Cəfərli, Məmmədəli Cəfərov kəndin ilk ali təhsilliləri olmuş və müxtəlif dövlət vəzifələrində çalışmışlar.

Fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Səttar Əbdüləli oğlu Axundov, baytarlıq elmləri namizədi Nazim Əli oğlu Tağıyev, fəlsəfə elmləri namizədi Novruz Xəlil oğlu Novruzov, tarix elmləri doktoru, professor Nuru Zeynalabdin oğlu Məmmədov, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Nizami Səttar oğlu Bayramov, sənətşünaslıq namizədi Afaq Məmmədəli qızı Cəfərova, tarix elmləri namizədi Nizami Kazım oğlu Məhərrəmov Aşağı Necili kəndindən pərvazlanmış alimlərdir. Əslən bu kənddən olan, valideynləri deportasiyaya məruz qalmış, tanınmış ictimai xadim, yazıçı, filologiya elmləri namizədi Səyyad Aran, psixologiya elmləri doktoru Validə Əliyevanın da adlarını qeyd etmək lazım gəlir.

Görkəmli jurnalist, Azərbaycan Dövlət Teleradio Komitəsinin Sədri vəzifəsində çalışmış Babək **Hüseynoğlunu**, Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi olmuş Murtuz Bağirovu, müxtəlif vaxtlarda Ermənistanın Ali Sovetinin deputatları olmuş Məmməd Nəcəfov və Sürəyya Hüseynovanın da adlarını bu kəndin yetirmələri içərisində xüsusi vurğulamaq lazım gəlir.

Aşağı Necili nə qədər nüfuzlu adamlar **yetirsə də**, onların ən yüksək zirvəsi heç bir şübhə yeri olmadan, bütün titullarını saymaqla qurtarmayan Məhərrəm Bağır oğlu Bayramovdur.

Özünün zəhməti ilə dolanan, Aşağı Necili kəndində özünə görə nüfuz sahibi olan Bağır kişinin dörd övladı - üç oğlu və bir qızı vardı. Səttar, Tahir, Ruqiyyə və Məhərrəm. Oğlanların hər üçünü mən görmüşdüm.

Ailənin böyük oğlu Səttar görünür Məşhəd şəhərinə ziyarətə getdiyi üçün elə onun adını həmişə Məşədi Səttar eşitmişəm – daha doğrusu Məşsəttar. Səttar kənd-

də müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. Bu gün onun övladlarından fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Nizami Bayramov Bakı şəhərində məktəb direktoru, qardaşı Bəxtiyar Səttaroglu isə Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətində Maarifləndirmə redaksiyasında Baş redaktor vəzifəsində işləmişdir. Onun Uluxanlı məktəbinin 125 illiyi ilə bağlı çəkdiyi on bir verilişi xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Ailənin ortancıl övladı Tahir Aşağı Necili kənd məktəbini bitirdikdən sonra Ermənistan Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna daxil olmuşdur. İnstitutu bitirəndən sonra Zəngibasar rayonunun partiya və sovet orqanlarında müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. 1938-1941-ci illərdə Sovet ordusu sıralarında xidmət etdikdən sonra, vətənə qayıtmış, Zəngibasar rayon Partiya Komitəsində hərbi məsələlər üzrə şöbə müdiri vəzifəsinə irəli çəkilmişdir.

Böyük Vətən müharibəsindən sonra T.Bayramov İrəvan şəhərindəki Ali Partiya Məktəbində təhsil almağa göndərilmişdir. Ali Partiya Məktəbini erməni dilində **başa vurduqdan** sonra yenidən Zəngibasar rayonuna qayıtmışdır.

O, Zəngibasar rayonunda bir sıra məsul vəzifələrdə işləmişdir, o cümlədən Traktor Stansiyasının (RTS) rəisi, Maşın Traktor Stansiyasının (MTS) direktoru, uzun illər Zəngibasar Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri olmuşdur.

1953-1955-ci illərdə Ermənistan **SSR-nin** Mehri rayonunda Maşın Traktor Stansiyasının (MTS) direktoru, 1955-1960-cı illərdə Ermənistan KP Mehri RK-nin katibi işləmişdir.

1960-cı ildə Tahir Bayramov (ancaq bu gün də yaxşı xatırlayıram – ona Tahar Bayramov deyərdilər - Ə.Z.) doğma Zəngibasara qayıtmış, 1959-1963-cü illərdə “Necili” (Yuxarı Necili ilə Aşağı Necili uzun illər bir sovxoz olmuşdur) sovxozunun, 1963-1968-ci illərdə “Qaraqışlaq” sovxozunun direktoru olmuşdur. 1970-ci ildə ailəsi ilə Bakı şəhərinə köçən T.Bayramov Yaşıl-laşdırma Təsərrüfatı Trestinin baş direktorunun müa-vini vəzifəsində işləmişdir. 1973-cü ildə qəflətən dün-yasını dəyişmişdir.

Tahir Bayramovun bizim kənddə işləməyi mənim yaxşı yadımdadır. Uşaq yaddaşı güclü olar – deyirlər. Sonralar da dəfələrlə onu görmüşəm. Danışığında, hər-rəkətində geyimində bir nəciblik, ziyalılıq vardı. Son dərəcə milli adam idi.

Oğlu Felikslə Uluxanlı (Zəngibasar) orta məktəbində 9-10-cu sinifləri paralel oxumuşuq. O, 1969-74-cü il-lərdə Bakıda ADPI-nun Kimya fakültəsində təhsil al-mış, Moskvada Ümumittifaq Yeyinti Sənayesi İstitu-tunun Şərabçılıq texnologiyası fakültəsində təhsilini davam etdirərək ikinci ali məktəb diplomunu almış, İsmayilli rayonunda müxtəlif illərdə şərab zavodlarının direktoru olmuş, Bakı şəhər Nərimanov rayonunun Vergi İdarəsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. Onun-la görüşüb söhbət edəndə, həmişə doğma yerlərə - İrəvana, Zəngibasar mahalına, doğma Aşağı Neciliyə, Uluxanlı məktəbinə - Mirzə Cəlilin dərş dediyi təhsil ocağına və bizə dərş deyən müəllimlərlə bağlı xatirə-lərə qayıdırıq.

Nəhayət, ailənin sonuncu övladı, qardaşların ən ki-çiyi, kitabın əsas qəhrəmanı, unudulmaz, görkəmli,

sanballı, milli qeyrətli dövlət xadimi, yazıçı, jurnalist, ədəbiyyatşünas alim, pedaqoq **Məhərrəm Bağır oğlu Bayramov...**

Məhərrəm Bağır oğlu Bayramov 1928-ci il may ayının 13-də İrəvan yaxınlığındakı Zəngibasar mahalının Aşağı Necili kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini kənd yeddiillik məktəbində almışdır. Bu illərdə ona keçmiş İrəvan xanlığı ərazisində böyük nüfuz sahibi olan Fatma müəllimə, İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji **Məktəbinin** məzunları Rəhim Rəhimov, Əşrəf Babayev, Mir Heydər müəllim dərs demişdi.

Məhərrəm Bayramov kənd yeddiillik məktəbini bitirdikdən sonra İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji **Məktəbində** təhsilini davam etdirmişdir. 1925-ci ildə fəaliyyətə başlamış İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji **Məktəbinin Qərbi** azərbaycanlıların təhsilinin inkişafında çox mühüm, əvəzsiz rol oynamışdır. Həmin **məktəb** eyni zamanda Azərbaycan Pedaqoji **Texnikumu da** adlanmışdır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, 1930-1965-ci illərdə məktəbin tələbə və müəllimləri “xan”, “bəy”, “mülkədar”, “qolçomaq”, “kulak”, damğası ilə repressiyaya məruz qalmışdı. 1936-cı ildən İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumu adlanan həmin təhsil ocağı Azərbaycan elminə və maarifinə bir çox görkəmli xadimlər bəxş etmişdi. **1940-70-ci** illərdə Zəngibasar rayonundakı məktəblərdə dərs deyən müəllimlərin əksəriyyəti məhz İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji **Məktəbinin** məzunları idilər. Onların bir çoxu müəyyən müddət müəllim işlədikdən sonra gedib ali təhsil alaraq bu məktəblərə yenidən qayıdıb pedaqoji fəaliyyətlərini

davam etdirmişlər. Məktəb direktorlarının neçəsi məhz İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji **Məktəbini** bitirmişdilər. Otuz ilə qədər Yuxarı Necili kənd məktəbinin direktoru olmuş Qadir Məmmədov, Zəngilər, Zəngibasar, Yuxarı Necili kənd məktəblərinin direktoru olmuş, şair, tədqiqatçı, lüğətşünas İbrahim Xəlilov, Zəngilər, Qaraqışlaq kənd məktəblərinin direktoru olmuş Nəriman Məmmədov ilk pedaqoji təhsillərini məhz həmin təhsil ocağında almışlar.

İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji **Məktəbinə** müxtəlif illərdə Mehdi Kazımov, Bəhlul Yusifov, Həmid Məmmədzadə kimi tanınmış maarif xadimləri müdirlik etmiş, dahi Yusif Məmmədəliyev, üç dövlətin diplomunu almış, Almaniyada fiziologiya üzrə dissertasiya müdafiə etmiş bir sıra elmi, siyasi, poetik əsərlərin müəllifi Türkiyədə böyük nüfuz sahibi olmuş Cabbar Məmmədov (Ərtürk), çox işıqlı ziyalı olmuş Ələşrəf Bayramov kimi şəxsiyyətlər burada dərs demişlər.

Haşiyə: Yusif Məmmədəliyev **məktəbdə** təzə işə başlayanda burada Qriqoryan familiarı riyaziyyat müəllimi işləyirdi. Riyaziyyatı yaxşı bilən Qriqoriyanda qəribə bir xasiyyət vardı. O, təzə gələn müəllimlərə çətin bir məsələ verib, gücünü göstərirdi. Çox vaxt müəllimlər iki-üç günə onun cavabını tapa bilməzdilər. O, ənənəsinə sadıq qalaraq gənc – təxminən 23-24 yaşlı Yusif Məmmədəliyevə də çətin bir məsələ verir, ancaq onun gözlədiyi kimi olmur. Gənc müəllim əlindəcə məsələyə baxır və cavabını deyir. Qriqoryan əlini Yusif Məmmədəliyevin kürəyinə vuraraq: “Əhsən! Vaxt gələr, xalqın səninlə fəxr edər. Ancaq nə qədər ki, siz işləyirsiniz, mən burda qalmayacam” – deyib

texnikumu tərک edir. Y.Məmmədəliyev isə tək cə Azərbaycan xalqının deyil, keçmiş Sovet elminin fəxri oldu.

Azərbaycan elmində xüsusi çəkiliəri **olmuş** AMEA-nın həqiqi üzvü Budaq Budaqov, AMEA-nın müxbir üzvü Zərifə Əliyeva, görkəmli dilçi alim Cəfər Cəfərov, tanınmış siyasi xadim Nəriman Yusifov, əməkdar rəssam Cabbar Quliyev və digər bir çox tanınmış ziyalılar İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji **Məktəbinin** yetirmələri olmuşlar. Bu məktəbin ən məşhur məzunlarından biri də məhz Məhərrəm Bayramov olmuşdur.

O, bu möhtəşəm məktəbi bitirdikdən sonra bir il öz doğma kəndində müəllimlik etmişdir. Ancaq şair demişkən: “Qartalın gözləri gen səmalarda...” Təhsilini davam etdirmək istəyən M.Bayramov bu məqsədlə 1947-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti - Ə.Z.) Filologiya fakültəsinə daxil olur.

Bu dövrdə Azərbaycan Dövlət Universiteti özünün qaynar həyatını yaşayırdı. M.Bayramova kimlər dərס deməmişdir?

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ən böyük simaları – Cəfər Xəndan, Məmməd Arif Dadaşzadə, Əli Sultanlı, Məmməd Cəfər Cəfərov, Mikayıl Rəfili, Feyzulla Qasımzadə, Mir Cəlal, görkəmli dilçi alim Muxtar Hüseynzadə, böyük filosof, akademik Heydər Hüseynov... Dövlət və partiya xadimi Vəli Məmmədov, professorlar Yusif Seyidov və Kamil Əliyev, şairlərdən Balaş Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Əli Tudə, yazıçı Əhmədağa Muğanlı onun tələbə yoldaşları olmuşlar.

1952-ci ildə Azərbaycanın bu ali məktəbini bitirdikdən sonra M.Bayramov Azərbaycan SSR LKGİ Bakı Vilayəti Komitəsinin təlimatçısı, sonra Azərbaycan SSR LKGİ MK-da təlimatçısı təyin edilmişdir. İki il Bakıda çalışır və 1954-cü ildə doğma İrəvana qayıdır, eyni vəzifədə - Ermənistan SSR LKGİ MK-da təlimatçı işləyir. 1955-ci ildə o, Ermənistan SSR KP MK-nın təlimatçısı vəzifəsinə irəli çəkilir. Artıq getdikcə o özünü layiqli bir işçi və bacarıqlı təşkilatçı kimi təsdiq edir. Buna görə də M.Bayramova daha məsul vəzifələr etibar edilir. O, 1964-66-cı illərdə Vedi rayon **Partiya** Komitəsinin katibi vəzifəsinə təyin olunur. 1966-1969-cu illərdə isə “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaksiyasında redaktor müavini vəzifəsində fəaliyyət göstərir.

1948-53-cü illər azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandan (qondarma Ermənistandan – Ə.Z.) deportasiya olunması yaşı bilinməyən tarixdən bu yerlərdə yaşayan azərbaycanlılar üçün çox böyük bir zərbə oldu. Kənd təsərrüfatı elmləri namizədi, Ermənistan SSR Xalq Maarif Komissarı müavini (1941-1942), Ermənistan SSR KP MK Kənd Təsərrüfatı Şöbəsinin müdiri, Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatı Rəhim Kazım oğlu Allahverdiyev kimi nüfuzlu bir adamın bu zaman məcburi sürətdə Bakıya göndərilməsi oradakı azərbaycanlılar üçün böyük itki idi.

1950-ci ilə qədər Zəngibasar rayonunun birinci katibləri həmişə azərbaycanlılar olmuşlar. Zəngibasarın son birinci katibi azərbaycanlı Qəşəm Şahbazov (1947-1950) olmuşdu. Azərbaycanlıların deportasiyasından sonra onu başqa millət əvəz etdi. Burada bir məsələni

xüsusi vurğulamaq lazım gəlir, əlimizdə olan faktlar bir həqiqəti deməyə əsas verir. 1950-ci ilə qədər azərbaycanlıların birinci katib olduğu rayonlarda dövlət sənədləri ilkin olaraq Azərbaycan, sonra isə erməni dilində yazılırdı.

“Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası” kitabının 49-cu səhifəsində oxuyuruq: “Ermənistan Xalq Komissarları Sovetinin sədri Sarkis Kasyanın imzası ilə verilən fərmanda göstərilir ki, ermənilər yaşayan yerlərdə erməni dili, azərbaycanlılar yaşayan yerlərdə türk (Azərbaycan) dili dövlət dili hesab **edilsin**”.

Əldə olunan məlumatlar bir daha həmin faktları əsaslı sürətdə təsdiq edir. Azərbaycanlıların yığcam yaşadığı Amasiya, Basarkeçər, Zəngibasar, Vədi, **Mehri**, Qarabağlar, Krasnoselo rayonlarında Azərbaycan dili dövlət dili hesab edilmişdir. Həmin rayonlarda 1953-cü ilədək, yəni azərbaycanlıların kütləvi sürətdə köçürülməsinədək rayon partiya komitələrinin birinci katibi və rayon sovetlərinin icraiyyə komitələrinin sədri azərbaycanlılar olmuşlar (İbiş Abbasov, Cəfər Vəlibəyov, Rza Vəlibəyov, Rza Rzayev, Əli Məmmədov, Hüseyn Məmmədov, Talib Musayev, Qəşəm Şahbazov, Əli Həsənov, Həbib Həsənov, Gülməmməd Gülməmmədov və başqaları həmin rayon partiya komitələrinin birinci katibi olmuşlar).

Bunlar get-gedə sıxışdırıldı. 1950-60-cı illərdə üç rayonda birinci katib azərbaycanlı idi – **Basarkeçərdə**, Krasnoseloda və Amasiyada.

Yunis Qəhrəman oğlu Rzayev 1957-60-cı illərdə Krasnoselo rayonunun birinci katibi, 60-cı illərin ortalarında (1965-1966) **Basarkeçər** rayonunun birinci

katibi işləmişdir, 1968-1970-ci illərdə Ermənistan Dövlət Meşə Təsərrüfatı Komitəsinin sədr müavini vəzifəsində işləmişdir.

Əli Ələsgər oğlu Həsənov 1960-1969-cu illərdə Krasnoselo rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi, 1969-1971-ci illərdə Ermənistan SSR KP MK kənd təsərrüfatı şöbəsi müdirinin müavini vəzifəsində işləmişdir. 1967-70-ci illərdə eyni zamanda Ermənistan SSR Ali Soveti sədrinin müavini vəzifəsində çalışmışdı.

1969-cu ildən sonra Ermənistanda yalnız Amasiya rayonundan başqa bütün rayonların hamısına başqa millətdən olan nümayəndələr birinci katib təyin olunur.

M.Bayramov məhz 1969-cu ildə Amasiya **rayon** Partiya Komitəsinin birinci katibi təyin olunur. Göründüyü kimi, hələ bu dövrdə Ermənistanda öz sözünü demiş, böyük həyat təcrübəsi olan, siyasi fəaliyyətləri ilə dərin iz buraxan Rza Vəlibəyov, Cəfər Vəlibəyov, Hüseyin Məmmədov, Əli Həsənov, Əli Məmmədov, Yunis Rzayev, Həbib Həsənov kimi azərbaycanlı elitesi müxtəlif vəzifələrdə çalışırdılar. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, Rza Vəlibəyov Vedi rayonunun birinci katibliyindən başlamış, Ermənistan Xalq Komissarları Sovetinin birinci müavini, Türkiyədə SSRİ Ticarət nümayəndəsinin müavini, Ermənistan SSR və SSRİ Ali Sovetinin deputatı, Ermənistan Maarif Nazirinin müavini olmuşdur.

Belə bir siyasi arenada özünü təsdiq etmək o qədər də asan deyildi. Öz işgüzarlığı, qabiliyyəti ilə M.Bayramov bunu bacara bilmişdi. Amasiyada hər birinci katib olan şəxs az-çox, bu və ya digər dərəcədə müəyyən işlər görmüşdü. Ancaq **Amasiyada** yaşayan bu səmimi

insanlarla söhbət edərkən onlar iki birinci katibin cəsarətini xüsusi vurğulayırlar: Hüseyn Məmmədov və Məhərrəm Bayramov.

Amasiya camaatı söyləyirdi ki, H.Məmmədov Amasiyanın birinci katibi işləyərkən hər gün işdən yarım saat, bir saat əvvəl gəlib rayonun mərkəzindəki bağda gəzişərdi. Rayonun ermənilərdən olan işçiləri gözə görünməzdilər. Hamısı bir-birinə “Kazım Qara Bəkir Paşa bağdadır” – deyərdilər.

Səhər çağı, layla gəlir isti ana nəfəsilə ömrümüzə, biz muğama qayıdırıq. Dərk edirik həyat adlı bir hikməti enişiyə yoxuşuyla. Biz muğama qayıdırıq. Bəli, Asif Əfəndiyevin dediyi bu sözlərə bənzər – biz indi Məhərrəm Bayramovun Amasiya rayonundakı fəaliyyətinə qayıdırıq.

M.Bayramov əhalisinin 95 faizindən çoxunu azərbaycanlıların təşkil etdiyi, Türkiyə ilə həmsərhəd olan **dağ** rayonuna gələrkən, burada problemlər çox olsa da, o, ilk növbədə “altı ay qış” davam edən bu ərazidə qaz problemini həll etməyi qarşısına məqsəd qoyur. Ancaq bu məsələ o qədər də asan deyildi. Ermənistanın Respublika rəhbərliyi buna razı olacaqmı? **Əlbəttə**, yox. Çünki, hələ İrəvanın lap yaxınlığındakı rayonların əksəriyyətində qaz yox idi. Bəs necə etməli?

1971-ci ilin mart-aprel ayları... Moskvada partiyanın XXIV **qurultayı** keçirilir. M.Bayramov Ermənistandan həmin qurultaya gedən yeganə azərbaycanlı nümayəndədir. O zaman SSRİ-nin Neft və Qaz Sənayesi Nazirinin birinci müavini (sonralar 1972-1981-ci illərdə SSRİ-nin Qaz naziri oldu) Sabit Orucovla görüşür və əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılardan

ibarət olduğu Amasiya rayonuna qaz çəkilməsinə razılıq verilməsini xahiş edir və bu məsələ uğurla həll olunur. Qeyd edək ki, Ermənistan SSR-nin Plan Komitəsinin layihəsində Amasiya rayonuna 1981-ci ilə qədər qaz çəkilməsi məsələsi nəzərdə tutulmamışdır. Bu məsələnin Moskvada müsbət həll olunması, Ermənistan Respublika rəhbərliyini bu layihəni həyata keçirmək məcburiyyətində qoyur.

M.Bayramovun Amasiya rayonunda katib işlədiyi müddətdə digər bir yadda qalan hadisəni də xatırlamaq yerinə düşər.

1972-ci ilin yayında Amasiya **rayon** Xalq Məhkəməsinin sədri Şahmar Əhmədov dünyasını dəyişdi. Məhkəmənin yeni sədri kim olmalıdır? Məhkəmənin yeni sədrinin erməni millətindən olması məsələsi ortaya çıxdı. Hətta təkidlər də oldu. Yalnız M.Bayramovun qətiyyətli və cəsarətli hərəkəti nəticəsində hələ ali məktəbi başa vurmamış İmdad Məmmədov Amasiya Rayon Xalq Məhkəməsinin sədri təyin olundu. İndi vətəndən didərgin düşmüş Amasiya rayonunun camaatı hələ də bu hadisələri minnətdarlıqla yad edir.

Beş il Amasiya rayonuna rəhbərlik edən M.Bayramov 1974-cü ildən ömrünün sonuna kimi “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru oldu. Xatırlatmaq **yerinə düşər ki**, bu qəzet həm Ermənistan Mərkəzi Komitəsinin, həm Nazirlər Sovetinin və həm də Ali Soveti Rəyasət Heyətinin orqanı idi. M.Bayramov “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktorluğu ilə yanaşı, həm də bu illərdə Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin müavini idi.

M.Bayramov Ermənistan SSR Ali Sovetinin VIII, IX və X çağırış deputatı olmuşdur.

Əvvəldə qeyd olundu ki, M.Bayramov üç il “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktor müavini işləmişdir. Bu sahədə yaxşı təcrübəyə malik olan bu şəxsin belə məsuliyyətli işə təyin olunması qanunauyğun bir hal idi. Onun redaktorluq illəri öz fəallığı ilə seçilir. Bunun da müəyyən səbəbləri vardı. M.Bayramov yüksək dövlət xadimliyini, yazıçılığı, ədəbiyyatşünaslığı, jurnalistliyi, pedaqoji fəaliyyəti özündə birləşdirirdi. Bu rəngarənglik qəzetin nəşrində də öz əksini tapırdı. Bir həqiqəti ədalət naminə etiraf etmək lazımdır ki, M.Bayramovdan əvvəl və sonra qəzetin redaktoru olanlar bu qədər hərtərəfli deyildirlər.

Əsl ziyalı olan M.Bayramov “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktoru işləyərkən müntəzəm olaraq Bakıda yaşayan elmin müxtəlif sahələri üzrə tanınmış alimlərin, tədqiqatçıların yazılarını dərc etdirirdi. Ədəbiyyatşünaslar daha fəal idilər. Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı yazılar tez-tez qəzetdə işıqlandırılıb öz əksini tapırdı. Bu iş Ermənistanın yuxarı dairələrində işləyən rəhbərləri narahat edirdi. Bunu M.Bayramova dəfələrlə irad tutsalar da o, heç nədən çəkinməyib bu ənənəni cəsarətlə davam etdirirdi. Həmin qəzetin Mədəniyyət şöbəsinin müdiri Rza Əsgərova deyirdi ki, belə yazıları təşkil edib çapa hazırlamaq lazımdır. Cavabdeh mənim.

Müəyyən yubileylərlə, elmi konfranslarla əlaqədar Bakıdan İrəvana tez-tez ziyalılar, alimlər, şairlər gəlirdilər. M.Bayramov redaksiyada onlarla görüşlər, müsahibələr təşkil edərdi. Azərbaycanın bir sıra görkəmli

alimləri Mirzəağa Quluzadə, Həmid Araslı, Mirəli Seyidov, Ziyəddin Göyüşov, Qulu Xəlilov, Əkbər Bayramov, Gəncədən professor Bağır Bağırov və digər ziyalılar M.Bayramovun baş redaktorluğu dövründə redaksiyanın qonağı olmuş, yaddaqalan görüşlər keçirmişlər. Azərbaycan Akademik Milli Dram Teatrı, Azərbaycan Musiqili Komediya Teatrı, “Lalə” qızlar ansamblının görüşlərini də buraya əlavə etmək olar.

M.Bayramov hər şeydən öncə milli adam idi. O, redaktor işləyərkən, tutaq ki, hər hansı bir müxbir bir kəndin təsərrüfatından yazı hazırlayırdı. O, müxbirdən yerin adının incəliyi ilə verilməsini tələb edirdi. Bir dəfə redaksiyanın əməkdaşlarından biri Zəngibar rayonunun təsərrüfatlarından birindən yazı hazırlayır. Məhərrəm müəllim məqaləyə baxıb həmin əməkdaşa deyir: “Get, həmin yer əvvəllər necə adlanırdısa, eləcə də yaz. Məsələn, sənin yerinə olsaydım **yazardım** ki, Zəngilər kəndində üçüncü **briqadada** Qarasuyun yanı adlanan yerdəki sahədə bol məhsul yetişdirilmişdi və s.”

Bəllidir ki, türk xalqlarında hər hansı bir yer tarixi hadisə, şəxs adı ilə, müəyyən bir səbəblə adlandırılmışdır. Böyüyüb boya-başa çatdığım Yuxarı Necili kəndində bütün məhsuldar torpaq sahələri adla çağırılırdı. Haramının üstü (Haramı çayın adı idi), Əmrahın bulağının yanı (deyilənə görə bu bulağı nə zamansa Əmrah adında bir kişi vurdurmuşdu, hətta sonralar o da aydınlaşmağa başladı ki, bu şəxs Səyyad Aranın babası olmuşdu), Qara suyun (çay adı) tərəfi, Hacelləz qabağı (Hacı Elyaz kəndinə tərəf olduğu üçün və bəzi rəvayət-

lərə görə həmin kənd bu şəxsin adı ilə adlanırdı), Dəyirmanın dalı və s.

Rəhmətlik M.Bayramov sanki hiss edirdi ki, nə zamansa azərbaycanlılar buradan məcburi surətdə qovula bilər, qoy sonrakı nəsillər bütün incəlikləri ilə bu yerlərin azərbaycanlıların – türklərin yaşayış məskənləri olduqlarını bilsinlər.

1978-ci ildə M.Bayramov respublikanın “Əməkdar jurnalisti” adına layiq görüldü.

M.Bayramov elinə, obasına bağlı, onun taleyini düşünən bir insan idi. Söhbət düşərkən tez-tez deyərdi: “Yunis Rzayev, Hüseyn Məmmədov, Əli Həsənov, Həbib Həsənov, Qəşəm Aslanov İrəvanı tərk edib Azərbaycana getdilər. Onların hamısı burada güclü nüfuz sahibi idilər. Bu camaatın arxası boşaldı. Bəs bu camaatın sözünü kim deyəcək?”

M.Bayramov Azərbaycana müxtəlif vəzifələrə dəvət olunsada, o öz eli ilə yaşamağı üstün tutdu, ona gərək oldu, sonadək sadıq qaldı.

M.Bayramov 1950-ci illərin ortalarından başlayaraq ömrünün sonuna kimi müxtəlif mövzularda, “Sovet Ermənistanı” qəzetində, “Ədəbi Ermənistan” almanaxında və digər mətbuat orqanlarında müntəzəm olaraq məqalələrlə çıxış etmişdi. Ancaq bu məsələni də xüsusi vurğulamaq lazım gəlir ki, onun müxtəlif sahələri əhatə edən məqalələri ilə yanaşı, bədii yaradıcılığını da unutmamaq olmaz. Onun 1964-cü ilə çapdan çıxmış “Fırtınadan sonra” kitabı hekayələr toplusudur. Kitabda müəllifin “Fırtınadan sonra”, “Cəfər dayı”, “Unuda bil-mirəm”, “Baba və nəvə”, “Molla Qədirin toru”, “Məni bağışla”, “Peşmançılıq”, “Pir kömək eləmədi”, “Molla

Məmiş”, “Carulla” hekayələri və “Qeybulla” adlı bitməmiş pyesi öz əksini tapmışdı.

Kitabın əvvəlində yazılmışdı: “Kitabı əziz və mehriban anam Fatmaya ithaf edirəm”.

“Unuda bilmirəm...” hekayəsinin adının altında isə müəllif yazmışdı: “Atam Bağır Bayramovun unudulmaz əziz xatirəsinə ithaf edirəm”.

Dahi fransız ədibi Volter essələrində Zərdüştün “Avesta”sından bəhs edərkən oradan belə bir nümunə gətirir: “Əgər xoşbəxt yaşamaq istəyirsənsə, ata və ananı sev”. Məhərrəm Bayramovun ata-anasına olan hörməti, sevgisi bütöv bir el, vətən, xalq, millət sevgisinə çevrilmişdi.

M.Bayramovun hekayələrini oxuduqca onun yazıçı dilinin şirinliyi, bədii təsvir vasitələri oxucunu heyran edir. Fikrə aydınlıq gətirmək üçün kitabın özünə müraciət etmək lazım gəlir: “Dünəndən bəri Xəzərin coşqun dalğaları qəzəblənmiş, səbirsiz adamlar kimi vurnuxur, sakitləşmək bilmirdi. Onlar ov üzərinə atılan yırtıcı pələng kimi sahildəki qayalara hücum edir, nərildəyərək geri çəkilib, yenidən irəliyə atılmaq üçün sanki qüvvə toplayırdı. Bir yandan da çiskin yağış yağırdı. Səhərin alaqqaranlığında sahildə dayanaraq dalğaların dəhşətli oyununa tamaşa edən məchul bir adama elə gəlirdi ki, bu dalğalar onun üstünə atılmaq, onu öz amansız qüvvəsi ilə didib parçalamaq istəyir...” (“Fırtınadan sonra” hekayəsi). Yaxud: “İnstitutdan çıxıb təmiz hava almaq üçün dəniz kənarı ilə yavaş-yavaş evə tərəf gəlirdim. Təkəm, seyrək yağış yağırdı. Ac olmağıma baxmayaraq bu gözəl havanı buraxıb evə getmək istəmirdim. Qaş qaralanda evə gəlib çatdım...

O, artıq həyəcanından danışa bilmirdi. Tez-tez udqunur, dili ilə qurumuş dodaqlarını yaşlayır və arabir tərini silirdi...” (“Məni bağışla”).

M.Bayramovun hekayələrində qoyduğu bir çox problemlər real həyatdan götürülmüş mövzular idi. “Fırtınadan sonra” hekayəsində son dərəcə istedadlı gənc Nadirin evində qaldığı dayısı Səfər tərəfindən içkiyə öyrədilməsi onun həyatda gülünc vəziyyətə düşməsinə, təhsil aldığı ali məktəbdə ardıcıl kəsirlərin yaranmasına səbəb olur.

Dahi Nizami demişkən:

*“Çox kəllə beyinlər yatan oldular.
Axırda saxsı qab satan oldular”*

Bu yaranacaq vəziyyəti öncədən duyan uzaqgörən sevgilisi Şərqiyyənin dediyi sözlər gəlib yerini alır. O, məhz dayısının içkiyə meyliyini nəzərə alıb, onun evində yox, tələbə yataqxanasında qalacağı məsləhət bilirdi. Nadir elə vəziyyətə düşür ki, Mir Cəlalın dediyi kimi indi onun özü də bilmir: “Yolu hayandır?”

“Məni bağışla” hekayəsində Bəşirin içkiyə qurşanması, “ərinə və uşaqlarına qarşı həssas və qayğıkeş olan arvadı Zərincə”ni evdən qovması, sonradan səhvini başa düşüb qadınından üzr istəməsi, həyat yoldaşının onu bağışlaması təsvir olunur. Gəlinən nəticə: “İçkinin törətdiyi bəlalərin sayı-hesabı yoxdur”.

“Baba və nəvə” hekayəsində babanın nəvəsi balaca Azərə nağıl danışması, gəzməyə aparması, hətta ona qoşulub oynaması çox gözəl bir tərbiyə dərsi **verir**.

“Carulla” və digər hekayələrində paxıllığın, fırldaqçılığın, layiqli adamlara şər-böhtan atmağın sonu olmadığını, gec-tez həqiqətin öz yerini aldığını ibrət dərsi kimi təqdim edir.

M.Bayramov müntəzəm olaraq elmi yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Onun elmi əsərləri müxtəlif mətbuat orqanlarında çap edilmişdir. Daha çox uzun illər İrəvanda nəşr olunmuş “Ədəbi Ermənistan” məcmuəsində.

M.Bayramov 1969-cu ildə “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə **etmiş**, filologiya elmləri namizədi alimlik elmi dərəcəsinə almışdır. Onun elmi rəhbəri akademik Məmməd Arif Dadaşzadə, rəsmi opponentləri Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü (sonralar akademik oldu - Ə.Z.) Məmməd Cəfər Cəfərov və filologiya elmləri namizədi (sonralar elmlər doktoru, professor, Dövlət Mükafatı laureatı oldu - Ə.Z.) Qasım Qasımsadə olmuşdu.

Dissertasiya müəyyən dərəcədə dövrün ideologiyasının tələbinə uyğun olsa da, əsərdəki bəzi bir **neçə** məqama münasibət bildirmək lazım gəlir.

Əsərin girişində M.Bayramov çox böyük cəsarətlə Azərbaycan dilinin, ədəbiyyatının erməni dilinə, ədəbiyyatına təsirindən bəhs edir. O, fikrini əsaslandırmaq üçün P.Proşyanın yaradıcılığına müraciət edir, onun Azərbaycan folklorundan çox geniş şəkildə istifadəsini **təkbidilməz** faktlarla göstərir: “Bablı babın tapmasa, günü ah-vaynan keçər”, “Zər qədrin zərgər bilər”, “Elnən gələn qara gün bayramdır”.

Yaxud, Q.Ağayanın Azərbaycan dili ilə bağlı fikri: “Erməni dili özünün qrammatikası ilə türkcəyə (azər-

baycancaya – M.B.) çox bənzəyir... Erməni xalqı, xüsusilə onun müğənniləri türkcəni öyrənməkdə və bu dildə danışmaqda heç bir çətinlik çəkməmişlər... Bu dil erməni üçün elə bil doğma bir dildir."

Bu fikirlərdən sonra bayatıların üzərinə qayıdan müəllif yazır ki, Azərbaycan xalq mahnıları, xüsusilə bayatılar erməni xalqı arasında məşhur olmuşdur. Bayatı öz sadəliyi, zənginliyi və **keyfiyyəti** ilə söz ustalarının diqqətini cəlb etmişdir."

Araşdırıcı yazır ki, Şirvanzadənin əsərlərində çoxlu Azərbaycan sözləri, ifadələri, atalar sözləri, məsəllər, idomatik ifadələr və s. vardır. Bunlardan bir qismi Azərbaycan dilində olduğu kimi işlədilmişdir. Fikrini əsaslandırmaq üçün bir çox nümunələr gətirmişdir: bayatı, müştəri, dükan, palaz, palan, nigaran, tənbəki, çıraq, alov, amma, nəfəs, cəhənnəm, afərin, oğul-uşaq, zurna-qaval, köhnə, papaq, çuval, şəhər, noxud, namərd, zalim, nağıl, canım-gözüm, məlhəm, birdən, təpik, sovqat, köçəri, tac, dəftər, piyada, səbəb və s. eləcə də ifadələr: keçə can hayında, qəssab piy axtarır; heç bundan daha oğul çıxmaz; anaya qurban olasan, yoxsa böyük tikəni qulağının tikəsi boyda edərdim; neyləyirəm qızıl teşti, içinə qan qusum və s. Bəzi ifadələr erməni dilində verilmiş, sonra tərcüməsi təqdim olunmuşdur.

Monoqrafiyada o da vurğulanır ki, A.Şirvansadənin "Namus" əsərindəki surətlərin (Rüstəm, Süsən, Məryəm, Süsənbər, Gülnaz,) adları azərbaycanlı adlarıdır.

Bəli, ədəbiyyatşünas alimin "Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan" monoqrafiyasında azərbaycançılıq təəssübkeşliyi qabarıq şəkildə özünü göstərir.

Erməni dilini çox gözəl bilən M.Bayramov məhz bu dildəki qaynaqlarla fikrini ifadə etməsi, faktların daha dolğun, daha təbii olmasına şərait yaradır.

Yeri gəlmişkən xatırlatmaq lazımdır ki, M.Bayramov iri həcmli “Azərbaycanca – ermənicə lüğət”in redaktorudur.

Tədqiqatçının monoqrafiyasında 1905-ci il qırğını ilə bağlı bir epizod qabarıq şəkildə təqdim olunur. Həmin epizod A.Şirvanzadənin Bakı milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyevə yazdığı məktubla əlaqədardır: “... Evə gəlib məşhur Hacı Zeynalabdin Tağıyevə məktub yazıb, qırğının qarşısını almaq üçün bütün nüfuzundan və hörmətindən istifadə etməyi, əlindən gələni əsirgəməməyi xahiş etdim. Məktubu dəmiryol vağzalına apardım ki, poçt qatarına çatdırım, çünki məktubun məzmununu teleqrafla göndərmək olmazdı...” (s. 130)

Sual oluna bilər: Bəs yazıçı bu məktubu niyə ermənilərin “başbiləninə”, “başbilənlərinə” göndərmirdi? Axı 1905-ci ildə Bakıda bu millətdən olan neft şirkətinin nə qədər sahibkarları vardı? Qırğının haradan törədilib baş verməsi, əsl səbəbkarlar da ünvanı ilə göstərilir.

Kitabdan aydın olur ki, yazıçı bu dövrdə Şamaxıda həmin fəlakətlərin yaranmamasının səbəbini məhz millətçi ziyalıların olmaması ilə əlaqələndirirdi: “Bəla erməni və türklərin (azərbaycanlıların – M.B.) qonşu olduğu hər yeri bürümüşdü. Yalnız mənim anadan olduğum vətənim – Şamaxı fitnəkarların cəhdlərinə uymadı, halbuki, böyük qəzada ermənilərin sayı türklərdən on dəfə azdır. Nə üçün? Bəlkə də ona görə

ki, orada nə erməni, nə də türk ziyalısı (millətçi ziyalı – M.B.) var idi, xalq təbii düşüncəsi ilə hərəkət edirdi”.

Heç bir zaman Azərbaycan ziyalısı xalqı qırğına sürükləməyib. Bunların beyinlərində bir fikir hökm salıb: Beynəlmiləlçilik! Lap elə həmin dövrdə yaşayıb-yaradan Mirzə Ələkbər Sabir də, Cəlil Məmmədquluzadə də, Nəriman Nərimanov da. Ancaq ermənilərdə həmişə, elə 1988-ci ildə Qarabağ hadisələri başlayanda da nə qədər üzdə olan “quru şöhrətpərəst erməni ziyalılarının” canfəşanlığı göz qabağındadır.

Kitabda iki incə məqama da diqqət yetirmək lazım gəlir.

Yazıçı deyəndə ki, ermənilər Şamaxıda türklərdən on dəfə azdır. Yəni azərbaycanlılar onların axırına çıxıb bilərdilər, lakin heç nə etmədilər. Ancaq 1918-ci ildə erməni quldur dəstələrinin ən güclü fəlakət törətdikləri yerlərdən biri Şamaxı qəzası oldu.

Monoqrafiyada ikinci incə məqam, bircə, ondan ibarətdir ki, 1930-cu ildə Şirvanzadənin ədəbi fəaliyyətinin 50 illik yubileyində C.Məmmədquluzadə çıxış edərək deyir: “... Şirvanzadə yoldaş Şirvanlı olduğuna görə mənim həmyerlimdir. Şirvanzadə yoldaş İrəvanda da mənim həmyerlimdir”.

Bircə, C.Məmmədquluzadə “İrəvanda da mənim həmyerlimdir” deyərkən, İrəvanın azərbaycanlıların əski torpağı, elm və mədəniyyət mərkəzi olduğunu nəzərdə tuturdu.

Fikrin inandırıcı olması üçün buna oxşar bir hadisəni təqdim etmək istərdik. Öncə qeyd etmək istərdik ki, “Azərbaycan məktəbi” jurnalının 1998-ci il, № 1-də nəşr olunmuş bu yazını bizə M.Bayramovun oğlu Azər

təqdim etmişdir. Ona təşəkkürümü bildirirəm. Bu faktı Nəcəf Nəcəfov “Azərbaycan müəllimi” qəzetinin 1 mart 2013-cü il tarixli nömrəsində yenidən nəşr etdirmişdi.

Həmin yazını təqdim edirik: “Azərbaycan təhsil işçilərinin yaxşı tanıdığı, uzun müddət Maarif Nazirliyində Baş Məktəblər İdarəsinin rəisi, “Azərbaycan məktəbi” jurnalının baş redaktoru işləmiş mərhum Zəhra Əliyeva 1942-ci ildə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş və texnikumu 2 ilə bitirmişdir. (Xatırlatmaq istərdik ki, Z.Əliyeva Pedaqoji **Məktəbdə** Məhərrəm Bayramovla tələbə yoldaşı olmuşdur - Ə.Z.) O, 1946-1948-ci illərdə İrəvan Pedaqoji İnstitutunda oxuyarkən arxivlərə də baş vurmuşdur. Sonralar ədəbi əlaqələrlə bağlı namizədlik işini yazarkən yenidən İrəvan arxivlərinə müraciət etmişdir. Orada Avetik İsaahyanın əli ilə yazılmışdı ki, bir qrup Azərbaycan yazıçısı İrəvana səfərə gedərkən Səməd Vurğun Qazaxda gecələməli olur. Onu qarşılamaq üçün A.İsaahyan Dilicana gəlir. Onunla görüşürlər, maşınla gedərkən yolun kənarında bir çobana rast gəlirlər. Səməd Vurğun maşını dayandırır və A.İsaahyanla razılaşıır ki, bu mənzərəli yerdə bir quzu alıb bulağın başında kabab çəksinlər. Belə də edirlər. Səməd Vurğun quzunun pulunu çobana vermək istəyəndə A.İsaahyan ona mane olur və deyir ki, əzizim Səməd, sən qonaqsan, pulu biz verməliyik. Səməd Vurğun isə pulu çobana uzadır, özünəməxsus təmkin və sərtliklə “Nə vaxtdan mən öz torpağında qonaq sayılıram”, - deyir. Sonralar bunu qələmə alan A.İsaahyan qeyd edir ki, mən onda başa düşdüm ki,

*“Yenə gördüm səni, Dilican dərəsi,
Yadıma çox köhnə zamanlar gəlir,”*

- deyəndə Səməd Vurğun nəyə işarə edirmiş (yəni, bu yerlərin qədim Azərbaycan torpaqları olduğunu nəzərdə tutmuş). Sonralar A.İsahakyan sözlərini aşağıdakı ifadələrlə bitirir: “Bizim nəsillər bilsin ki, Səməd Vurğun beynəlmiləlçi yox, qatı millətçi olmuşdur”.

Bəli, Azərbaycan ziyalılarının hamısı yaxşı bilirdi ki, bu yerlərin bütövlükdə azərbaycanlıların əski torpaqlarıdır. Ona görə söhbətlərində gah açıq, gah da üstü örtülü şəkildə fikirlərini həmişə bildirirdilər.

M.Bayramov dissertasiyasında milli ruha yaxın məqamları daha qabarıq şəkildə təqdim etməyə çalışmışdır. Azərbaycan sözlərini, zərb-məsəlləri, atalar sözlərini əsərlərində sıx-sıx işlətməmişdir (s. 102-103).

Tədqiqatçı əsəri yazarkən demək olar ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının **əksər** görkəmli nümayəndələrinin və ədiblərinin əsərlərindən istifadə etmişdir: M.Arif, M.İbrahimov, Ə. Şərif, M.Seyidov, F.Fərhadov, Ə.Yerevanlı, Ə.Seyidzadə, Q.Qasımsadə, S.Rizayev, C.Cəfərov, M.Rəfili, M.Vəliyev, ədiblərdən C.Cabbarlı, Səməd Vurğun, S.Rəhimov, M.Rahim və s. **Əlbəttə**, müxtəlif qaynaqları və arxiv məlumatlarını da buraya əlavə etmək olar.

Bütün bunlarla yanaşı ən başlıcası Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının iki nəhəng simasının – akademik Məmməd Arifin elmi rəhbər, akademik Məmməd Cə-

fərin opponent olmağın özü, mənəcə, Məhərrəm Bayramov üçün elə bir xoşbəxtlik idi.

* * *

Qeyd olunduğu kimi 1971-ci ildə Məhərrəm Bayramovun İrəvanda “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” adlı monoqrafiyası nəşr olundu. Bu kitab tezliklə elmi-ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etdi və əsərlə bağlı bir sıra ədəbiyyatşünas alimlər müxtəlif mətbuat orqanlarında məqalələr dərc etdirdilər. Onların sırasında M.Bayramovun opponenti olmuş Qasım Qasımzadənin (“Sənətkara ehtiramla”, “Kommunist” qəzeti, 6 aprel 1972), Sokrat Musayevin (“Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan”, “Azərbaycan” jurnalı, 1972, № 11, səh. 206-208), Həmid Qasımzadənin (“Şirvanzadə haqqında yeni kitab”, “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 12 aprel 1972), Həbib Babayevin (“Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan”, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 03 iyun 1972) və Hüseyn Razinin (“Dostluq səhifələri”, “Şərq qapısı” qəzeti, 25 mart 1972) adlarını çəkmək olar. Görkəmli alim, sənətsünaslıq elmləri doktoru, professor Sabir Rizayev keçmiş SSRİ xalqları ədəbiyyatı ədəbi əlaqələrinə həsr olunmuş monoqrafiya haqqındakı məqalədə M.Bayramovun bu əsərindən də bəhs etmişdir (Sabir Rizayev. Ədəbi əlaqələr haqqında dəyərli kitab, 22 noyabr 1975).

Q.Qasımzadə “Sənətkara ehtiramla” məqaləsində əsərlə bağlı yazır ki, M.Bayramovun kitabı qiymətli tədqiqat kimi diqqəti cəlb edir. Tədqiqat sözü burada

ayrıca vurğu ilə deyilməlidir. Çünki erməni dilini ana dili qədər mükəmməl bilən müəllifin əsərinin hər səhifəsi ötən əsrin səksəninci illərindən bu günlərədək olan bir dövrdə mövzu ilə əlaqədar çox maraqlı dəlillərlə doludur.

M.Bayramovun monoqrafiyası haqqında yazılmış məqalələrdə bir məsələ özünü qabarıq şəkildə büruzə verir: M.Bayramovun zamanının tələbindən uzaq, milli təəssübkeşliklə əks etdirdiyi məqamlar daha çox nəzərə çarpdırılır – Q.Qasımzadədə də, Sokrat Musayevdə də, Həbib Babayevdə də, Həmid Qasımzadədə də, H.Razidə də.

Q.Qasımzadə əsərdən bir epizodu nümunə kimi gətirərək qeyd edir ki, “Kəşkül”ün redaktoru C.Ünsizadənin dəvəti ilə Şirvanzadə əməkdaş sifəti ilə bu redaksiyada 1891-ci ilə qədər çalışmış, Azərbaycan dilində “Köhnə məktəb” adlı bir pərdəli pyes yazmış, “Namus” dramını müəllif Azərbaycan dilinə özü çevirmiş, C.Cabbarlı isə redaktə etmişdir.

Q.Qasımzadə M.Bayramovun dilinin, üslubunun səlisliyi və elmliliyini, ifadə və cümlələrini ayrıca diqqətə çatdırırsa da, müəyyən tövsiyələrini də bildirir.

M.Bayramovun monoqrafiyasına alimlərin münasibətindən bəhs edərkən, uzun illər apardığımız araşdırmalara əsaslanıb deyə bilərik, tək-tək monoqrafiyalara təsadüf oluna bilər ki, onun haqqında bu qədər resenziyalar – məqalələr yazılsın.

Sokrat Musayev monoqrafiyaya əsaslanıb yazır ki, Şirvanzadə yaradıcılığının “psixoloji həqiqətləri”nin ilk mayası Azərbaycan həyatı, Azərbaycan gerçəkliyi olmuşdur. Obrazların psixoloji konkretliyi, onun icti-

mai mənası ilkin olaraq sənətkarın doğulduğu, boya-başa çatdığı və inkişaf etdiyi mühit əsasında edilə bilər: “Məhz Şamaxı və Bakı illəri Şirvanzadənin həyat materialı toplamağının əsas dövrü olmuşdur. Onun ən yaxşı və qüvvətli əsərləri Şamaxı və Bakı materialları əsasında yazılmışdır” (M.Şaginyan).

O, monoqrafiya müəllifinin gəldiyi qənaətlə tamamilə razılaşıaraq fikrini davam etdirir: “Bakı həyatı Şirvanzadə üçün sözün əsl mənasında həyat məktəbinə çevrilir. O, heç vaxt adi məktəbdə bu qədər bilik və təcrübə əldə edə bilməzdi”.

Ümumi əsər barəsində mülahizələrini bildiren S.Mu-sayev üçüncü fəsil barəsində inamla söyləyir ki, monoqrafiyanın bu fəslindəki fakt bolluğuna diqqət edərkən düşünmək lazımdır ki, erməni dili və ədəbiyyatını dərinlən bilmədən belə bir mövzunun öhdəsindən gəlmək o qədər də asan deyilmiş.

Bəzi tənqidi fikirlərini arzu şəklində ifadə edən məqalə müəllifi inanır ki, M.Bayramov əsərin sonrakı nəşrlərində bunları asanlıqla həll edə biləcəkdir.

M.Bayramovun “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” monoqrafiyası haqqında yazılmış məqalələrdə iki cəhəti qeyd etmək lazım gəlir. Birincisi, məqalə müəllifləri öz yazılarında xalqlar dostluğu məsələlərini bu və ya digər şəkildə təqdim etməyə çalışırlar. Məs.: A.Şirvanzadə və C.Məmmədquluzadə, A.Şirvanzadə və Ə.Haqverdiyev, C.Cabbarlı ilə görüşləri və münasibətləri, məktublaşmaları və s.

İkincisi, kitab haqqında məqalələr yazılarkən öncə kitabın geniş təhlili, onun dəyəri, əhəmiyyəti faktlarla göstərilir, sonda isə dissertasiyalara məxsus bir ənənə

olaraq nöqsanlar, iradlar, tövsiyələr bildirilmişdir. M.Bayramovun “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” monoqrafiyası haqqında yazılmış bütün məqalələrdə də bu ənənə davam etmişdir.

Yeri gəlmişkən onu da xatırlatmaq lazımdır ki, M.Bayramovun bu monoqrafiyası onun namizədlik dissertasiyasının kitab variantıdır.

Professor Həbib Babayev “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində nəşr etdiyi iri həcmli məqalədə əsər haqqında ümumi şəkildə fikirlərini bildirdikdən sonra, bir məsələni xüsusi diqqətə çatdırmaq məqsədilə yazır: “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” əsəri polemik şəkildə yazılmışdır. Müəllif özündən əvvəl gətirilən faktlara, istifadə olunan materiallara, deyilən fikirlərə yeri gəldikcə münasibətini bildirir, onları dəqiqləşdirir, biri ilə razılaşır, digəri ilə elmi mübahisəyə girir. Şübhəsiz, polemika zamanı deyilənlərin hamısı ilə razılaşmaq olmaz. Lakin müəllifin fikirləri, hökmləri, gəldiyi nəticələri əsasən məntiqidir, inandırıcıdır, doğrudur”.

Bəli, M.Bayramov əsərində H.Babayevin qeyd etdiyi kimi, deyilən fikirləri ehkam kimi qəbul etməyib, öz münasibətini bildirmişdir.

Həmid Qasımzadə və Hüseyn Razi məqalələrində Şirvanzadənin N.Nərimanov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, C.Cabbarlı, A.Şaiq, H.Cavid, H.Abbasov və başqa görkəmli ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri ilə münasibətlərini qabarıq şəkildə təqdim edilməyə çalışmışdır.

Sənətsünaslıq doktoru, professor Sabir Rizayev tədqiqatçının “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan”

mövzusunda apardığı araşdırmalarla bağlı yazırdı ki, M.Bayramov çox maraqlı faktları aşkara çıxarmış, vaxtilə dövrü mətbuatda dərc etdirdiyi bu faktları indi rus dilində dövriyyəyə daxil etmişdir.

M.Bayramovun özündən əvvəlki tədqiqatçıların fikirləri ilə bəzi məqamlarda razılaşmadığı kimi, bu məqalələrdə ədəbiyyatşünas alimlər də onun bütün düşüncələrini sakit bir tərzdə qəbul etməyib, ayrı-ayrı məqamlarda münasibətlərini bildirmişlər.

Məs.: H.Qasımzadənin məqaləsində deyilir: “Müəllif (M.Bayramov – Ə.Z.) yazır ki, “XIX əsrin sonlarında Şamaxıda heç bir inkişaf, mədəniyyət və tərəqqidən əsər-ələmət yox idi” (s. 19). Əlbəttə, bu fikir də yanlışdır və onunla heç cür razılaşmaq olmaz”.

Yaxud, Sokrat Musayevin məqaləsində: “Şirvanzadənin Azərbaycanın həyatından bəhs edən əsərlərinin müvəffəqiyyətli təhlilini vermiş tədqiqatçı həmin əsərlərdə Azərbaycan koloritinin üzərində ayrıca dayansaydı, heç şübhəsiz məzmunu daha dərinəndən əhatə etmiş olardı”.

S.Musayevin digər bir təklifi də diqqətçəkəndir: “Müəllif tez-tez Şirvanzadənin əsərlərində işlənmiş Azərbaycan sözlərindən, atalar sözlərindən, zərbi-məsəllərindən söhbət açır. Bizcə, bu məsələ özü də sistemli şəkildə təhlil olunmalı idi”.

Belə məsləhət və təkliflər o qədər də çox deyildi. Ancaq İrəvanda nəşr olunmuş Məhərrəm Bayramovun “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” monoqrafiyasının bu qədər ədəbiyyatşünasların diqqətini cəlb etməsi, bu qədər resenziyalar yazılması nə hər kitaba, nə də onun müəllifinə nəşib olmur. Fikrimizcə, bunun

əsas səbəbi əsərin yeni axtarışlarla, tapıntılarla zəngin olması və milli ruhda yazılması idi.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı Məhərrəm Bayramovdan hələ neçə belə əsərlər gözləyirdi. Ancaq...

* * *

M.Bayramovun dissertasiya müdafiə etməsi onun **uzaqgörənliyi** idi. Bu yerdə onunla eyni vaxtda Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsil almış, qısa zaman kəsiyində Bakıda birlikdə işləmiş, Azərbaycan Komsomolunun katibi, Gəncənin ikinci katibi, İcraiyyə Komitəsinin sədri, Gəncənin birinci katibi vəzifələrində çalışmış, Azərbaycan və SSRİ Ali Sovetinin deputatı və ən nəhayət, mənim müəllimim olmuş Ələsgər Əlizadənin sözlərini xatırlayıram. O, Gəncənin birinci katibliyindən azad olunduqdan sonra bizə Azərbaycan Xarici Dillər İnstitutunda fəlsəfədən mühazirələr oxuyur, seminar aparırdı. O, bizə deyirdi ki, elmdən bərk yapışın, vəzifəli adamlar da işdən azad olunandan sonra gəlib elmin ətəyindən yapışırlar. O, İmam Mustafayevi, Vəli Axundovu nümunə gətirirdi. Onun özü də vəzifədən azad olunmamışdan iki il əvvəl dissertasiya müdafiə edib, elmlər namizədi adını almışdı.

Düzdür, tale elə qismət etdi ki, M.Bayramov dissertasiyadan sonra daha yüksək vəzifələri tutdu – Amasıya rayon **KP**-nın birinci katibi, Ermənistan **SSR** Ali Sovetinin deputatı, Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyyyəti sədrinin müavini, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru. Ancaq yerli kadr kimi onun elmlər namizədliyi çox lazım idi.

1970-ci illərdə İrəvanda azərbaycanlıların üç elmi-mədəni mərkəzi vardı: “Sovet Ermənistanı” qəzeti, C.Cabbarlı adına İrəvan Azərbaycan Dövlət Teatrı, İrəvan Pedaqoji İnstitutunda Azərbaycan bölməsi. Müəyyən dərəcədə İrəvan Kənd Təsərrüfatı Texnikumunu da bura əlavə etmək olar.

M.Bayramov imkanı daxilində vaxt tapdıqca İrəvan Azərbaycan Dövlət Teatrının tamaşalarına gedərdi. Həmin Teatrın Şurasının üzvü idi. Ancaq bu üç mərkəzdən ikisi ilə o, birbaşa ünsiyyətdə idi. “Sovet Ermənistanı” qəzeti və İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan bölməsi. Qeyd olunduğu kimi M.Bayramov “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru olmaqla **yanaşı**, həm də İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan bölməsində Xarici ölkələr ədəbiyyatı fənnini tədris edirdi.

İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan bölməsində ixtisas müəllimləri çatışmırdı. Elmi dərəcəsi olan müəllimlər həddindən artıq az idi. Yaranmış boşluğu doldurmaq üçün Bakıdan mütəxəssislər dəvət olunurdu – Əkbər Bayramov, İnayət Bektaş, Xalid Əlimirzəyev, Alməmməd Alməmmədov, Vaqif Arzumanlı... və adlarını unutduğum digər alimlər. Onlar gəlib bir semestrin dərslərini 15-20 günə deyib gedirdilər. Bu baxımdan yerli kadrlara ciddi ehtiyac duyulurdu.

M.Bayramov kimi elmi dərəcəli yerli kadrların bu bölgədə işləməsi sözün əsl mənasında hava və su kimi lazım idi. O, əksər vaxtı həm də qəbul komissiyasının sədri olurdu. Digər məsul, yüksək dövlət səviyyəli vəzifələri aparmaqla yanaşı, filologiya elmləri namizədi M.Bayramov ömrünün sonuna kimi İnstitutun

Azərbaycan bölməsində Xarici ölkələr ədəbiyyatı fənnini tədris etdi. Onun vaxtıyla dərslər dediyi tələbələr hazırda ümumtəhsil məktəblərində, dövlət idarələrində müxtəlif vəzifələrdə çalışırlar. Onun yetirmələri Ali Sovetin deputatlığına, hətta nazir səviyyəsinə qədər yüksəlmişdilər.

M.Bayramov 1955-ci ildə Zəngibasar mahalında ən sayılıb-seçilən kişilərdən biri olan Hüseyn Rəhim oğlu Məmmədovun qızı Klara xanım ilə ailə qurmuşdu.

M.Bayramovun siyasi cəhətdən əsas məsləhətçilərindən biri olmuş, qayınatası Hüseyn Məmmədov haqqında bir neçə kəlmə söyləmək istərdik. Öncə, onu nəzərə çatdırmaq lazım gəlir ki, Zəngibasar rayonunda iki Məmmədov Hüseyn olmuşdur. Birisi Zəngibasardan idi - Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Mühəndisləri Universitetinin rektoru, professor Gülçöhrə xanımın atası, Zəngibasar və Amasiya rayonunun birinci katibi, Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatı, digəri Aşağı Necilidən Azərbaycan Teleradio Şirkəti Komitəsinin sədri olmuş Babək Hüseynoğlunun atası.

H.Məmmədov 1906-cı ildə keçmiş İrəvan xanlığının Zəngibasar (Uluxanlı) mahalının Aşağı Necili kəndində anadan olmuşdur. 1918-20-ci illərdə qaçqınlıq həyatı keçirmiş, İranın Xoy, Mərənd şəhərlərində olmuş, 1920-ci ildən sonra o, komsomol, partiya sıralarında öz fəallığı ilə seçilmiş, əvvəlcə Tiflisdə Zaqafqaziya Marksizm-Leninizm kursunu, sonra Bakıda Ali Partiya məktəbini, Moskvada Kənd təsərrüfatı Akademiyasını bitirmişdi. Zəngibasar, Mehri, Vedi rayon Partiya Komitələrində, Ermənistan komsomolu və partiya MK-larında, “Qızıl Şəfəq” (Sovet Ermənistanı) qəzetinin

məsul katibi, redaktoru vəzifələrində fəaliyyət göstərir. 1936-1937-ci illərdə repressiyaya məruz qalır, 1942-47-ci illərdə Hacı Elyas kolxozunun direktoru vəzifəsində işləyir, 1950-55-ci illərdə Ucar rayonuna deportasiya olunmuş, oradan qayıtdıqdan sonra yəni-dən öz doğma Aşağı Necili kəndində kolxoz sədri vəzifəsində çalışmışdır. Hacı Elyas camaatının həmişə onları müharibənin o çətinliklərindən necə çıxarması söhbətinin dəfələrlə şahidi olmuşam.

H.Məmmədov bibim Leylanın həyat yoldaşı olduğu üçün mən onu yaxşı tanıyırdım. Hərdən uşaq vaxtı gedib bir-iki gün onlarda qalırdım. Güclü mütaliəsi vardı. Əsl ziyalı idi. O, Aşağı Necilidə kolxoz sədri olarkən Bakıdan qastrola gəlmiş artistlər onun qonağı olardılar: Əlövsət Sadıqov, Həqiqət Rzayeva və s. Sözü mənə əsl mənada “kommunist” idi. Çox ciddi, təmiz, təmənnəsiz insan idi.

Bibim danışdı ki, H.Məmmədov dünyasını dəyişəndə, M.Bayramov demişdi, “Mən öz məsləhətçimi itirdim”.

1970-ci il yanvarın 27-də H.Məmmədovun vəfatı münasibəti ilə “Sovet Ermənistanı” qəzeti nekroloq vermişdi.

H.Məmmədovun on bir övladı olmuşdur ki, onlardan yeddisi ali təhsil, ikisi orta ixtisas təhsili almışdır.

H.Məmmədovun ali təhsilli övladlarından biri Klara xanım, M.Bayramovun həyat yoldaşı idi. O, İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsini bitirmiş, bir müddət həmin institutda da fəaliyyət göstərmişdir. Klara xanım öz söy-kökünə layiq, görüb-götürmüş, son dərəcə mədəni, sadə bir

insan idi. O, heç zaman kiminləsə söhbətində raykom katibinin, Ali Sovetin sədr müavininin, yaxud Ali Sovetin deputatının qadını olduğunu hiss etdirməzdi. İmkanlı daxilində elə, obaya kömək etməyə də hazır idi. Bu, tək-tək vəzifəli adamların qadınlarına məxsus bir xarakterik cəhətlər idi.

Bir dəfə bibimgilə getmişdim. 1974-cü il idi. İnstitutu yenidən bitirmişdim. Klara xanım da orada idi. Xeyli söhbət etdik – mən oxuduqlarımdan, o isə oxuyub, gördüklərindən. Ona görə gördükləri deyirəm ki, o, ata evində də çox nüfuzlu, tanınmış adamları görmüşdü, ailə qurduqdan sonra da nə qədər böyük, vəzifəli şəxslər, sənət adamları onların əziz qonağı olmuşdu. Bu ailənin yeganə övladı Azərin verdiyi məlumatla əsasən onlardan bir neçəsinin adını çəkmək lazım gəlir: görkəmli **dövlət xadimi**, ədəbiyyatşünas alim, yazıçı, şair, dramaturq Şıxəli Qurbanov (ümumiyyətlə, onlar ailəliklə dost idilər), xalq şairləri Süleyman Rüstəm, Cabir Novruz, xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı, AMEA-nın həqiqi üzvləri Məmməd Arif, Həmid Araslı, Məmmədcəfər Cəfərov, Faiq Bağırzadə (ADU-nun keçmiş rektoru), Kamal Talıbzadə, görkəmli ədəbiyyatşünas, tənqidçi Əziz Şərif, yazıçı, tənqidçi, ədəbiyyatşünas, professor Qulu Xəlilov, görkəmli teatr və kino aktrisası, xalq artisti Nəribə Zeynalova, xalq artisti Şövkət Ələkbərova, uzun illər Azərbaycan Təhsil İdarəsinin baş rəisi, “Azərbaycan məktəbi” jurnalının baş redaktoru vəzifəsində çalışmış Zəhra Əliyeva, məşhur ekstrasens Tofiq Dadaşov və s. Bəlkə bu siyahını hələ uzatmaq da olar. Əldə olunan şəkillər də

bu ailənin nə qədər görkəmli insanlarla təmasda olduğunu təsdiq edir.

Bəli, ona görə bu təsadüfi ifadə deyildi: Klara xanım oxuyub-gördüklərindən danışdı. Xeyli söhbətdən sonra dedi ki, sənin haqqında uşaqlardan eşitmişdim (bacı-qardaşlarını nəzərdə tuturdu - Ə.Z.). Lazım gəlsə, biz də köməklik edərik, mövzu götürüb müdafiə edərsən.

Təxminən beş il sonra həmin sözləri M.Bayramov mənə dedi...

Klara xanım M.Bayramovla birlikdə bir sıra xarici ölkələrdə olmuşdur. Nədənsə, həmişə Hindistan səfərindən daha heyranlıqla danışdı.

M.Bayramovla dəfələrlə **görüşsəm də**, ancaq iki görüş xüsusilə yaddaşımda iz buraxmışdı.

1975-ci ilin mart ayı idi... Getmişdim bibimgilə. Bacım və Gəncədən gəlmiş atamın dayısı nəvəsi ilə. Bibim bizi görəndə kimi çox sevindi. Dedi, dədə (mənə atalarının adını qoyduqları üçün bibim də, dörd qardaşı da hamısı mənə “dədə” deyər çağırırdılar - Ə.Z.), yaxşı gəlibsiniz, Azəri nişanlayıblar, gedək Məhərrəmə gözyədliliği verək. Bibim qızı Şəfəq də bizə qoşuldu və Aşağı Necilidən İrəvana yola düşdük. O zaman M.Bayramov İrəvanda Ermənistan Mərkəzi Komitəsinin binası ilə üz bəz “Dostluq” küçəsində yaşayırdı. İçəri daxil olanda bizi Klara xanım qarşılayıb dedi ki, yaxşı gəlibsiniz. Məhərrəm də evdədir. Biz həm M.Bayramovu, həm də Klara xanımı təbrik edib, şirin söhbətə başladığımız. Söhbət edərkən birdən gözüm kitab rəfindəki tələbətlik illərindən alıb tanış olduğum məşhur İsveçrə şərqşünası, Bazel Universitetinin Şərq Dilləri kafedrasının professoru Adam Metsin “Müsəlman

intibahı” kitabına sataşdı. Kitabdakı onun ermənilər haqqındakı fikirləri yadıma düşdü: “Zəncilər qara dərililər içərisində olduğu kimi, ermənilər də ağdərililər içərisində ən pis kölələrdir. Onlar bədəcə zərif olsalar belə, qıçları eybəcərdir, onlarda həya-abır yoxdur, oğurluq çox geniş yayılıb. Onların təbiəti və dili kobuddur. Əgər kölə ermənini bircə saatlıq nəzarətsiz qoysan, təbiəti dərhal şər işlərə sövq edəcək. Onlar yalnız kötək və qorxu altında yaxşı işləyirlər...”

Mən M.Bayramovdan soruşdum ki, Adam Metsin bu kitabı İrəvanda var? Çünki onlar belə kitabları adətən yayılmağa qoymurlar. İndi bu kitab necə yayıla bilər?

M.Bayramov cavab verdi ki, bəli var. Özləri də bu kitabdan yaxşı xəbərdardırlar. Baş bilənlərin demək olar ki, hamısı ona baxmışdır.

İkinci diqqətə çatdırmaq istədiyim görüş isə 1979-cu ildə olmuşdu – payızda.Bakıdan İrəvana qayıdarkən sonralar professor Mirəli Seyidovla bərabər elmi rəhbərim olmuş professor Teymur Əhmədov mənə yazı verdi və onu M.Bayramova çatdırmağı tapşırırdı. Onu da xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, M.Bayramovla Teymur Əhmədov çox yaxın dost idilər. İrəvana gəldim, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaksiyasına gedib, katibədən icazə alıb, içəri daxil olarkən M.Bayramov bir sıra məsul dövlət vəzifələrində çalışmış, o zaman qəzetin redaktor müavini işləyən Cümşüd Sultanovla söhbət edirdi. Yerindən qalxıb görüşdü. Məni bir neçə xoş sözlə Cümşüd müəllimə təqdim etdi və qohum olduğumuzu bildirdi. Söylədim ki, Teymur müəllim yazı verib, onu Bakıdan gətirmişəm. O saat soruşdu ki, Teymur müəllimlə nə işin var, yoxsa mövzu götürmək

istəyirsən? Cavab verdim ki, bəli, fikrim var. – Yaxşı edirsən, götür, dedi, işlə bir də görəcəksən iş hazırdı. Nə çətinliyin olsa, kömək etməyə hazırıq. Məqalələrini gətirərsən qəzətdə dərc edərik. Çox təəssüflər olsun ki, Məhərrəm müəllim bundan sonra çox yaşamadı.

Qeyd olunduğu kimi, M.Bayramov komsomolun təlimatçısı vəzifəsindən yuxarıda adları sadalanan vəzifələrə qədər yüksəlmişdi. Sözünl əsl, xoş mənasında o, qartal idi. Qartal isə, yazıçılardan birinin yazdığı kimi zirvələrə qalxdıqca deyir: “Bu azdır, bu azdır”.

M.Bayramov zirvələrə qalxdıqca, vəzifələrə yüksəldikcə o həmişəki sadəliyini, təvazökarlığını saxladı. Heç bir vəzifə onu dəyişdirmədi.

Mənim doğma Yuxarı Necili (Nizami) kəndində məktəb direktorum, ədəbiyyat müəllimim olmuş Qadir Məmmədov M.Bayramovun təvazökarlığı ilə bağlı bir hadisəni dönə-dönə xatırlayırdı. Qonşu Zəngilər kəndində “Sovet Ermənistanı” qəzetində müxbir işləyən Kərəm Həbibovun anası rəhmətə getmişdi. Qadir müəllim də bir neçə həmkarı ilə hüzl yerinə baş çəkib, piyada Yuxarı Necili kənd məktəbinə qayıdırdılar. Bu məsafə təxminən 1.5 km məsafə idi. İki kəndin arasında Qarasu çayının yanında yoldan ötən bir dövlət maşını dayanır – Volqa QAZ-24. Bir nəfər maşından düşüb, gəlib Qadir müəllimlə, sonra digər həmkarlarla görüşür. Hal-əhval tutduqdan sonra, sürücüsünə deyir ki, bu müəllimləri hara lazımdırsa apar, qayıdıb gələrsən. Qadir müəllim nə qədər etiraz etmək istəsə də, mümkün olmur. Həmin adam yanındakı yoldaşı ilə Zəngilər kəndinə tərəf söhbət edə-edə yollarına davam edirlər. Onlar da Kərəm müəllimin anasının hüzl yerinə

gedirdilər. Bəli, bu şəxs məhz həmin dövrdə “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru, Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyəti sədrinin müavini, Ermənistan Ali Sovetinin deputatı Məhərrəm Bayramov idi. Hələ digər titullarını demirik: məs. Ermənistan SSR MK-nın üzvü, filologiya elmləri namizədi, SSRİ Jurnalistlər Birliyinin, SSRİ Yazıçılar Birliyinin üzvü, Respublikanın əməkdar jurnalisti və s.

Bu nəcib hərəkət hər belə yüksək vəzifəli kişinin işi deyildi. Ulu Tanrı bu böyüklüyü M.Bayramova qismət etmişdi.

M.Bayramovun həyatda müəllimi olduğu, qayğı göstərdiyi, xeyirxahlıqla yanaşdığı çox adamlar olmuşdur ki, bunlardan biri, bəlkə də birincisi Babək Hüseyn oğlu Məmmədovdur.

Vaxtıyla Babəkin haqqında bir məqalə yazmışdım: “O, zamanı qabaqlamışdı...” Uşaqlıq illərindən başlayaraq yüksək dövlət idarələrindəki vəzifələrə qədər həyatı gözlərim qarşısında keçmişdir. O, doğurdan da zamanı qabaqlamışdı. Hələ 13-14 yaşında ikən “Ədəbi Ermənistan” almanaxında onun yazısı nəşr olunmuşdu. Əlbəttə, M.Bayramovun qaygısı sayəsində İnstitutun ikinci kursunda “Sovet Ermənistanı” kimi mötəbər bir mətbuat orqanında əmək fəaliyyətinə başlamışdı.

1974-cü ildə M.Bayramovun “Sovet Ermənistanı” qəzetinə baş redaktor təyin olunması Babəkin inkişafı üçün əlverişli şərait yaranmasına səbəb oldu. Bir il sonra – Babək 25 yaşında ikən artıq qəzetin ən ağır şöbəsinin – “Partiya həyatı” şöbəsinin müdiri idi.

Əlbəttə, Babəkin istedadının üstünə kölgə salmaq niyyətində deyilik. Əsla. Ancaq Aristotelin dediyi kimi, Platon mənim üçün nə qədər əzizdirsə, həqiqət daha əzizdir.

Nə qədər istedadlı arxasız adamlar kənardə qalıb, sözün əsl mənasında itib-batıblar. Bu baxımdan M.Bayramovun Babəkə olan qayğısını nə danmaq, nə də unutmaq olmaz.

70-ci illərin sonunda o, beş nəfərlik bir ailə ilə İrəvanda kirayə evdə qalırdı. “Sovet Ermənistanı” qəzetinin əməkdaşı kimi baş redaktor Məhərrəm Bayramov Babəkə İrəvanda dörd otaqlı bir mənzil verirdi. Mən dəfələrlə onun həm kirayə, həm də təzə mənzilində olmuşdum.

Babək ömrünün sonuna kimi (dəfələrlə bunun şahidi olmuşam - Ə.Z.) həmişə M.Bayramovdan söhbət düşəndə ona etdiyi xeyirxahlıqlardan ağızdolusu danışar, dörd otaqlı mənzil verilməsini xüsusi minnətdarlıqla qeyd edərdi.

M.Bayramovun millilik, cəsarətlilik məktəbini ləyaqətlə keçən, onun yetirməsi Babək 56 yaşında dünyasını dəyişdi.

Yazını Babəkin tez-tez işlətdiyi bir kəlamla davam etdirmək istərdik: “Başı göylərdən nəm çəkən dağlar da hardasa bir yerə söykənir”.

M.Bayramovun belə köklü nəslinin yeni pöhrəsi kök atdı. Bu onun 1957-ci il yanvarın 15-də azərbaycanlıların əski yaşayış məskənlərindən olmuş İrəvanda dünyaya gələn yeganə övladı Azər idi. Azər ilk təhsilini İrəvanda almış, 1969-74-cü illərdə isə Amasiya rayonunda davam etdirmişdir.

1974-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin o zaman ən öncül fakültəsi olan Şərqsünaslığın ərəb dili və filologiyası şöbəsinə daxil olmuşdur. O, tələbə ikən, daha doğrusu Universitetin dördüncü kursunda oxuyarkən (1978-79-cu illər) keçmiş SSRİ Nəqliyyat Tikinti Nazirliyinin xətti ilə xaricdə - Suriya Ərəb Respublikasında ezamiyyətdə olmuşdur. 1980-ci ildə ADU-nu bitirdikdən sonra dörd il İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda laborant - müəllim, 1984-85-ci illərdə isə "Sovet Ermənistanı" qəzetində müxbir kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1985-ci ildə ailəliklə Bakı şəhərinə köçmüş və dörd il Azərbaycan Respublikası Turizm və Ekskursiyalar Şurasında Xarici turistlər üzrə kurator-nəzarətçi vəzifəsində çalışmış, 1989-cu ildən indiyə kimi özəl şirkət sahibidir. Onu da xatırlatmaq lazımdır ki, aldığı ilk ali təhsillə kifayətlənməyib, 1981-1983-cü illərdə o zaman dəbdə olan Marksizm-Leninizm Universitetində oxumuş, 1992-1996-cı illərdə isə Dnepropetrovsk Dövlət Universitetinin (Ukrayna) Maliyyə-kredit fakültəsini bitirmişdir.

Azər Bayramov ailəlidir. Üç övladı və yeddi nəvəsi var.

M.Bayramovun ilk nəvəsi Xatirə Bayram 1978-ci ildə İrəvanda anadan olmuş, 1995-ci ildə Bakı şəhərindəki 189 sayılı orta məktəbi əlaçı bitirmiş, həmin ildə Dnepropetrovsk Tibb Universitetinin Müalicə fakültəsinə daxil olmuş, təhsilini Oksford şəhərində Abacus Kolləcində, 1997-2001-ci illərdə London Metropolitan Universitetinin Biznes və Bank işi fakültəsində davam etdirmiş, bu Universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. 2002-2007-ci illərdə Pricewaterhouse Coopers

Konsaltinq və Audit şirkətinin Bakı ofisində, BP və Statoil Neft Şirkətlərinin layihələrində işləmişdir. 2007-ci ildə Kanadanın Kalqari şəhərinə köçmüşdür və hal-hazırda orada yaşayaraq təhsil sistemində işləyir. Ailəlidir, iki övladı var.

M.Bayramovun ortancıl nəvəsi Elnur Bayram 1979-cu il may ayının 28-də İrəvan şəhərində anadan olmuşdur. Bakı şəhərində 134 sayılı məktəbi bitirmişdir (1986-1996). Orta məktəbi bitirdikdən sonra, İngiltərənin Oksford şəhərində Abacus Kollecində (1997-1998) ingilis dili kursları keçmiş, 1998-1999-cu illərdə İngiltərənin Brighton şəhərinin Bellerby's Kollecində Biznesin idarə edilməsi ixtisası üzrə və 1999-2002-ci illərdə London şəhərinin North London Universitetində Biznes tədqiqatları ixtisası üzrə bakalavr təhsili almışdır.

2006-2010-cu illərdə Sumqayıt Dövlət Universitetinin Biznesin idarə edilməsi fakültəsində bakalavr pilləsində oxumuş, 2015-2017-ci illərdə Bakı Dövlət İqtisad Universitetində Maliyyə ixtisası üzrə təhsil almışdır.

Elnur əmək fəaliyyətinə “Avalajolu Solicitors” şirkətində köməkçi kimi başlamış (1998-1999) və “Garant” MMC-də praktika keçərək (may 2001 – sentyabr 2001) “Ford Motors” Nurgün Şirkətlər Qrupunda satış meneceri (2003-2004), “Bank Standard” QSC-də Problemlı kreditlər üzrə Departamentin müdiri (2004-2006), “Bank Standard” QSC-də “Sumqayıt” filialının müdiri (2006-2007), “Bank Standard” QSC-də “Elm” filialının müdiri (2007-2015), AZFEN Birgə Müəssisəsində Layihə rəhbərinin müavini (2015-2018) işləmişdir.

2018-ci ildən bu günə kimi AZFEN Birgə Müəssisəsində İcraçı Layihə rəhbəri işləyir. Əldə olan **məlu-**

mata görə, layihədə 560 işçi çalışır. Zamanın belə çətin, işsizliyin ən böyük problem olduğu vaxtda bu qədər adamı işlə təmin etmək böyük xeyirxahlıq, milli qeyrətdir.

Yüksək səviyyədə biliklərə yiyələnən Elnur onu iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində tətbiq etməyi bacardı. Onun əmək fəaliyyətinə diqqət yetirdikdə bu qabiliyyət, bu bacarıq, bu istedad aydın görünür. Elnur təcrübə toplaya-toplaya, mərhələ-mərhələ yüksək nailiyyətlər əldə etmişdir. Babasının komsomoldan başlayaraq ən yüksək vəzifələrə getdiyi yolu Elnur başqa bir istiqamətdə davam etdirmişdi. Bəli, tarix zamana, dövrə görə təkrar olunur.

M.Bayramovun sonbeşik nəvəsi Gülnur Bayram 1983-cü ildə İrəvan şəhərində anadan olmuş, 1990-2000-ci illərdə Bakının ən tanınmış təhsil ocaqlarından olan 132 sayılı məktəbdə təhsil almışdır. 2006-cı ildə Azərbaycan Tibb Universitetinin Müalicə fakültəsini bitirmişdir. 2006-2008-ci illərdə Ukraynada Göz xəstəlikləri üzrə klinik ordinatorada təhsilini davam etdirmişdir. Ordinatoranı müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra vətənə qayıtmışdır. 2009-cu ildə Bəhram Dağıstanlı ilə ailə qurub, Türkiyəyə köçmüşdür. Xatırlatmaq lazım gəlir ki, Bəhram İstanbul Universitetinin Beynəlxalq münasibətlər fakültəsini bitirmiş, özəl şirkət sahibidir. Ailənin iki övladı var.

Gülnur ailəsiylə hal-hazırda Türkiyənin İstanbul şəhərində yaşayır.

Xalq şairi Hüseyin Arif deyir ki, mən ölümdən qorardım, məndən sonra dünyaya gələnlər olmasaydı.

Göründüyü kimi M.Bayramovun nəsil şəcərəsi layiqli surətdə davam edir.

M.Bayramov dostluqda çox etibarlı insan idi. Klara xanım söhbət edirdi ki, M.Bayramov xalqın layiqli övladı, görkəmli **dövlət** xadimi, yazıçı – dramaturq Şıxəli Qurbanovun qəfil ölümünü eşidərkən bərk sarsılmış, təcili təyyarə ilə Bakıya uçmuş, dəfn mərasimində iştirak etmiş, ailəsinə başsağlığı vermişdi.

Vedibasarda məsul vəzifələrdə çalışmış Abbas Səfərovun M.Bayramov haqqındakı “Yaxşılar unudulmur” adlı məqaləsindəki onun dostluqda sədaqətliliyi ilə bağlı bir epizodu təqdim etmək istərdik: “... Heç yadımdan çıxmaz. Gərək ki, 1969-cu ilin qış ayları idi. İrəvanda xalqımızın böyük oğlu Şıxəli Qurbanovun “Sənsiz” pyesi tamaşaya qoyulurdu. Məhərrəm müəllim bunu mənə qabaqcadan demişdi ki, rayonlardan çoxlu azərbaycanlı cəlb edək. Və belə də oldu. Tamaşa çox yüksək səviyyədə keçdi. Tamaşaya Şıxəli Qurbanovun ailəsi də dəvət olunmuşdu. Həyat yoldaşı Xavər xanım, oğlu və bir qızı Məhərrəm Bayramovun qonağı idilər. Elə orada da mən onlarla tanış oldum. Onlar tamaşanın səhərisi günü Məhərrəm Bayramovla ulu oğuz yurdu olan İrəvan torpağını gəzməyə çıxdılar və sonra onlar öz evlərinə döndülər. Onlar qayıdandan sonra Məhərrəm müəllim özünə gələ bilmirdi. Şıxəli Qurbanov kimi millət fədaisinin ağır itkisi və onun ailə vəziyyəti Məhərrəm Bayramovu möhkəm sarsıtmışdı” (“Vedibasar” qəzeti, 1-15 noyabr 2003-cü il).

“Vedibasar” qəzetinin həmin nömrəsində ulu Göyçə mahalından olan Yusif Əhmədov “Sədaqətli dost” məqaləsində M.Bayramovun necə etibarlı dost olmasından

bəhs edilir. O yazır ki, onların tanışlığı 1957-ci ildən başlamış, axıradək sədaqətli dostluğa çevrilmişdi. Hətta onun tarixinə də ekskurs edərək göstərir ki, onun atası Abbas Əhmədovla M.Bayramovun qayınatası H.Məmmədov arasında olmuş dostluq sonralar bu ailələr arasında ənənə şəklində ləyaqətlə davam etmişdir. Məqalə müəllifi onu xüsusi vurğulayır ki, M.Bayramov müxtəlif yüksək vəzifələrə qalxsa da, onların heç biri bu dostluğun təsirini azaltmadı. Həmişə M.Bayramovgilə qonaq gələndə A.Əhmədov Klara xanıma “qardaş qızı” deyər müraciət edər, onların yeganə övladı Azəri öz nəvələrindən seçməzdi.

Bu məqalədə bir məqama diqqət yetirmək istərdik. Y.Əhmədov yazır ki, qardaşı Mayis onu M.Bayramovla tanış etmişdi (1957). O zaman M.Bayramov Ermənistan LKGİ MK-da təlimatçı, Mayis isə Basarkeçər rayon Komsomol Komitəsinin birinci katibi işləyirdi. M.Bayramov Amasiya rayon PK-nin birinci katibi işləyən vaxt Mayisin Respublika Daxili İşlər Nazirliyində məsul vəzifəyə təyin edilməsində çox böyük köməklik etmişdir. O, bir sıra rayonlarda Daxili İşlər şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışanda ona dəfələrlə ermənilər təzyiq göstərəkən, ən böyük, ən güclü dayaq məhz M.Bayramov olmuşdu. Mayis əmim Sabirlə bacanaq olduğu üçün az-çox bəzi hadisələrdən xəbərdar idim.

* * *

Məhərrəm Bayramov fəaliyyətinin mühüm bir qismi onun elmi-publisistik yaradıcılığıdır. Onun elmi-publisistik məqalələri əsasən “Ədəbi Ermənistan” məc-

muəsində və “Sovet Ermənistanı” qəzetində nəşr olunmuşdur. Ancaq onun elmi yaradıcılığına müraciət etməmişdən əvvəl bir-iki məqamı xüsusi diqqətə çatdırmaq lazım gəlir.

İlkin olaraq onu qeyd etmək istərdik ki, M.Bayramovun 1955-ci ildən 1981-ci ilə kimi nəşr etdirdiyi məqalələr onun vəzifələrində olduğu kimi yaradıcılığında da zənginliyi ilə seçilir. Onun imzasının altında verilmiş vəzifə göstəriciləri bu rəngarəngliyə bir aydınlıq gətirir. Məsələn: 1955-ci ildən 1964-cü ilə qədər dərc etdirdiyi məqalələrin sonunda yazılıbdır: Məhərrəm Bayramov. Yalnız bir məqalənin sonunda “Ermənistan MK-nın mühazirəçisi” imzasına rast gəlinir. 1964-66-cı illərdəki imzalarının altında Ermənistan KP MK-nın Vədi rayon Partiya Komitəsinin ikinci katibi, 1966-69-cu illərdə “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktor müavini vəzifəsinin adı təqdim olunur. 1969-cu ildən sonra hər məqalənin məzmununa uyğun rəngarəng titullar da görünməyə başlayır: Məsələn: Elmi məqalələr olduqda M.Bayramovun adının altında “filologiya elmləri namizədi”, Amasiya rayonunun həyatı ilə bağlı olduqda “Ermənistan KP MK Amasiya rayon PK-nın birinci katibi”, Ali Sovetə seçkilərlə bağlı olduqda “Ermənistan SSR Ali Sovetinin sədr müavini”, adi publisistik yazılar olduqda “Ermənistan SSR Əməkdar jurnalisti” imzaları öz əksini tapmışdır.

İkinci bir məsələni də vurğulamaq lazım gəlir ki, M.Bayramovun istər elmi, istər publisistik, hətta bədii **yaradıcılığı** Bakıda rus dilində nəşr olunan “Molodyoj Azerbaydjana”, İrəvanda rus dilində nəşr olunan “Kommunist”, İrəvanda ermənicə nəşr olunan

“Sovetakan Hayastan”, “Avanqard”, “Leninin yolu” qəzet və jurnallarında, Vedibasar rayon KP-nın orqanı “Ararat” qəzetində, yenə də İrəvanda kürd dilində nəşr olunan “Rya təzə” qəzetində işıq üzü görmüşdü.

M.Bayramov bir sıra xalqların görkəmli ədibləri haqqında məqalələr yazmışdı: “Qorki və Zaqafqaziya”, “Rus ədəbiyyatının günəşi” (Puşkin haqqında), “Böyük sənətkar” (M.Ə.Sabir haqqında), alman mütəfəkkiri Hotxold Efraim Lessinq haqqında. Eyni zamanda o dövrün ideologiyasına uyğun olaraq bəzi məqalələr qələmə alınmışdır – yəni xalqlar dostluğu. Onu da ayrıca qeyd etmək **lazımdır** ki, onun istər Azərbaycan, istərsə də digər xalqların yazıçıları ilə bağlı yazdığı elmi məqalələrin əksəriyyəti yubileylərlə bağlı olmuşdur: A.S.Puşkinin anadan olmasının 180 illiyi, M.F.Axundovun anadan olmasının 150 illiyi, M.Ə.Sabirin anadan olmasının 100 illiyi, C.Məmmədquluzadənin anadan olmasının 100 illiyi, C.Cabbarlının anadan olmasının 70 illiyi və s. Qeyd olunduğu kimi yubileylərlə bağlı işıq üzü görmüş bu yazılarda xalqlar dostluğunun ön plana çəkilməsi dövrün tələbindən irəli gəlir. Bir daha diqqətə çatdırmaq lazım gəlir ki, M.Bayramovun namizədlik dissertasiyasının mövzusu “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” olmuşdur. Məqalələrinin bir neçəsinin məhz Şirvanzadə ilə əlaqədar olması bu baxımdan təsadüfi deyildir: “A.Şirvanzadənin yaradıcılığında Bakı burjuaziyasının tənqidi” (“Ədəbi Ermənistan” məcmuəsi, 5-ci kitab, İrəvan, Haypedhrat, 1963, s. 237-261); “A.Şirvanzadə əsərləri Azərbaycan səhnəsində” (“Ədəbi Ermənistan”

məcmuəsi, 6-cı kitab, İrəvan, Haypedhrat, 1963, s. 176-201); “A.Şirvanzadə Axundov haqqında”, “Sovet Ermənistanı” qəzeti, 24 oktyabr 1962; “Əqidə dostları – C.Məmmədquluzadə və A.Şirvanzadə”, “Sovet Ermənistanı” qəzeti, 17 yanvar 1967; “Cəfər Cabbarlı və Şirvanzadə”, “Sovet Ermənistanı” qəzeti, 27 yanvar 1968.

M.Bayramovun “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” monoqrafiyasından ətraflı bəhs edildiyi üçün bu məqalələrə geniş surətdə diqqət ayrılması məsləhət bilinmir. Ancaq bir daha **vurğulamalıyıq** ki, döndönə qeyd olunduğu kimi Məhərrəm Bayramov bu əsəri milli təəssübkeşliklə yazmışdır.

M.Bayramovun Puşkinin anadan olmasının 180 illiyi münasibətilə yazdığı “Rus ədəbiyyatının günəşi” adlı məqaləsində M.F.Axundovun Puşkinin ölümünə yazdığı “Puşkinin ölümünə Şərq poeması” və Səməd Vurğunun dahi rus şairinin şah əsəri “Yevgeni Onegin” poemasını Azərbaycan dilinə tərcüməsindən söhbət açılır.

M.Bayramov məqaləsində yazır ki, Azərbaycanın qabaqcıl yazıçıları Puşkinin əsərlərini geniş təbliğ edirdilər. Rəşid bəy Əfəndiyev, Firudin bəy Köçərli, Abbas Səhhət və başqaları şairin əsərlərini dərsləklərə daxil edirdilər. 1892-ci ildə F.Köçərli Puşkinin “Torçu və balıq” (“Balıqçı və balıq” M.B.) nağılını tərcümə edib İrəvanda kitab şəklində nəşr etdirmişdir (“Sovet Ermənistanı” qəzeti, 16 iyun 1979-cu il).

M.Bayramov dahi şair M.Ə.Sabirin anadan olmasının 100 illiyi münasibəti ilə yazdığı məqalədə ədibin yaradıcılığı üçün yaranmış zəmindən, “Molla Nəsrəd-

din” jurnalının onun həyatında oynadığı əvəzsiz roldan bəhs edir. Zaman və şair! Bu həmişə ədiblərin qarşısında bir problem kimi qoyulmuşdur. Bəzən zamanın qarışıq vaxtında şair də, mütəfəkkir də düşünməli olur – rəhmətlik professor Mir Cəlal müəllim demişkən: “Yolumuz hayanadır?” Sabir yaradıcılığına bu baxımdan yanaşan M.Bayramov yazmışdı: “Dövrün tələbini həssaslıqla, ürəkdən duyan Sabir düşünürdü ki, ömrü zillətdə keçən əməkçi insanın dərdlərini bir-bir açıb ortaya qoymaq, onun “insan kimi” yaşaması üçün yollar axtarmaq vaxtı çoxdan çatmışdır. Sabirə görə, şair xalq işinə xidmət edən mübariz vətəndaş, şeir isə xalqın “ərzi-halını” şərh edən bir vasitə olmalıdır”.

Bunun üçün yazıçı hər şeydən əvvəl həyat həqiqətini obyektiv surətdə, sənətkar ürəyi ilə qələmə almalı idi. Bu, həqiqi xalq şairinin vəzifəsi idi (“Sovet Ermənistanı”, 29 may 1962).

M.Bayramov təkcə klassiklərin deyil, müasirlərin yubileyləri ilə də bağlı məqalələr yazmışdır. Onun Əziz Mirəhmədovun 60 illiyi münasibətilə yazdığı “Görkəmli ədəbiyyatşünas və tənqidçi” adlı məqaləsində bu zəhmətkeş alimin yaradıcılığına ümumi şəkildə nəzər salınıb, onun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yerini müəyyənləşdirməyə çalışır. Məqalədən bəlli olur ki, Ə.Mirəhmədov 12 kitabın, 100-dən artıq elmi əsərin müəllifidir. O da diqqətə çatdırılır ki, “Mirzə Fətəli Axundov” (Azərbaycan və rus dillərində, 1953), “Abdulla Şaiq” (1956), “Sabir” (Azərbaycan və rus dillərində, 1958, 1964), “Məhəmməd Hadi” (1961), “Yazıçılar, talelər, əsərlər” (1978), “Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti”, 9-cu sinif üçün “Ədəbiyyat müntə-

xəbəti”, Sovet Azərbaycanının kitab mədəniyyəti (Azərbaycan və rus dillərində, başqa müəlliflərlə) və s. kitabları müasir ədəbiyyatşünaslığımızda ən dəyərli elmi-tədqiqat əsərləri kimi təqdir edilmişdir. Məqalədə o da xüsusi vurğulanır ki, vaxtı ilə yabançı siyasi cərəyanlar və platformaların fəaliyyəti nəticəsində uzun illər tədqiqatdan kənar qalan Məhəmməd Hadi kimi istedadlı bir şairin zəngin ədəbi irsinin öyrənilməsi, əsərlərinin toplanması və öz doğma xalqına çatdırılması Ə.Mirəhmədovun adı ilə bağlıdır. Müəllif qeyd edir ki, çoxşaxəli yaradıcılığa malik bu görkəmli ədəbiyyatşünas alim “Məhəmməd Hadi” kitabında romantik şairin sənətkarlığının, poeziyasının ideya – bədii xüsusiyyətlərini diqqətlə təhlil edib, onun yeni dövr ədəbiyyatındakı mövqeyini dəqiq şəkildə müəyyənləşdirməyə nail olmuşdur. (“Sovet Ermənistanı” qəzeti, 19 fevral 1980).

M.Bayramovun İrəvan Dövlət Pedaqoji Rus və Xarici Dillər İnstitutunun rektoru, professor Sergey Daronyanın 50 illiyi münasibətilə yazdığı məqaləyə də diqqəti yönəltmək istərdik. Azərbaycanlı ədəbiyyatşünasın bu tədqiqatçı haqqında yazması təsadüfi **deyildi. Məqalədə göstərilir** ki, bu alimin nə qədər əsəri olsa da, **azərbaycanlı yazıçı-alimin**, akademik Mirzə İbrahimovun həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş “Mirzə İbrahimovun nəsi” (“Bakı”, 1958-ci il) və “Mirzə İbrahimov” (“Moskva”, 1960-cı il) monoqrafiyaları xüsusi yer tutur. Gözəl elmi dəlillərlə yazılmış bu monoqrafiya üzərində çəkilən gərgin zəhmət nəticəsində tədqiqatçı Azərbaycan yazıçı aliminin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuş, onun həyat və

yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat əldə etmiş, hekayə və publisistikasını, məşhur “Gələcək gün” romanını dərinlən təhlil etmişdir.

Böyük inad və səbirlə, coşqun elmi ehtiras və dəqiqliklə uzun illər tədqiqat aparən S.Daronyanın M.İbrahimov haqqında monoqrafiyaları onun 1956-cı ildə M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetində müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyası əsasında **hazırlanmışdır** (“Sovet Ermənistanı” qəzeti, 15 aprel 1975). Onu da qeyd **etməliyik** ki, vaxtıyla xalq yazıçısı, akademik M.İbrahimov da yaradıcılığının tədqiqatçısı haqqında mətbuatda yazı dərc etdirmişdir.

Qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Akademik Dövlət Dram Teatrı vaxtaşırı İrəvana qastrol səfərlərinə gəlirdi. Aparılan tədqiqatdan, əldə olunan məlumatlardan bəlli olur ki, M.Bayramov bu tamaşalara biganə qalmamış, onların bəziləri haqqında resenziyalar yazmışdır. 1964-cü ildə Akademik Dram Teatr görkəmli yazıçı-dramaturq Sabit Rəhmanın məşhur “Toy” komediyası ilə İrəvanda qastrol səfərində olarkən M.Bayramov yazdığı məqalə ilə öz təəssüratlarını bölüşmüşdür. Məqalə müəllifi öncə onu nəzərə çatdırır ki, “Toy” Azərbaycan səhnəsinə qədəm qoyduğu ilk gündən şöhrət qazanmağa başlamışdır. Məqalədə Kərəmov rolunu ifa edən Azərbaycanın xalq artisti, gözəl komik, bir çox **yaddaqalan** obrazlar yaradan Əliəğa Ağayevin, dənizçi rolunun ifaçısı xalq artisti Ağadadaş Qurbanovun, Şeyda rolunun ifaçısı gənc artist Həsən Məmmədovun, Kamilə rolunun ifaçısı gənc aktrisa Xuraman Hacıyevanın, Mehralı rolunun ifaçısı Hacıməmməd Qafqazlının oyunlarından, rejissor

Əşrəf Quliyevin zəhmətindən, xalq artisti, Dövlət Mükafatı Laureatı Nüsrət Fətullayevin tamaşa üçün verdiyi tərtibatdan böyük həvəslə söhbət açılır (“Sovet Ermənistanı” qəzeti, 23 iyul 1964).

1976-cı il iyul ayının 27-də “Sovet Ermənistanı” qəzetində Şıxəli Qurbanov adına Azərbaycan Dövlət Musiqili Dram Teatrının İrəvana qastrol səfərinə Ş.Qurbanovun “Milyonçunun dilənçi oğlu” tamaşasıyla **təşrif** buyurmuşdu. M.Bayramov bu tamaşa haqqında məqalə yazarkən öncə oxucuya Ş.Qurbanov haqqında məlumat verməyi məsləhət bilir. Yığıcam şəkildə olsa **da**, Ş.Qurbanovun kimliyi barəsində təəssürat yaranır: “Görkəmli ədəbiyyatşünas alim, istedadlı yazıçı və dramaturq Şıxəli Qurbanov “Əcəb işə düşdük”, “Sən-siz”, “Özümüz bilərik”, “Bahadır və Sona”, “Bitməmiş söhbət”, “Sevindik qız axtarır”, “Olmadı elə, oldu belə” pyes və librettoların, bir çox gözəl hekayə və şeirlərin müəllifidir. Sənətkarlıqla yazılmış bu əsərlər onun oxucularının stolüstü kitabıdır. Müəllifin qələmindən çıxan hər bir əsər həmişə oxucuların böyük sevincinə səbəb olmuşdur”.

M.Bayramov onu da ayrıca vurğulayır ki, Azərbaycanda 1967-ci ildə təsis olunmuş Ü.Hacıbəyov adına mükafat birinci olaraq “Milyonçunun dilənçi oğlu” tamaşasına verilmişdir.

Əsərdə qoyulan əsas problem nədir? M.Bayramov həmin sualı bir ifadə ilə konkret və tutarlı şəkildə təqdim edir: ““Milyonçunun dilənçi oğlu” komediyasının əsl problematikasi – milyonçular dünyası ilə dilənçilər dünyasıdır. Əsərdəki hadisələr bu əsas məhvər ətrafında cərəyan edir”.

Məqalədə göstərilir ki, əsərdəki hadisələr şərqin kapitalist ölkələrindən birindəki şəhərdə baş verir. Bir tərəfdən çoxmərtəbəli modern, geniş mənzilli, pəncərəsindən gur işıq saçan səliqəli binalar, bir tərəfdən isə həmin gur işıqların altında küçəyə sərilmiş aclar, səfillər, yoxsullar, dilənçilər...

Dünya yaranışdan ikiyə bölünmüşdür: gecəyə-gündüzə, işığa-qaranlığa, yaxşıya-pisə, qaraya-ağa, varlıya-kasıba, milyonçuya-dilənçiyə.

Tamaşadan bəhs edən M.Bayramov məqaləsində zənginlər və səfillər dünyasının mənzərəsini çox gözəl təqdim etmişdir. Məqalədə aktyorların – M.Əhmədov, Nəcibə Behbudova, S.Aslan, H.Bağirov, S.Bağirov, D.Səidzadənin və digərlərinin **ifalarına**, N.Şərifovun, Ə.Ələkbərovun rejissorluğuna münasibət bildirildikdən sonra rəssam işinə ayrıca, geniş münasibət bildirilir: “Azərbaycanın xalq rəssamı, Respublika Dövlət Mükafatı Laureatı Böyükəgə Mirzəzadənin işi bir də ona görə təqdirəlayiqdir ki, tamaşaçı nəinki bir yerdə, içəridə baş verən hadisələrin şahidi olur, eyni zamanda bağda, küçədə, bir sözlə hər yerdə baş verən hadisələri öz gözləri ilə görür. Fərz edək ki, səhnədə söhbət senatordan gedir, və yaxud işsiz gənc yetimdən gedir. Bu zaman tamaşaçılar dekorlar arasından senatorun ölüm yatağında olduğunu və ya yetimin kədərini görür. Senatara hazırlanan sui-qəsd hiss olunur” (“Sovet Ermənistanı” qəzeti, 27 iyul 1976).

Azərbaycan Akademik Dövlət Dram Teatrı İrəvana gətirdiyi böyük yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin “Dəli yığıncağı” əsəri böyük uğurla **tamaşaya qoyulmuşdur**. M.Bayramovun qələmə aldığı “Kimdir

dəli?” məqaləsindən aydın olur ki, əsər yüksək səviyyədə təqdim olunmuşdur.

SSRİ xalq artisti, professor Mehdi Məmmədovun rejissorluğu, xalq artisti SSRİ Dövlət Mükafatı laureatı Cahangir Cahangirovun bəstəsi ilə tamaşaya qoyulmuş bu əsərdə o dövr respublikanın üzdə olan əksər aktyorları iştirak edirlər: Əliəğa Ağayev, Muxtar Avşarov, Hamlet Xanızadə, Hacı İsmayılov, Məmmədrza Şeyxzamanov, Səməndər Rzayev, Ramiz Məlikov, Yaşar Nuriyev, Rafiq Əzimov, Mikayıl Mirzəyev...

Əsərdəki Pırpız Sona surətilə M.Bayramov C.Məmmədquluzadənin digər əsərlərindəki qadın surətlərini müqayisə edir və onların taleyində, şəxsi həyatları arasında bir oxşarlıq görür. Hamının dəli saydığı Sona indi ətrafındakıları “bunlar dəli yığınağı imiş” deyər dəli adlandırır. Yazının müəllifi məqalənin adını belə sual şəklində qoyması təsadüfi deyildir “Kimdir dəli?”.

M.Bayramov bu tamaşadan yazarkən səhnənin içindən bədii boyalarla sanki yeni bir səhnə yaradır: “... Səhnənin məxmər pərdəsi yavaş-yavaş qaldırılır. Ziddiyyətli və təzadlı “nağıllar” və “dəlilər” aləminin rəmzi olan mənərə göz önündə canlanır. Zülmət qaranlıqda adamlar hara gəldi baş götürüb qaçirlar. Dövrün şikəst etdiyi bu yazıq insanlar xəyala bənzəyirlər. Dəlilərin zəmanədən şikayət fəryadı iniltili şərqlə musiqisinə qarışaraq ürəkləri dağlayır”.

M.Bayramovun bir məqaləsinə də müraciət etmək istərdik. “İki addım, iki sınaq” adlanan bu məqalədə şair Əli Vəkilin iki kitabından bəhs olunmuşdur. Bunlar şairin “Doğma yollar” və “Ata həsrəti” kitablarıdır. Məqalənin müəllifi yazının əvvəlində Əli Vəkil

haqqında yığcam məlumat verir. Bu məlumatdan aydınlaşır ki, Göyçə gölünün sahilində İrəvan xanlığının Ulu Göyçə mahalında dünyaya göz açan şair İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirmişdir.

M.Bayramov Əli Vəkil poeziyasında öz doğulduğu torpağa bağlı olduğunu qabarıq şəkildə təqdim etməyə çalışmışdır. Tədqiqatçı şairin laylasını Göyçə gölünün çaldığını vurğulayaraq və Əli Vəkilin də öz növbəsində ona borclu qalmadığını, Göyçə gözəlini ilhamla tərənnüm etdiyini göstərir.

*Sakit gecələrdə ayı, ulduzu,
Alaraq qoynuna oynadır suyun
Göyçənin gözəli, ey dağlar qızı
Göyün parçasıdır, aynadır suyun.*

M.Bayramov məqalənin sonunda fikrini belə yekunlaşdırır: “Öz poetik aləminə, yaradıcılıq yoluna sadıq qalan Əli Vəkilin iki dildə nəşr olunmuş seirlər kitablarını iki addım, iki sınaq adlandırmaq olar”. Və məqalə şairin “Şeirim” qoşmasının axıncı misraları ilə bitir:

*Zərbə endir zalımlara,
Qoyma kimsə düşsün dara
Buludları yara-yara
Dön şimşəyə, oda şeirim.*

(“Sovet Ermənistanı” qəzeti, 11 mart 1980).

Əli Vəkil Məhərrəm Bayramovun anadan olmasının 75 illiyinə həsr etdiyi şeirində yuxarıdakı məqaləyə işarə edərək yazmışdı:

*İki kitabıma bir rəy yazmışdın
Dərindən duyurdun şeiri, sənəti.
Elə bil mənimlə həmrəy yazmışdın
Dərk edir hər sözdə mənə, hikməti.*

M.Bayramovun yaradıcılığından danışarkən onun bir yazısının üstündə dayanmağı, geniş, ətraflı surətdə bəhs etməyi məsləhət bilirik. Bu, onun əslində elmi-publisistik məqalə sayıla biləcək “On gün dost Hindistanda” yazısıdır. Məqalədən aydın olur ki, müəllif 1975-ci ilin dekabr ayında on gün Hindistanda olmuşdur. O ölkədə ki, hələ uşaqlıq və gənclik illərində bu ölkə haqqında çoxlu kitablar oxumuş, xüsusilə məşhur hind jurnalisti, mütəfəkkir yazıçısı, dramaturqu Xoca Əhməd Abbasın “Hindistan oğlu” romanını oxuduqdan sonra şərqin bu qədim **elm**, mədəniyyət mərkəzinə heyranlığı daha da artmışdır.

Hindistan həmişə öz elm, mədəniyyəti ilə bütün dünyanı heyran etmişdi. Dahi fransız mütəfəkkiri Fransua Mari Arue Volter 1756-cı ildə qələmə aldığı “Millətlərin adətləri və düşüncə tərzi haqqında esse” adlı əsərində Hindistandan danışarkən yazırdı ki, hindlilər hələ beş min il əvvəl özlərinin hanskrit və ya sanskrit dilində Veda və Kasta adlı kitablarını yaratmışlar. Pifaqordan əvvəl (e.ə. 585-500-cü illərdə)

yunanlar elm öyrənmək üçün Hindistana gəlirdilər. Fransız ədibinin fikrincə Hindistan dünya mədəniyyətinə üç əsas yenilik bəxş etmişdir: alleqorik əsərlər, onluq rəqəmlər və şahmat oyunu.

Hindistan M.Bayramovu da heyran etmiş, səfər təəsüratı nəticəsində silsilə məqalələr yazmışdır.

Məqələdə zamanın tələbi ilə hər iki ölkə arasında dostluq fikirləri ötəri şəkildə yer alsada, Hindistanın əhalisi, onun dini tərkibi (88% induizm, 10% müsəlmanlar, qalanının digər azlıq dinlərdən olduğu), kənd təsərrüfatı, sənayenin inkişafı və problemləri daha geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Düzdür, dekabr ayının 26-da Moskvadan Dehliyə uçmaları, düşdükləri mehmanxana, onun yerləşdiyi füsunkar şərait burada göstərilən yüksək səviyyəli qulluq və qonaqpərvərlik də diqqətdən yayınmamışdır.

Qeyd olunduğu kimi məqalə elmi-publisistik üslubda qələmə alınmışdır.

Müəllif 1193-cü ildə tikilməyə başlamış 72 metr hündürlüyündən, 380 pilləkəndən ibarət olan Qüvvətül-İslam məscidinə yığcam şəkildə münasibət bildirdikdən sonra, bu qədim mədəniyyət ölkəsinin paytaxtı Dehlinin tarixinə qayıdır və onu ətraflı şəkildə təqdim etməyə çalışır.

M.Bayramov yazır ki, şəhərin adı həmişə Dehli olmamışdır, bu kəlmənin tələffüzü ingiliscədir. Əslində şəhərin adı Dillidir. Qədim zamanlarda ona İndirap-rastha, yəni hind allahlarından birisi İndiranın şərəfinə adlanan şəhər deməkdir. Tac-Mahal tikdirən böyük Moğol Şah-Cahan, öz paytaxtını Aqradan buraya köçürüb gətirəndə şəhərin adını dəyişdirib Şah-Cahanabad

qoydurmuşdur. Dehli yeddi dəfə qurulmuşdur, hər dəfə də yeni şəhər köhnənin xarabaları üzərində tikilmişdir. Camna çayının ətrafında yerləşmiş köhnə Dehlinin sarayları, rəsədxanaları, məqbərələri, karvansaraları indiyə kimi qalmaqdadır.

Məqalədə M.Bayramovun yazıçılığı, elmi və jurnalistliyi bir vəhdət təşkil edir. Hindistan həmişə dünyanın diqqətini cəlb edən ölkə olmuşdur – özünün elmi, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, incəsənəti **ilə**. M.Bayramov “Sovet Ermənistanı” qəzetinin üç nömrəsində - 17-19 və 28 avqust tarixlərində nəşr olunmuş “On gün dost Hindistanda” adlı məqaləsində bu xalqa olan isti səmimiyyətini, aludəliyini açıq şəkildə bildirir və onu şirin bir dildə təsvir edir: “Dehlinin gözəl, valehedici parkları vardır. Bu parkların içində məxməri ləklər, kölgəli ağaclar, fəvvarələr və çiçəkliklər adamı heyran edir. Hindistanın paytaxtının parklarından birində bütün hind xalqının əziz tutduğu yerlər vardır. Hindistanın milli azadlıq hərəkatının rəhbəri Mahatma Qandinin, Hindistanın keçmiş baş nazirləri Cəvahirləl Nehrunun və Ləl Bahadur Şastrinin xatirə abidələri buradadır”.

M.Bayramov “Jurnalistin yol qeydləri” rubrikasından olan bu yazılarında Hindistanın adət-ənənələrini də xüsusi bir şövqlə təsvir etmişdir. O, yazır ki, Dehlidə, ümumiyyətlə, Hindistanda tütək çalıb ilan oynatmaq geniş yayılmışdır. Hər tində, meydanda çömbəlib oturaraq tütək çalan kobra (gözlüklü zəhərli ilan) oynadıb pul toplayanlara rast gəlinir.

M.Bayramov Hindistanda toy mərasiminin üstündə xüsusi dayanır. Burada bələdçinin verdiyi məlumatdan aydın olur ki, Hindistanda qızı olan ailə heç zaman

varlı ola bilməz. Niyə? M.Bayramov yazısında bunun səbəbini aydınlaşdırır. O, göstərir ki, Hindistanda toy mərasimlərinin bütün qayda-qanunlarına, adət-ənənələrinə möhkəm əməl olunur. (Məsələn, toy libası, cehiz, braxmanın dəvət olunması, toya xeyli qonaq, qohum-əqrəba dəvət olunur. Evin bəzədilməsi, milli və səsli orkestr və sairə) bütün bunlar təxminən 20 min rupiyə başa gəlir. Məhz buna görə də hind ailəsində qız doğulanda, bütün ailə qız üçün işləyir.

M.Bayramovun Hindistanda həvəslə söz açdığı yerlərdən biri Aqra şəhəridir. O, Aqranın sənaye şəhəri olduğunu, burada istehsal olunan ticarət mallarını diqqətə çatdırdıqdan sonra bu şəhərin vaxtıyla böyük monqolların-türklərin iqamətgahı olduğunu xüsusi vurğulayır.

M.Bayramov Aqranın gözəlliyini şirin bir dillə, sanki bir rəssam tablosu kimi təsvir edir: “Aqra çox mənzərəli, təmiz bir şəhərdir, yaşıllığa qərq olunmuşdur... Aqra gül-çiçəklər şəhəridir. Ətraf parklarda, bağlarda adam gəzməkdən doymur. Bütün şəhər günəş nuruna qərq olub. Təmiz küçələr, evlər və məşinlər...

Şəhərin mənzərəsi təsvirə gəlmişdir. Təsadüfi deyil ki, Aqra dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biri **sayılır.**”

Aqranın üsyankar, ingilis müstəmləkəçilərinin heç zaman diz çökdürməyə nail ola bilmədiklərini ayrıca diqqətə çatdıran M.Bayramov bu şəhərin tarixinə xüsusi olaraq ekskurs edir. O yazır ki, Aqranın müxtəlif əsrlərə aid maraqlı memarlıq abidələri çoxdur. XVI əsrin ikinci yarısında Cahangir-Mahalın sarayı ilə birlikdə tikilmiş “Aqra-fort” qalasını, ağ mərmərdən tikilmiş “Mirvari məscidi” (1646-1653), “Divani-

Kxası” (1637), ağ mərmərdən inşa edilmiş İtimad-ud-Duala sərđabəsini (1622-1628), qırmızı qum daşından hazırlanmış Əkbərin mavzoleyini (1612-1613) və ali baş məscidləri (1648) və s. göstərmək olar.

Burada bir məsələyə münasibəti bildirmək lazım gəlir. Dahi fransız ədibi Volter “Millətlərin adətləri və düşüncə tərzii haqqında esse” əsərində Əkbər şahın dövründə inşa edilmiş “Fəthullahu-Zikr” – daş möcüzə adlanan abidədən böyük maraqla söhbət açır. Bəlkə məqalə müəllifi ali (baş) məscidlər deyərkən həmin abidəni nəzərdə tutur?

M.Bayramov məqaləsində çox haqlı olaraq yazır ki, Aqrada olanlar mümkün deyildir ki, dünyanın tanınmış şah əsərlərindən biri olan Tac-Mahalda olmasınlar. Aqranın ən maraqlı memarlıq abidələrindən biri Tac-Mahal mavzoley-muzeydir. Müəllif bu tarixi abidədən danışarkən qeyd edir ki, mərmərdən hazırlanmış bu nəhəng bina qarşıdağı yaşıllıqlar, gül-çiçəklər içərisində itmiş, hovuzda əks olunur. Binanı və onun divarlarını o vaxtın ən mahir ustaları, rəssamları, bənnaları mərmərdən **tikmiş** və qiymətli daşlarla bəzəmişlər.

M.Bayramov həmin abidənin yaranma səbəbinə münasibətini bildirərkən qeyd edir ki, XVII əsr Hindistan memarlığının incisi sayılan həmin abidə-mavzoley Böyük Moğol (türk – Ə.Z.) Şah-Cahanın əmri ilə öz arvadı Mümtaz-Mahal üçün tikilmişdir. İllər keçdikdən sonra Şah-Cahan da dünyasını dəyişir və arvadının yanında dəfn olunur.

M.Bayramov abidənin tikilişi ilə də bağlı maraqlı fikirlər təqdim edir. Onun məqalədə verdiyi məlumata görə, bu mavzoleyin tikilməsi üçün Hindistan və dün-

yanın başqa ölkələrindən bir çox mahir memarlar və minə yaxın fəhlə Aqra şəhərinə gətirilmişdir. Qəbrin ətrafı qızılla naxışlanmışdır. Mavzoley 10 ilə, Tac-Mahalın tam ansambli (kompleksi) isə 20 ilə tikilib başa gəlmişdir. Binanın hündürlüyü 90 metrdir. Bu əfsanəvi memarlıq abidəsi Camna çayının sahilində ucalır. Müəllif onu da vurğulayır ki, bu nəhəng və heyranedicə abidənin baş memarı Şah-Cahanın özü olmuşdur.

Bu möhtəşəm abidə haqqında hədsiz dərəcədə vurğunluqla danışan M.Bayramov fikrini aşağıdakı sözlərlə tamamlayır: “Gecə binanın üzərinə işıq salınır. Başdan-başa ağ mərmerdən hörülmüş bu möhtəşəm binaya baxmaqdan doymursan...”

M.Bayramovun bu yazısını oxuyanda xəyal məni 2007-ci ilə Parisə aparır. O zaman gecə avqustun 31-i Eyfel qülləsinin lap yuxarisına qalxdıq, aşağı düşəndə qırmızı-bənövşəyi işıqlarla göz oxşayan bu möhtəşəm abidəyə baxmaqdan doymayıb, ayrılmaq istəmirdik.

Bizcə, Məhərrəm Bayramovun Aqradan, xüsusilə buradakı abidələrdən, onların ən yüksək zirvəsi olan Tac-Mahaldan belə ağız-dolusu danışmasının, ətraflı təqdim etməsinin bir səbəbi də onun içindəki milli təəssübkeşlikdən, türk təəssübkeşliyindən irəli gəlirdi. Çünki qeyd olunduğu kimi bu tarixi abidələr Hindistanda məhz türk hökmdarları Əkbər Şah və Cahan Şahın vaxtında yaradılmışdı.

M.Bayramov “On gün dost Hindistanda” məqaləsində haqqında danışdığı şəhərlərdən biri də Bombeydir. Müəllif yazır ki, Bombey Asiyanın ən iri ticarət limanlarından biridir. Bura Hindistanın “ikinci paytaxtı”,

“milyonçular şəhəri”, “sənaye mərkəzi” adlandırılır. Şəhərin 6 milyonluq əhalisinin təqribən yarısı sənaye fəhlələridir.

M.Bayramov göstərir ki, Bombey təzadlar şəhəridir. Bir tərəfdə gözəl memarlıq abidələri, müxtəlif üslubda tikilmiş iyirmi mərtəbəli evlər, zəngin mağazalar, toxuculuq sənayesi, çoxlu elmi institutlar, universitetlər, kinostudiyalar... Digər tərəfdə bütün bunlarla yanaşı çoxlu işsiz, şəhər kənarında yoxsul daxmalar... Bu şəhərdə zənginliklə yoxsulluq üz-üzə dayanmışdı.

M.Bayramov məqalədə 1857-ci ildə əsası qoyulmuş ölkənin ən iri Universitetlərindən biri olan Bombey Universitetindən və buradakı təhsil sistemindən söhbət açır.

Qeyd olunur ki, Bombeydə mənzil ağır və bir nömrəli problemdir. Şəhər əhalisinin xeyli hissəsi kirayə ilə yaşayır.

Bələdçinin verdiyi məlumata əsaslanaraq müəllif göstərir ki, Bombeydə qızlar 16 yaşında **ailə qurur** və 1-2 uşaqdan artıq doğmaq qadağandır.

M.Bayramov Bombeydəki müxtəlif sahələrdən söz açsa da, burada onu təəccübləndirən bir hadisəni bir az geniş şəkildə təqdim etməyə çalışır. O yazır ki, Bombeydə qəribə hadisənin şahidi olduq. Şəhərin iri parklarından birinin üstündə bir təpə var. Hindistanda qədim pars (indi 100 minə qədər pars ailəsi Hindistanda – Bombeydə yaşayır) qəbilələri özlərini bu təpənin zirvəsinə qoyurlar. İri, yırtıcı, cəmdəkyeyən quşlar meyitin ətinə yedikdən sonra uçub gedirlər. Sonra ölü sahibləri meyitin sümüklərini bu “qəbiristanlıqdan” aparıb

basdırırlar. Guya quşlar ölünün ruhunu göylərə aparırlar. Sümükləri isə torpağa basdırılır.

Təsadüfi deyildir ki, M.Bayramov bu şəhərlə bağlı yazının adını “Təzadlı Bombay” qoymuşdu. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Bombay dənizkənarı quruluşuna görə Bakıya çox oxşayır.

Bir neçə gün Hindistanın Mədrəs şəhərində olan M.Bayramov qeyd edir ki, bu şəhər ölkənin Bombaydən sonra ən böyük limanıdır. Bu şəhərin əsası 1639-cu ildə qoyulmuşdur. 3 milyon nəfərdən artıq əhalisi var. Benqal körfəzinin sahilində yerləşir. Mədrəsin ticarət mərkəzlərindən, elm, təhsil ocaqlarından danışan M.Bayramov bu şəhərdəki “İlanlar parkını” xüsusi təqdim etməyə çalışır. Müəllifin verdiyi məlumata görə, bu zooparkda 200 ilan növü var. 4 növü zəhərli ildir. Hindistanda ən iri ilan zəhərsiz pitondur. Bu ilanın uzunluğu 5-6 metrə qədər olur. Həmin ilanları yerli adamların bəziləri boyunlarına salıb tamaşaçılardan pul alırlar.

M.Bayramovun “On gün dost Hindistanda” silsilə məqalələrini oxuduqca şirin bir dillə qələmə alınmış bu yazılar adamı xəyalən aparıb, bu füsunkar, cazibədar, şərqin ən qədim elm, mədəniyyət, cəngəlliklər ölkəsinə gəzdirir.

M.Bayramov Hindistan səfərindən danışarkən, insanı heyretləndirən, diqqət çəkən məqamları daha çox təqdim etməyə çalışır. Mədrəsdən 60 km aralıda Benqal körfəzinin yanında yerləşən Mahabalipuram şəhərindən danışarkən də bu ənənəni davam etdirir. O yazır ki, yerli və xarici alimləri maqnit kimi özünə çəkən bu şəhər Hindistanın ən iri dəniz darvazası şəhəri olmuş-

dur. Məqalədə qeyd olunur ki, hazırda alimləri buraya çəkib gətirən təkcə 12 əsr bundan əvvəl tikilmiş dəniz limanı deyil, habelə adları məlum olmayan xalq ustaları tərəfindən yaradılmış nadir memarlıq və incəsənət abidələridir. Müəllifin verdiyi məlumata görə Mahabalipuram keçmişdə yeddi məbəd şəhəri olmuşdur ki, onlardan yalnız ikisi su altında qalmışdır. Məbədlərə doğru axan sular onları dağıtmış və bu qiymətli memarlıq abidələrinin əksəriyyəti dəniz qumu altında qalmışdır.

M.Bayramov bu möcüzəli aləmdə gördüklərini sanki bir rəssam fırçası ilə təsvir etməyə çalışır: “Mahabalipuramda qayalar üzərində 140-dan çox təsvir hind xalq dastanlarının müxtəlif sahələrini göstərir. Burada Arcuna söhbət edən dördəlli Şivəy, vəhşi heyvan ovu, müqəddəs Qanqın sahillərinə gələrək su içən fil sürüsü, irəli atılmağa hazır olan şirlər, şahanə yerişli fillər, şən-lənən meymunlar, sürətlə qaçan marallar və sair elə təsvir edilmişdir ki, qədim ustaların məharətinə istə-istəməz heyran olmaya bilmirsən. Bir sal daşı üzərində 270 fiqur təsvir edilmişdir”.

Müəllif onu da əlavə edir ki, uşaqlar əllərində daşdan, möhkəm ağacdan yonulmuş irili-xırdalı fil heykəllərini, muncuqları, mərmərdən hazırlanmış insan fiqurlarını səyyahlara satırlar.

Məqalədə Bakıdakı Atəşgahla Hindistandakı atəş məbədləri arasında aparılan müqayisələr də ciddi maraq doğurur. M.Bayramov yazır ki, XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycanla Hindistan arasında qızğın ticarət əlaqəsi vardı, ticarət karvanlarının ardınca “ilahi” atəşlərin yanına hindlilər – brəhmən və sinqlər gəlməyə

başladılar, çünki onların dinində başqa allahlarla birlikdə atəşə də sitayiş edilir. Onlar burada, uzaq Xəzər dənizinin sahillərində öz ibadətgahlarını yaratmışlar.

Bakıdakı Atəşgahda Hindistan izləri ilə bağlı məsələyə toxunan M.Bayramovun verdiyi məlumata görə yerli memarlıq ənənələri əsasında tikilmiş Suraxanı Atəşgahında eyni zamanda qədim səcdəgahların və Hindistanın bəzi məbədlərinin cizgiləri var.

Əldə etdiyi hansısa qaynağa əsaslanan M.Bayramov qeyd edir ki, uzaq Hindistandan gələn bu adamlar (hindli brəhmən və sinqlər – Ə.Z.) özlərindən gözəl xatirə buraxmış – davanaqari və qurmuki hind yazısının əlifbası ilə daş üzərində kitabələr qoyub getmişlər. Məbədin giriş formullar, şeirlər (şloklar) və ayrı-ayrı ifadələr şəklində olan 16 yazısında qədim hind dili – sanskrit yaşayır.

Məqalələrdə sıx-sıx Hindistan – keçmiş SSRİ arasında olan siyasi, iqtisadi, mədəni əməkdaşlıq da öz əksini tapmışdır.

M.Bayramov “Jurnalistin yol qeydləri” silsilə məqalələrində Hindistanla demək olar ki, kövrəkliklə vidalaşmış, Şri-Lankada davam etdirir. “Sovet Ermənistanı” qəzetinin 05 aprel 1977-ci il tarixli nömrəsində nəşr etdirdiyi “Şri-Lanka – yaşıllıqlar ölkəsi” adlı məqaləsində bu ölkənin tarixi, ərazisi və əhalisi haqqında, onun paytaxtı Kolombonun bir sıra beynəlxalq görüşlərin mərkəzi olması **barədə** söhbət açır. Məqalədən o da aydın olur ki, nümayəndə heyəti bu ölkəyə çatanda Kolombo bloklara qoşulmamaqla bağlı 80 dövlətin iştirak edəcəyi beynəlxalq konfransa hazırlaşdı. Məqalə əvvəlkilərdə olduğu kimi son dərəcə şirin bir

dillə yazılmışdı. Bu iri həcmli məqalədə M.Bayramov ölkənin fauna və florasından çox həvəslə söhbət açır və Şri-Lankada bir qarış da olsun yaşıllıqsız yer yoxdur – deyə heyranlığını bildirir. Yazı ilə bərabər Hindistan və Şri-Lanka ilə bağlı təqdim olunmuş şəkillər də bir həmahənglik yaradır.

Onu görüb tanıyanlar bilirlər ki, M.Bayramovun üzündə bir nur, işıq var idi. Bu nur, işıq səmimilik sanki onun beyninə, ürəyinə hopub, qələmi ilə vərəqlərə axmışdı. Bu baxımdan Hindistanda olduğu kimi Şri-Lankada da təbiətin gözəlliyi ilə M.Bayramovun şirin təsviri bir mütənəsiblik **təşkil edir**: “Bir çox kilometrə sahəni tutan okean çimərlikləri şahmat sayacağı düzölmüş çəltik tarlalarına söykənirlər. Təpələrdə, yamaclarda kauçuk plantasiyaları diqqəti cəlb edir. Göz işlədikcə məşhur Seylon çayının məxmər xalçasına baxmaqdan doymaq olmur. Tropik adanın heyvanat aləmi əlvan və ekzotikdir, onun meşələrində və bağlarında quşlar nəğmə oxuyur...”.

M.Bayramovun məqaləsində bu ölkə ilə bağlı təqdim etdiyi bir əfsanəni xüsusi vurğulayıb diqqətə çatdırmaq lazım gəlir. Həmin əfsanə Şri-Lankanın yarınışı ilə bağlıdır ki, bunun ekvivalentinə digər xalqların da **folklorunda** rast gəlmək mümkündür. Məqalədə oxuyuruq: “... Seylon əfsanələrinin birində belə deyilir ki, bir dəstə adam “yeri-göyü yaradan” Allaha üz tutaraq demişdir: - Ey ulu Tanrı, nə üçün elə etmişən ki, bir ölkədə çaylar axır, yaşıl kollar, ağaclar insanın üzünə gülür, o biri ölkədə isə qum səhralarının ucubacağı görünür. Ey ulu Tanrı, bir də baxırsan ki, bir millət buludlardan yuxarıda, o biri millət isə lap də-

nizin sahilində yaşayır. Bir ölkədə insanlar isti və bürküdən boğulur, o biri ölkədə şaxta adamı qılınca kimi kəsir, külək vıyıldayır. Bu ədalətli bölgü deyildir.

Ulu tanrı xəyala daldı, onu fikir apardı. Təbiətin bütün gözəlliyini, ahəngdarlığını, füsunkarlığını özündə birləşdirən, gözəl bir diyar yaratmaq ideyası Allahın xoşuna gəldi”. Əfsanədə deyilir ki, “Allah çox düşündükdən sonra təcrübə üçün Seylon adasını yaratdı”.

Bu əfsanə Dağıstandakı çox dillərin yaranması əfsanəsi ilə üst-üstə düşür.

Ümumiyyətlə, M.Bayramovun elmi-publisistik məqalələri tədqiqatçılar üçün yaradıcılıq qaynaqları kimi istifadə oluna bilər.

M.Bayramovun siyasi məqalələri çoxluq təşkil etsə də, onların üzərində ətraflı bir şəkildə dayanmağı məsləhət bilmirik. Bəlli olduğu kimi, həmin məqalələr dövrün, zamanın ideologiyası ilə bağlıdır və onun tələbi ilə qələmə alınmışdır. M.Bayramov Vədi **rayon** Partiya **MK-nın** ikinci katibi, Amasiya **rayon** Partiya **MK-nın** birinci katibi vəzifələrində çalışarkən yazdığı məqalələrdə adətən rayonlarda görülmüş işlər, qazanılmış uğurlar, nöqsanlar və gələcək perspektivlər öz əksini tapmışdır.

* * *

Dahi hind ədibi Nobel mükafatı laureatı Rabindranat Taqor yazır ki, biz payız yarpaqları kimi olan ölümü, bahar tərəvətli gəncliyi sevirik.

Çox təəssüflər olsun ki, Qərbi Azərbaycanda azərbaycanlıların ən böyük arxası,**dayağı** olan, sözünü

deyən, cəsəətli Məhərrəm Bayramov tez dünyasını dəyişdi.

... 1981-ci il yanvar ayının 6-da qəfil **acı** bir xəbər sonralar Ermənistan adlanmış qədim oğuz yurdunun bütün azərbaycanlılarını sarsıtdı. Ermənistan KP Mərkəzi Komitəsinin üzvü, Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədr müavini, Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatı, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru, Məhərrəm Bağır oğlu Bayramov faciəli sürətdə həlak olmuşdur... 53 yaşını hələ tamamlamamış bu nəcib, sadə, təvazökar insan qeyd olunduğu kimi bu ərəzidə yaşayan azərbaycanlıların ən böyük inam yeri, ən böyük dayaq nöqtəsi idi...

M.Bayramovun cənazəsi İrəvandakı Texnika Evinədən götürülüb, doğma Aşağı Necili kəndinə gətirildi. Dövlətin təşkil etdiyi M.Bayramovun cənazəsinin aparıldığı maşında Babək sürücünün yanında əyləşmişdi. Ətraf azərbaycanlı kəndlərindən minlərlə insan Aşağı Neciliyə gəlmişdi. Bunun hamısı onun qazandığı və ona olan hörmətin nəticəsi idi. Cənazəni aparən maşınla yanaşı saysız-hesabsız maşın Ağadədə qəbiristanlığına tərəf istiqamətləndi.

Ağadədə qəbiristanlığı... Lap yaxınlığından Zəngi çayı axır. Qarşıda isə əzəmətli daima başı qarlı Ağrı dağı görünür. Taras Şevçenkonun məşhur “Vəsiyyəət” şeri yada düşür:

*Mən öləndə məni basdırarsınız
Yüksək bir təpədə, bir dağ başında,
Əziz Ukraynanın geniş çölündə.
Elə bir yerdə ki ucsuz-bucaqsız*

Tarlalar görünsün qəbrim önündə...

Ağadədə qəbiristanlığı isə Ağrı dağı vadisində - düzənlikdə yerləşirdi. Ətrafda azərbaycanlı kəndləri – Zəngibasar, Sarvanlar, Həbibkənd, Rəncbər, Seyidkənd vardı.

Bəli... 1981-ci il yanvar ayının 9-da M.Bayramovun cəsədi Zəngibasar rayonundakı Ağadədə qəbiristanlığında torpağa tapşırılırdı. Bu məşhur və qədim, müqəddəs qəbiristanlıq indiyə kimi belə izdiham görməmişdi. Yaxın dostları bu qəfil ölüm xəbərini eşidib Bakıdan İrəvana gəlmişdilər. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri, Bakıdan gələn nümayəndə kimi mərhum görkəmli dövlət xadimi Vəli Məmmədov, Zəngibasar Rayon Komitəsinin katibi Abbas Mustafayev, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktor müavini İsrafil Məmmədov, matəm mərasimi ilə bağlı düzəldilmiş mitinqdə çıxış edirdilər. İzdiham ağır kədər içərisində idi. M.Bayramovu son mənzilə yola salan bu adamların üzlərində bir ifadəni aydın **sezmək** olardı: hələ siz xalqa çox lazım idiniz. 53 yaş nədir ki?

Sonda qeyri-adi hadisəni xatırlamaq yerinə düşərdi. Matəm mitinqi yenicə başlamışdı ki, göy gurultusu eşidildi, tutqun buludlardan seyrək çiskin yağışın yağması ilə dayanması bir oldu. Bu vaxt yüzə yaxın çöl göyərçini gözlənilmədən izdihamın başı üstündə üç dəfə dövrə vurub yoxa çıxdı, hamı heyrət içində donub qaldı. Sanki müqəddəs göyərçinlər də xalqın dərdinə şərik olduqlarını bildirirdilər.

Görkəmli **dövlət xadimi**, yazıçı, jurnalist, ədəbiyyatşünas alim Məhərrəm Bayramov unudulası

insan deyil. Qısa ömür **fəaliyyətində o qədər** böyük nailiyyətlər əldə etmişdir ki, bunları yalnız qibtə və heyranlıqla xatırlamaq olur.

M.Bayramovun vaxtsiz vəfatı, faciəli ölümü onun Bakıdakı dostlarını da sarsıtmışdı. 1981-ci il yanvar ayının 23-də “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzetində “Dostun xatirəsi...” adlı yazıda onlar öz kədərlərini ifadə etmişdilər. Nekroloqda M.Bayramovun ictimai, ədəbi, elmi, jurnalistlik fəaliyyəti əks olunmuşdur. O da vurğulanır ki, M.Bayramov son zamanlar ədəbi əlaqələrlə bağlı doktorluq dissertasiyası üzərində işləyirdi. Dostları “M.Bayramov ömrünün ən mənalı çağında aramızdan getdi” – deyər öz kədər və təəssüflərini bildirirlər.

Kədərlərini bildirənlər kimlər idi? Məmmədcəfər Cəfərov, Abbas Zamanlı, Vəli Məmmədov, Sabir Nağıyev, Teymur Əhmədov, Araz Dadaşzadə, Vaqif Arzumanlı, Mirəli Seyidov, Yusif Seyidov, Əli Vəkil, Qara Namazov, Aydın Ağayev, Museyib Əliyev, Rza Yusifov.

Bu, M.Bayramovun **qazandığı Bakıda olan hörmətindən** irəli gəlirdi.

M.Bayramov haqqında müxtəlif vaxtlarda məqalələr yazılıb, ona **şeir** həsr olunub, indi monoqrafıyaya ehtiyac duyulur.

Yazı hazırlanarkən Ə.Zeynalovun “İrəvan ziyalıları”, “İrəvan xanlığı... gerçəkliyin aydınlığı” əsərlərindən, Ə.Ələkbərlinin “Qərbi Azərbaycan” kitabının II cildindən, Hüseyn-Xəzərin “Orda bir el vardı...”, professor Sabir Əsədovun redaktor olduğu “Ermənistan

azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası” kitablarından, internet səhifələrindən istifadə olunmuşdur.

Yazının hazırlanmasında bizə yaxından göstərdiyi köməkliyə görə M.Bayramovun oğlu Azər Bayrama öz dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

Əsgər Məmməd oğlu Zeynalov

Filologiya elmləri doktoru, professor,
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü,
Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü,
Nyu-York Elmlər Akademiyasının üzvü,
Özbəkistan Turan Elmlər Akademiyasının
akademiki,
Parisdə fəaliyyət göstərən Viktor Hüqonun
Dostları Cəmiyyətinin üzvü,
Türk Dünyası Beynəlxalq Araşdırmalar
Akademiyasının akademiki,
Almaniyada fəaliyyət göstərən Avropa
Təbiət Elmləri Akademiyasının üzvü.

Məhərrəm Bayramov

“UNUDULMAZ İNSANLAR” DƏFTƏRİNDƏN

Bu yazıya başqa adlar da keçdi ürəyimdən. Ancaq Onun öz adını digər başlıqlardan uca tutdum. Digər başlıqlar onun simasını öz adı qədər ehtiva edə bilməzdi.

Jurnalist, yazıçı, filologiya elmləri namizədi, dövlət xadimi...

Ermənistan SSR KP MK-da təlimatçı, Vedi rayon Partiya Komitəsinin katibi, "Sovet Ermənistanı" qəzetinin redaktor müavini, Amasiya rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi (həm də ömrünün sonunacan Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Sədr müavini), "Sovet Ermənistanı" qəzetinin redaktoru.

Mən redaksiyada və teatrda işlədiyim müddətdə belə bir yol keçmişdi Məhərrəm müəllim. Bu dövrdə onun da, mənim də tanışlara, ətrafımızdakı insanlara münasibətimizdə çox şey dəyişmişdi, ancaq biz bir-birimizə ilk vaxtlardan necə səmimi idiksə, elə qalmışdıq.

Məhərrəm müəllimin Respublikada böyük nüfuzu vardı. Böyüklə böyük idi, kiçiklə kiçik. Səmimiyyətinə hamı inanırdı... Amasiyada işləyəndə, el demişkən, hamı başına and içirdi. Hamının bir duası vardı: “Allah Onun oğlunu saxlasın!” Övladı Azər peşəkar şərqsünas oldu, xaricdə ləyaqətlə çalışdı, Qərbli– Şərqli Azərbaycanda hörmət qazandı: yalnız bir almanın iki üzünü kimi Ona oxşarlığı ilə (oxu – eyniliyi!) deyil, yüksək tərbi-

yəsi, zəngin mənəviyyəti, fəaliyyəti ilə də təsdiq etdi ki, Məhərrəm Bayramovun layiqli oğludur.

Teatrımızın bədii şurasının üzvüydü. Çox yüksək vəzifələr tutanda da, MK-nın tərkibinə seçiləndə də, Sov. İKP-nın XXIV qurultayına nümayəndə göndəriləndə də imtina etmədi Şuramızdan, əksinə, minnətdarlıq edirdi ki, onu unutmayıb, Şuranın tərkibində saxlayırıq.

Şəhərdə olanda iclaslarımıza gələrdi. Uzaq Amasiya rayonunda işləyəndə kollektivi unutmur, tez-tez zəng çalır, şəhərə yolu düşəndə Şuranın iclası oldu-olmadı, bizə baş çəkərdi.

Hər il teatrı Amasiyaya dəvət edər, qastrol yüksək səviyyədə təşkil olunardı. Hərdən telefonla deyərdim:

– Teatr Amasiyada olanda mənə iş qalmır. Bəlkə heç gəlməyim?

– Bəs biz görüşməli deyilik?..

Bir epizodu heç unutmuram: Məhərrəm müəllim Amasiyaya təzəcə birinci katib seçilmişdi. Hələ mehmanxanada yaşayırdı. Amasiya mehmanxanasında isə bircə lüks nömrə vardı – o da təbiidir ki, birinci katibə verilməli idi. Məhərrəm müəllim mənim də o nömrədə qalmağımı təkid etdi. Mənəsə heç asan deyildi, yay günlərinin uzun vaxtlarıydı, tamaşalar gec başlayıb, gec qurtarır, hər tamaşadan sonra zəngin süfrə açılır, ziyafət verilir, kollektiv mehmanxanaya saat 12-dən tez qayıda bilmirdi. Məhərrəm müəllim kitab oxuyar, televizora baxar, mən gələncən çarpayuya uzanmazdı.

Başqa bir epizod: bir premyera tamaşası təzəcə başlamışdı. Mən kulislərin arxasında idim (tamaşalarda bir yerdə qərar tuta bilməzdim, gah səhnə arxasına gələr,

gah da amfiteatrın lap axırınıc sınısından baxardıım tamaşaya. Direktor lojasında və ya parterdə rahatca əyləşib bir tamaşaya əvvəldən-axıracan baxdığım yadıma gəlmir). Səhnədən çıxan aktrisa kulislər arasında dayanıb replikasını gözləyən rəfiqəsinə pıçıldadı:

– Məhərrəm müəllim də zaldadır...

Sonra aktrisanın gözləri mənə dikildi, diksindi, pörtdü, "Bağışlayın" dedi.–Bir sözüm zala sarı deyilməliydi... – əlavə elədi.

Aktrisa oynadığı rolun bir sözünü mizana uyğun olaraq tamaşaçı salonuna baxıb deməliymiş...

– Mən ki Sizi qınamadım...– lap qınamalı olsaydım da, yeri deyildi. Hələ tamaşa gedəndə demirəm, başlamaq ərəfəsində də aktyorlara irad tutmağı sevmirdim. Mənim sərt sözüm, iradlarım tamaşaya azı iki gün qalanda qurtarardı. Sakitcə soruşdum:

– Hansı Məhərrəm müəllimdir?

– Bayramov.

Açığı, çox təəccübləndim. Daha qızdan heç nə soruşmadım. Tənəffüsdə Məhərrəm müəllimlə və xanımı Klara bacıyla görüşdüm.

– Məhərrəm müəllim, bu hansı dildədir? – Zaratımı və təəccübümü dərhal başa düşdü.

– Plenuma gəlmişdik. – MK-nın plenumunu nəzərdə tuturdu. O vaxtlar Məhərrəm müəllim birinci katib idi, Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Sədr müavini vəzifəsinə təzəcə seçilmişdi. – Plenumun iştirakçılarını Opera Teatrına hökumət konsertinə dəvət etdilər. Biz öz teatrımızı üstün tutduq. İkiyə dəqiqə ləngimişdik tamaşaya. Bəxtimizdən kimsə iki bilet qaytardı, biz aldıq.

Məlum oldu ki, Məhərrəm müəllingilin yeri parterin lap sonuncu sırasındadır və bu yerlər bilet sahibinin xoşuna gəlmədiyi üçün qaytarılmış... Sonra onları direktor lojasına gətirdim.

Belə sadə, təvazökar, səmimi insan idi o.

Görüşlərimizdən onlarla misal gətirə bilərəm, amma elə bu epizodlar da onun şəxsiyyəti haqda çox şey deyir.

Başqa bir epizod da Onun mənə saf, səmimi münasibətini təsdiqləyir. Yetmişinci illərin sonları idi. Məhərrəm müəllim mənə kabinetinə dəvət və gözləmədiyim təklifi etdi:

– Düşünürəm ki, Sənin redaksiyaya qayıtmaq vaxtın çoxdan çatıb. Teatrı gözəl yaratdın. İndi gəl sənə yaradıcılıq işinə – redaktor müavini.

Bir daha vurğulayıram. Bu görüşdə hər şey gözləyirdim, bircə bu təklifdən başqa. Əlbəttə, respublika qəzetinin – Mərkəzi Komitənin, Ali Soveti Rəyasət Heyətinin, Nazirlər Sovetinin orqanının redaktor müavini olmaq xüsusilə yaradıcı insan üçün şərəfli, sərfəli vəzifə idi. Ancaq o vaxtlar “Sovet Ermənistanı” qəzetində bir qrup jurnalistika ilə heç əlaqəsi olmayan özündən müştəbeh adamlar peyda olmuşdular və onlar redaksiyada öz düşüncələri sayaqı aura yaratmağa cəhd edirdilər. Teatr isə, Məhərrəm müəllim demişkən, yaranmışdı, inkişafdaydı, bütün Cənubi Qafqazda ad çıxarmışdı. Teatrı belə inkişafda qoyub getmək?

Ancaq Məhərrəm müəllim bu təklifi edəndə bunlar barədə düşünmədim, heç belə düşüncələrə macal da yox idi. Ağılıma ilk gələn və həmin saniyədə dilimdən çıxan “Bəs İsrəfil müəllim?..” sualı oldu.

İsrafil Məmmədov /qəzetin məsul katibi/ –peşəkar jurnalist, tarixçi alim, yüksək mədəniyyət və intellekt sahibiydi.

– O istəmir. – Məhərrəm müəllim də dərhal söylədi.

– Yəqin təvazökarlıq edir. – dedim.

– Sən bilirsən də, o, mənə təvazökarlıq etməli deyil.

Məhərrəm Bayramovla İsrafil Məmmədov uzun illərin dostlarıydılar. Ancaq bir az öncə dediyim redaksiyadakı qeyri-yaradıcı mühit, bəzilərinin “mənəm-mənəmlik” azarı onların münasibətlərində də çat yaratmışdı (müvəqqəti olsa da).

Mən yenə öz fikrimdə qaldım:

– İsrafil müəllimi müavin götürün. Mən gələm məsul katib. Cavanam, hər şey edərəm –qəzetin səviyyəsini qaldırırıq.

Oxucum inansın: O dəqiqələrdə də tamamilə səmimi idim. Orada İsrafil Məmmədov ola-ola redaktor müavini getməyimi mənən qəbul edə bilmirdim. Buna görə də məsul katib olmağımı çox təbii sayırdım.

Söhbətimiz bitdi. Redaktorun otağından birbaşa məsul katibin otağına keçdim. Söhbətimizi olduğu kimi İsrafil müəllimə dedim. İsrafil müəllim qətiyyətlə bildirdi:

– Mənə başqasındansa, Sənin redaktor müavini olmağın daha rahatdır.

Mən öz fikrimdə qaldım.

Sonra kadr məsələlərinə baxılanda Məhərrəm müəllimi inandıra bildim ki, mənim teatrda qalmağım daha yaxşıdır. Qarşıdan yüz yaşlı teatrımızın Dövlət Teatrı statusu almasının 50 illiyi gəlir, Teatrın Bakıya möhtəşəm qastrolu hazırlanır və s.

İsrafil müəllim redaktor müavini oldu, onlar əvvəlki kimi mehriban işlədilər.

Məhərrəm müəllim yazıçı-jurnalist kimi, alim kimi, partiya xadimi kimi, təşkilatçı kimi çoxtərəfli fəaliyyət göstərirdi.

İki nəsr kitabı çıxmışdı.

Namizədlik dissertasiyası müdafiə eləmişdi.

"C.Məmmədquluzadə və A.Şirvanzadə", "A.Şirvanzadə və Azərbaycan" elmi kitablarını nəşr etdirmişdi.

C.Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrının ömür yolundan məqalələr yazmışdı.

"Erməni – Azərbaycan lüğəti" onun rəhbərliyi və redaktəsi ilə nəşr olunmuşdu.

Onlarla elmi məqalənin, publisist qeydlərin, ədəbiyyatın və incəsənətin müxtəlif sahələrinə dair yazıların müəllifiydi.

Son illərdə, son aylarda əsəbi görünərdi. Ətrafındakı intriqaalar onu lap yorub əldən salmışdı.

...1980-cı ilin dekabrının sonlarında –1981-ci ilin yanvarında İrəvanın yaxınlığında, Ərzni sanatoriya-sında dincəlirdim. Təzə ildə də evdə olmuşdum. Ayın 2-də dincərliyə qayıtmışdım. Ayın 5-də oğlumun ad günü idi, bir günlüyə İrəvana gəldim. Evdə dedilər ki, Məhərrəm müəllim ayın ikisində zəng çaldı, hamımızı təzə il münasibətilə təbrik elədi.

Ayın altısında evdən çıxanda Məhərrəm müəllimin iş yerinə zəng çaldım. Yenə əsəbi idi.

– Yaman yorulmuşam, – dedi, – üç-dörd gün sonra gələcəyəm yanına, bir az dincəlim...

Məhərrəm müəllimi Ərzndə gözləməli ikən nə biləydim – bu, bizim son telefon söhbətimiz imiş.

Yanvarın 7-də səhər saat 10-da İrəvandan zəng çaldılar: “Məhərrəm müəllim vəfat edib...” Dəstək əlimdə dondu. İnanmağım gəlmirdi, amma həqiqət idi, nə qədər acı olsa da, həqiqət idi...

Orda dayanmayıb, dərhal İrəvana gəldim.

Dəfn günü günəş qarlı İrəvanı öz ağuşuna almışdı. Kimsə dedi ki, bu da rəhmətliyin yaxşı adam olmasına işarədir.

Ermənistan SSR KP MK-nın bütün büro üzvləri fəxri qaravulda dayanmışdılar. Hamı üzündə kədər onu "Texniklər evi"ndən Ağadədə qəbiristanınacan müşayiət etdi.

Dövlət qəzetlərində verilmiş nekroloqda respublikanın birinci vəzifəli şəxsindən başlamış digər yüksək rəsmilərin imzaları vardı.

Hidayət

BƏŞƏRİ İDEALLARA SƏDAQƏT NÜMUNƏSİ, VƏTƏNPƏRVƏR ZİYALI, DƏYANƏTLİ İCTİMAİ-SİYASİ XADİM

Elə şəxsiyyətlər var ki, onun adı gələn kimi yaddaşlarda xoş mənzərələr işıqlara qərq olur. Həmin şəxsiyyətə Ulu Tanrı tərəfindən verilmiş bəşəri **ləyaqət** və nurlu mənəviyyət səmimi insanların qəlbinə xoş duyğular axını gətirir. Mənəvi zənginlik, kamillik, şəxsiyyət bütövlüyü, ağayanaqlıq, mərdlik, təmkinlilik, milliqürur, vətən təşəbbüskeşliyi, xeyirxahlıq, düzlük, ədalətlilik və s. keyfiyyətlərin daşıyıcısı, onun parlaq obrazı xəyalımızda canlanır və bizə belə bir fikir təlqin edir ki, sadalanan məziyyətlərin yeganə qaynağı insanın əslindən, nəslindən, ulularının qanındandır. Deməli, kimlik təməlsiz mümkün deyil. Kimliyi formalaşdıran ilk amil əsil-soyla, nəcabətlə bağlıdır.

Zəngin ömür yolu və yaradıcılıq bioqrafiyası olanların kimliyi haqqında təəssürat formalaşdırıb düşüncələrimizi bölüşdürmək üçün ilk növbədə onun canından, qanından gələn insani dəyərləri şəxsiyyətinin məzmunu fonunda xatirələr süzgəcindən keçirmək vacibdir. Belə olduqda xatirələrdə yaşayan şəxsiyyət bütün cizgiləri ilə, real cizgiləri ilə təqdim olunur. Həm də söhbət görkəmli ziyalından gedəndə **daha** ciddi şəkil alır. Təkcə diplomu, elmi dərəcəsi, elmi rütbəsi ilə tanınan ziyalı kimi yox! Öz vicdanının odundan-közündən doğan, vicdanı, humanizmi, ürək saflığı ilə ideal səviyyəsinə qalxan ziyalı!

İrəvan mühitində, cəmiyyətin son dərəcə dramatik və dolaşiq bir zaman kəsiyində bir qədər vahiməli və

mistik görünən sosial ehtirasların toqquşduğu vaxtda “ışıqlı insan”, “milli təəssübkeş”, “ürəyi xalqının ruhu ilə döyünən şəxsiyyət” kimi anlayışlar bəlkə də müəyyən dərəcədə paradoks xarakteri daşıya bilər. Lakin əqidəsinə, etiqadına, dünyagörüşünə və fəal, iti intellektinə şəxsən şahid olduğun, sözün həqiqi mənasında insanlığın, mənəvi zənginliyinə və daxili təmizliyinə bələd olduğun adamı gördükdə belə bir qənaətə gəlirsən ki, insan ləyaqəti fitri xilqətidi. Mürəkkəb həyat hadisələri, ictimai kataklizmlər, sosial uçurumlar belə adamları qətiyyətlə dəyişmir. “Gözəl insan” anlayışı adı xalq ifadəsindən, sadəcə təyindən, epitetdən estetik meyara, insanlıq və gözəllik etalonuna çevrilir. Allaha şükürkər olsun ki, dünyamız belə intellekt sahiblərindən, müdrik ictimai-siyasi xadimlərindən heç bir vaxt xali olmamışdır. Belə ışıqlı, müdrik və əlçatmaz adamlardan biri də Məhərrəm Bayramov idi.

Məhərrəm müəllim siyasi düşüncəsi müdrik, publisistik yaradıcılığı əhatəli, elmi fəaliyyət sahəsi rəngarəng, tədqiqat meydanı geniş və əngin olan elm adamı, siyasi xadim, mütərəqqi düşüncəli mətbuat işçisi idi. Siyasi uzaqgörənliyi, dərin publisistik təfəkkürü ilə seçilən Məhərrəm Bayramovun çoxsaylı əsərləri elmi-liyi, professionallığı ilə seçilir, müəllifin zəngin və sərrast elmi potensialından xəbər verirdi. Onun siyasi, publisistik və elmi-pedaqoji fəaliyyəti əslində maraqlı və son dərəcədə orijinal bir şəxsiyyətin insani xarakterinin güclü komponentləri, müəyyən dərəcə onun təmiz mənəvi dünyasının ışıqlı təzahürləri kimi yaddaşlara hopmuşdur. Məhərrəm Bayramov üçün siyasi fəaliyyət, mətbuatın tərəqqisi yolunda mücahidlik,

elmə, maarifə qulluq etmək əslində titanik bir enerjini faydalı bir şəkildə sərf etmək, özünü də xalq üçün, vətən üçün faydalı etmək prinsipi idi.

Sadəlik və təbiilik Məhərrəm Bayramovun anadangəlmə xisləti idi. O, quru, cansıxıcı, stereotip xarakterdən, standart mühakimələrdən uzaq bir insan kimi yaddaşlara hopmuşdur. Məhərrəm müəllim necə varsa, elə də görünürdü. O həmişə həyatda özünü yaşayır, ancaq öz rolunu oynayırdı. Yorucu pudentizm, bəhrəsiz, cansız fikirlər onun təbiətinə yad idi. O, siyasət aləmində, jurnalistikada, elm və dünyanın hərəki, canlı, dramatik aləmində dərhal seçilən və təsdiq edilən nüfuz sahibi idi. Buna görə də o, öz həmkarlarının, ünsiyyətdə olduğu insanların, tələbələrinin **sevimlisinə** çevrilmişdi.

Yaşadığı cəmiyyətdə göstərilən məziyyətləri daşımaq üçün böyük hünər sahibi olmaq tələb olunurdu. Onun ömrü ithaf etdiyi bütün sahələrə – siyasi fəaliyyətə, jurnalistikaya, elm və publisistika sferasına, ünsiyyətdə olduğu insanlara bütün varlığı ilə bağlı idi. Bu sevgi və təmaslar aləmi onun öz varlığını mənəvi nemətlərlə zənginləşdirirdi, təkrarsız insan obrazını zintələndirirdi. Bu zəngin mənəviyyətli insan sanki insanlara sevgi üçün, xeyirxahlıq üçün, fəal hərəkət üçün doğulmuşdu. İnsanlara bağlılıq, xeyirxahlıq və dinamizm onun yalnız insanlıq və vətəndaşlıq potensialı deyil, onun həyatının tərkib hissəsi, varlığının əsas atributu idi.

Müdrək siyasi xadim, güclü intellekt sahibi, istedadlı alim, peşəkar publisist kimi M.Bayramovda dərin nəzəri təfəkkürlə ən təbii insani duyğuların heyranedicisi

sintezi var idi. İrəvan Pedaqoji Universitetində o, tələbələr qarşısında çoxları kimi cansız fiqur, quru ehkamlar təcəssümü deyil, vəziyyətin özündən çıxış edərək səmimi müsahibəyə çevrilə bilən, öz məntiqli mühakimələri ilə auditoriyanı ələ ala bilən səviyyəli alim, professional pedaqoq – şəxsiyyət idi. **Səmimiyyət**, təbiilik, istiqanlılıq onun zəngin təbiətinin coşqun mənəviyyətinin ayrılmaz əlamətləri idi.

Ulu Tanrı Məhərrəm müəllimə gözəl insani xislət, dərin idrak qabiliyyəti əta etmişdi. O, öz savadı, məsləki, xarakteri, natura və stixiyası ilə də uca görünürdü. Onu yüksəldən amillər çoxluq təşkil edirdi. Bu çoxluqlar içərisində iki məziyyət olduqca qabarıq görünürdü: işıqlı təfəkkür və işıqlı qəlb. İnsan naturasının bütün parlaq cizgiləri onu tanıyanların qəlbində obrazlaşması, nümunəvi bir xarakter modelinə çevirilməsi də bununla bağlı idi. Onun bütün hərəkətləri ölçülü-biçili olsa da, standart və qəlibləşmiş deyildi. Bu ölçü-biçinin meyarı onun daxilindəki fitri mənbələrdən gəlirdi. Təmiz əxlaq, zəngin mənəviyyət onun bütün bioloji, fizioloji və psixoloji hərəkətlərini nizama salan ən önəmli faktorlardan idi. Məhərrəm Bayramovun mədəni reaksiyalarına, düşüncələrinə, həyəcanlarına həm təkən verən, həm də nizama salan mexanizm qəlbinin daxilində məkan salmışdı, ruhunun dərinliklərindən nəşət edirdi. Məhərrəm müəllim düşüncələrini, hiss və duyğularını daxili təmkinliyi ilə tənzimləyən bir əvəzolunmaz insan idi. Onun mərədnəliyi təmiz vicdana, alimliyi zəngin biliyə və məntiqə, hazırcavablığı geniş, əhatəli mütaliyəyə, mehribanlığı

isə saf və nümunəvi əxlaqə söykənirdi. Məhərrəm Bayramov elə nadir şəxsiyyətlərdən idi ki, onun bütün elmi və siyasi titulları ilə parlaq insanlıq və müəllimlik titulları üst-üstə düşür, bir-birini stimullaşdırır, bir-birini tamamlayırdı. O, layiq olduğu bütün kürsülərdə savadına, istedadına, zəngin dünyagörüşünə, erudisiyasına görə əyləşmişdi. Əhatəsinin, ictimai-siyasi mühitinin, elmi ictimaiyyətinin görüşündə o, misilsiz filoloq-alim, dərin zəkali siyasi xadim, iti qələmlı publisist, son dərəcə təvazökar insan, əvəzedilməz müəllim, etibarlı dost, sınıanmış sirdaş, qəlbi mehr-məhəbbətin gözüylə baxılmağa layiq insanlardan biri idi. Onun şəxsiyyəti özünün elmi fikirlərində, dərin düşüncələrində, ağılında, zəkasında, müdrikliyində, sadəliyində, təbiiliyində bütün çılpalıqları ilə özünü biruzə verirdi. Məhərrəm Bayramov bir şəxsiyyət kimi bütöv, harmonik və son dərəcə kalorili keyfiyyətləri ilə ürəklərə asanlıqla yol tapa **bilirdi**.

Məhərrəm Bayramovu yaxından tanıyanlar bir-mənalı şəkildə belə bir faktı təsdiq edilər ki, o, təkəbbürdən çox-çox uzaq insan idi. Bununla yanaşı o, bütün hallarda öz mənlıyını uca tutmağı bacarırdı. Onun şəxsiyyətinin üstünə kölgə sala biləcək heç bir şey tapmaq mümkün deyildi. Çünki bu orijinal tarixi şəxsiyyətdə ən ali keyfiyyətlər, məziyyət çaları sintez halında idi. Onun naturasında təbii proporsiya heç zaman pozulmazdı. Özünün kamil şəxsiyyətində o, ən gözəl alimlik, ictimai xadimlik, jurnalistik və insanlıq əlamətləri toplamışdı. Təmkinlilik, maksimum dəqiqlik, parlaq analitik şüur, ötkəm təfəkkür, elmi obyektə orijinal yanaşma məharəti, uğurlu elmi nəti-

cələr, apponenti axıra qədər inandırmaq bacarığı – bütün bunlar onun ictimai xadim, alim, pedaqoq və insan portretinin tam çəkilişi mümkün olmayan konturları, cizgiləri idi.

Məhərrəm Bayramov elmi-ictimai fəaliyyətində özünü, sözünü, istedadını, səriştələrini təsdiqləyə bildiyi kimi, vəzifələrinin mərtəbəsindən asılı olmayaraq həmişə nüfuz qazana bilmişdi, həmişə hərəkətdə, axtarışda, fəal təfəkkür və elmi düşüncələr aləmində olmuş, həyatının və elmi-ictimai fəaliyyətinin **zirvəsinə** yetmişdir. Onun dayandığı zirvə misilsiz ictimai xadim, bənzərsiz alim-müəllim, jurnalist ömrünün zirvəsi idi. Ömrünün geniş-yoxuşları ilə əvəzəlməz bir aləm, fəlsəfi həyat yolu, yalnız uzaqdan baxanda bütün sehri, möcüzəsi ilə görünən, qəlbimizi tərpədən xatirələr və xəzinələr səltənəti qoyub getdi. Məhərrəm müəllimin alim ömrünün, müəllim həyatının öz yangıları var idi. Bu gur yangının şəfəqləri hər zaman parlayacaq. Onun ömür səhifələrini bu gün biz xüsusi vurğunluqla, heyranlıqla və böyük minnətdarlıq hissləri ilə oxuyuruq. Məhərrəm müəllimin şərəfli, mənalı və dəyərlili həyat yolu müqəddəs ömür səhifələrinin pozulmaz naxışlarına çevrilmişdir. Bəli!

Ömür boyu və ömürdən sonra yana-yana azalmayan, artan, böyüyən, ucalan alim ömrü, müəllim ömrü, ictimai xadim ömrü! Məhərrəm müəllimin tarixə çevrilmiş həyat səlnaməsi min-min insan yollarına işıq saçan şan-şöhrətli bir ömür, onun idealları isə doğulub boya-başa çatdığı müqəddəs Qərbi Azərbaycan torpağının bulaqları kimi təmiz, saf və iddiasız bir ömür idi. Onun səsində insan ruhunun şeiriyəti, müdriklik cazi-

bəsi, üzərində yalnız onun özünəməxsus olan dəyişməz kolorit, baxışlarında həmişə axtardığımız, möhtac olduğumuz, gec-gec tapa bilmədiyimiz bir bəşər doğmalığı, bəşər həlimliyi var idi. Onun tərcümeyi-halı, keçdiyi şərəfli həyat yolu adi insan ömrünün hüdudlarına sığsa da, bu yolda inamla addımlayan alimin, müəllimin, siyasi dövlət xadiminin, jurnalistin öz daxili dünyasından ayrılan cığırların hər biri işıqlı addımlara doğru can atmış, elmin üfüqlərində birləşərək kamil, müdrik bir alim-müəllim şəxsiyyətlərin rəmzinə çevrilmişdir.

Əlbəttə, Məhərrəm Bayramov haqqında söz demək çətinlikdir. Bu çətinlik M.Bayramov şəxsiyyətinin bütün guşələrinə nüfuz edə bilməmək, onu layiq olduğu səviyyədə təqdim edə bilməmək məsuliyyətdən irəli gəlir. Söhbət həyatını Vətən və xalq mənafeyi naminə yaşayan, filologiya elmini, publisistikanı özünə həyat kredosu seçən yüksək mənəviyyət adamından, böyük zəka və düşüncə sahibindən gedirsə, bu məsuliyyət daha da artır. Danılmaz faktdır ki, onunla təmasda, ünsiyyətdə olanlar Məhərrəm müəllim haqqında böyük ehtiram və hörmətlə danışır, xatirələr aləminə ürəkdən nüfuz edirlər. Bu xatirələrin təməlində böyük şəxsiyyətin zəngin məzmunu, ibrətamiz ömür yolu dayanır. Heç kim unutmayıb ki, Məhərrəm müəllim olduqca səmimi və təbii insan idi. Onun danışığı, çıxışları, tostları çoxlarında olduğu kimi şagird deklamasiyasına bənzəmirdi, nitqlərində lüzumsuz ritorika, pedantizm və şablon ifadələr yox dərəcəsində idi. Onun söhbətlərində, çıxışlarında, zarafat və replikalarında ana dili-

mizin bütün zənginliyi, koloriti və intonasiyaları, çaları üzə çıxırdı.

Bir çox məsul vəzifələrdə işləyən M.Bayramov bütün vəzifələrdə həmişə özünü, sözünü, istedadını təsdiqləyə bilib, vəzifələrin mərtəbəsindən asılı olmayaraq ikinci, üçüncü dərəcəli insan hesab edilməyib, nüfuz qazanıb, lovğalanmayıb. İnsan ləyaqətləri onun liderliyinin bəzəyinə çevrilib.

Məhz buna görə də ölüm Məhərrəm Bayramovu yalnız cismani cəhətdən apara bildi, ruhunu, nüfuzunu, şöhrətini apara bilmədi.

Allah rəhmət eləsin!

Məhərrəm Abbasəli oğlu Hüseynov
filologiya elmləri doktoru,
ADPU-nin professoru

İrəvan Xanlığı, Zəngəzur mahalı, Göyçə mahalı və digər bölgələr bizim tarixi torpaqlarımızdır.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Şəhri-İrəvan keçmişdə mərkəzi-üləma, füzəla və süərə olubdur.

Firudin bəy Köçərli

Akademiklər Mustafa bəy Topçubaşov, Heydər Hüseynov, görkəmli ictimai xadimlər Əziz Əliyev, Həsən Seyidov, böyük bəstəkar Səid Rüstəmov, məşhur kinorejissor Hüseyn Seyidzadə, şair Əhməd Cəmil, tanınmış dilçi ailə, SSRİ Dövlət Mükafatı Laureatı Miryusif Mirbabayev, ədəbiyyatşünas alim prof.Mirəli Seyidov və bir çox tanınmış ziyalıların vətəni, azərbaycanlıların əski yaşayış, elm və mədəniyyət mərkəzlərindən olan İrəvan şəhəri Məhərrəm Bayramov üçün də doğma idi. İrəvan M.Bayramovun inkişafında, yüksəlməsində, tanınmasında əvəzsiz rol oynamışdı. O, bu şəhərdə Pedaqoji Texnikumu bitirmiş, komsomolda çalışmış, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktor müavini, redaktoru, Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin sədr müavini kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Köhnə İrəvan

İrəvan şəhəri. 1930-cu il

İrəvan xanlığı 15 mahalından ibarət olmuşdur ki, onlardan biri də İrəvan şəhərinə yaxın olan Zəngibasar mahalıdır. Mahalın mərkəzi Uluxanlı kəndi olmuşdur. Böyük ədib Cəlil Məmmədquluzadə 1887-ci ildə Uluxanlıda müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. Uluxanlı məktəbinin yetirmələri Zəngibasar mahalındakı kəndlərdə (Yuxarı Necili, Aşağı Necili, Sarvanlılar, Zəngilər, Rəncbər və s.) təhsilin inkişafında böyük rol oynamışlar.

Zəngibasər mahalı, Uluxanlı kəndi

*Orda bir kənd var uzaqda
O kənd, bizim kəndimizdir.*

Bəli, bu kənd, bir tərəfindən Alagöz, digər tərəfindən həmişə başı qarlı Ağrı dağının görün-
düyü, bu gün həsrət dolu kövrəkliklə xatırlanan,
Məhərrəm Bayramovun dünyaya göz açdığı
Aşağı Necili kəndidir. Bu kənd nə qədər ziyalı-
lılar, alimlər, dövlət xadimləri, Ali Sovetə depu-
tatlar yetirmişdir ki, onların ən yüksək zirvəsi
Məhərrəm Bayramovdur.

Zəngibasar mahalının Aşağı Necili kəndi

**Aşağı Necili kəndindən köhnə məktəb və
mədəniyyət evinin görünüşü**

Başı göylərdən nəm çəkən dağlar da hardasa bir yerə söykənir. Məhərrəm Bayramov öz zəhməti ilə 4 övlad böyüdən, kəndin hörmətli adamlarından biri olan Bağır kişinin ailəsində dünyaya göz açmışdır.

M. Bayramovun atası Bağır və anası Fatimə

Hüseyin bəy və Fatimə xanım

M.Bayramov anası Fatimə ilə

Aşağı Necili kənd məktəbi. Hələ məktəbdə oxuyarkən aldığı Fəxri fərmanlar Məhərrəm Bayramovun əlaçı, nümunəvi şagird olduğunu təsdiq edir. Məhərrəm Bayramovun zirvələrə gedən yolu, bu kəndin bu məktəbindən başlamışdı. O, bitirdiyi doğma məktəbdə müəllim kimi də fəaliyyətini davam etdirmişdi.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳՆԱԿԻ ԿՈՄԻՏԵ

Մտտափոխման հարցաթուղթ

Հարցվողը: Մարտիրոս Գևորգյան, շրջանի ղեկավար (ստորագր.):
Ս. Մարտիրոսյան, դասարանի ղեկավար (ստորագր.):
Ս. Մարտիրոսյան, դասարանի ղեկավար (ստորագր.):

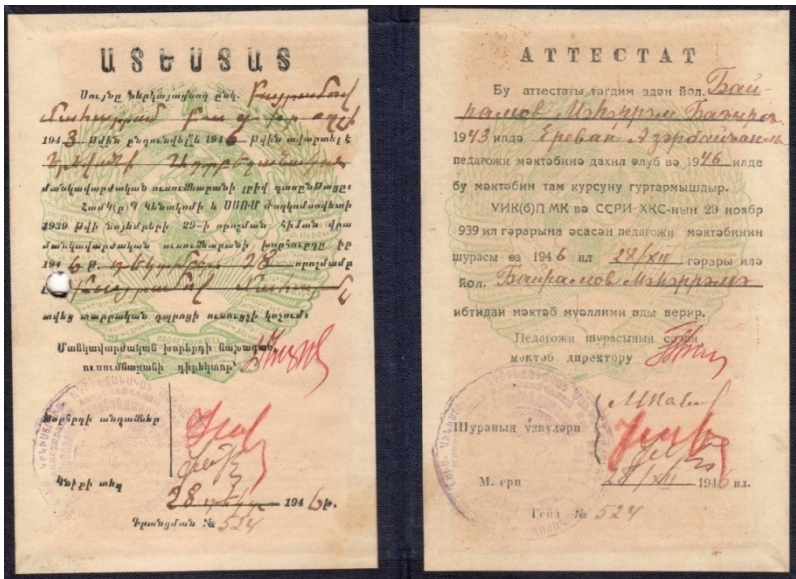
Table with columns for 'ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ԱՄՈՒՆՈՒՄ', 'ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ԱՄՈՒՆՈՒՄ', 'ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ԱՄՈՒՆՈՒՄ', etc. Includes handwritten data and signatures.

Տղային յուրաքանչյուր սինգի քերակման և մտտափոխմանը մասին ցուցիչ

Հարցվողը: Մարտիրոս Գևորգյան, շրջանի ղեկավար (ստորագր.):
Ս. Մարտիրոսյան, դասարանի ղեկավար (ստորագր.):
Ս. Մարտիրոսյան, դասարանի ղեկավար (ստորագր.):

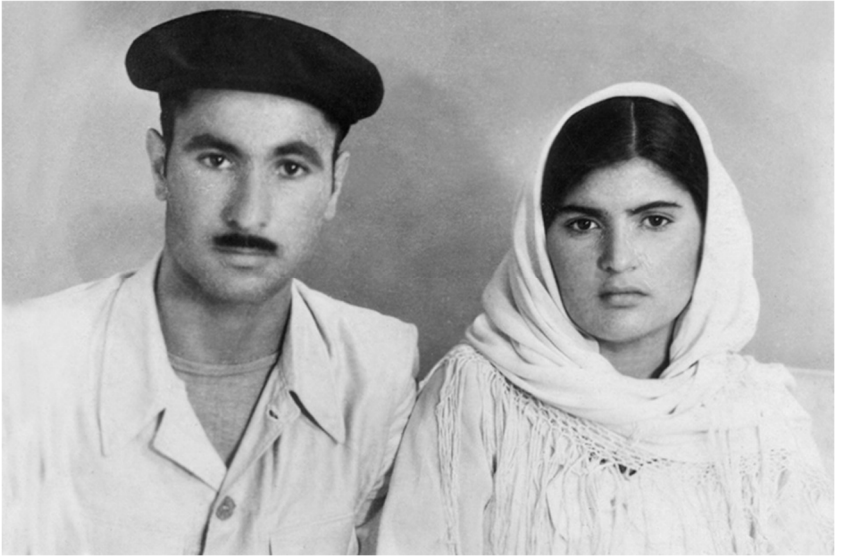
1925-ci ildən fəaliyyətə başlayan İrəvan Pedaqoji Texnikumu Qərbi Azərbaycanda elmin və təhsilin inkişafında çox böyük rol oynamışdır. Bəzən İrəvan Pedaqoji Məktəbi də adlanan, vaxtilə dahi kimyaçı alim Yusif Məmmədəliyevin dərs dediyi bu təhsil ocağında akademik Budaq Budaqov, AMEA-nın müxbir üzvü Zərifə Budaqova, professor Cəfər Cəfərov və bir çox görkəmli ziyalılar təhsil almışlar. Bu təhsil ocağının yetirdiyi ən tutarlı, layiqli simalarından biri Məhərrəm Bayramov olmuşdu.

M.Bayramovun gənclik illəri

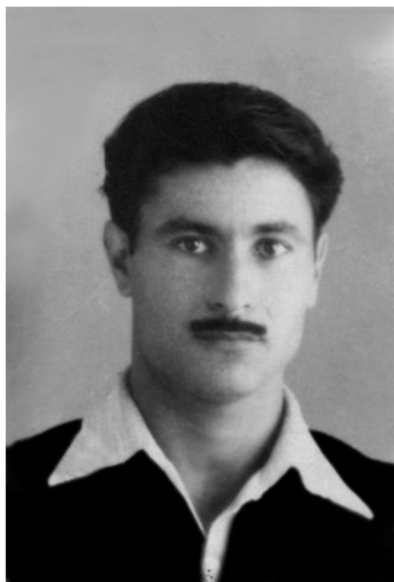

M.Bayramov və Klara xanım

Azərbaycan Respublikasının ilk ali məktəbi olan Azərbaycan Dövlət Universiteti Məhərrəm Bayramovun həyatında böyük rol oynamışdır. Feyzulla Qasımzadə, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Əli Sultanlı, Mikayıl Rəfil, Muxtar Hüseynzadə, Heydər Hüseynov kimi nəhəng alimlərdən dərs almaqla yanaşı, tələbəlik illərində Məhərrəm Bayramov Universitetin ictimai həyatında fəal iştirak etmişdir. Əldə olan faktlar onun Universitetin Tələbə Həmkarlar Təşkilatının sədri olduğunu təsdiq edir. Əlbəttə, belə bir məsul vəzifəni aparmaq o qədər də asan deyildi. Məhz Məhərrəm Bayramova belə məsuliyyətli vəzifənin həvalə edilməsi ona olan inam və hörmətin nəticəsi idi.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin binası

M.Bayramovun tələbəlik illəri

Мәһәррәм Байрамов Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsil alarkən fəal ictimaiyyətçi olmuş, Universitetin Fəxri Qramota və mükafatına layiq görülmüşdür (1952).

ДИПЛОМ

Ж № 708018

Этот диплом выдан *Баиралиеву*
Мухаммеду Башир оглы
рождения 1948 года в с. М. Киров области
Азербайджанской Республики
физическим лицом.

диплом получен им в 1952 году после
окончания курса в *г. Баку*

на специальность *гидротехники*
Диплом выдан комиссией в 1952 году
в *г. Баку* *Мухаммеду Башир оглы*

Башир оглы Мухаммед
1952 г.
№ 5169
г. Баку 28.12.52

ДИПЛОМ

Ж № 708018

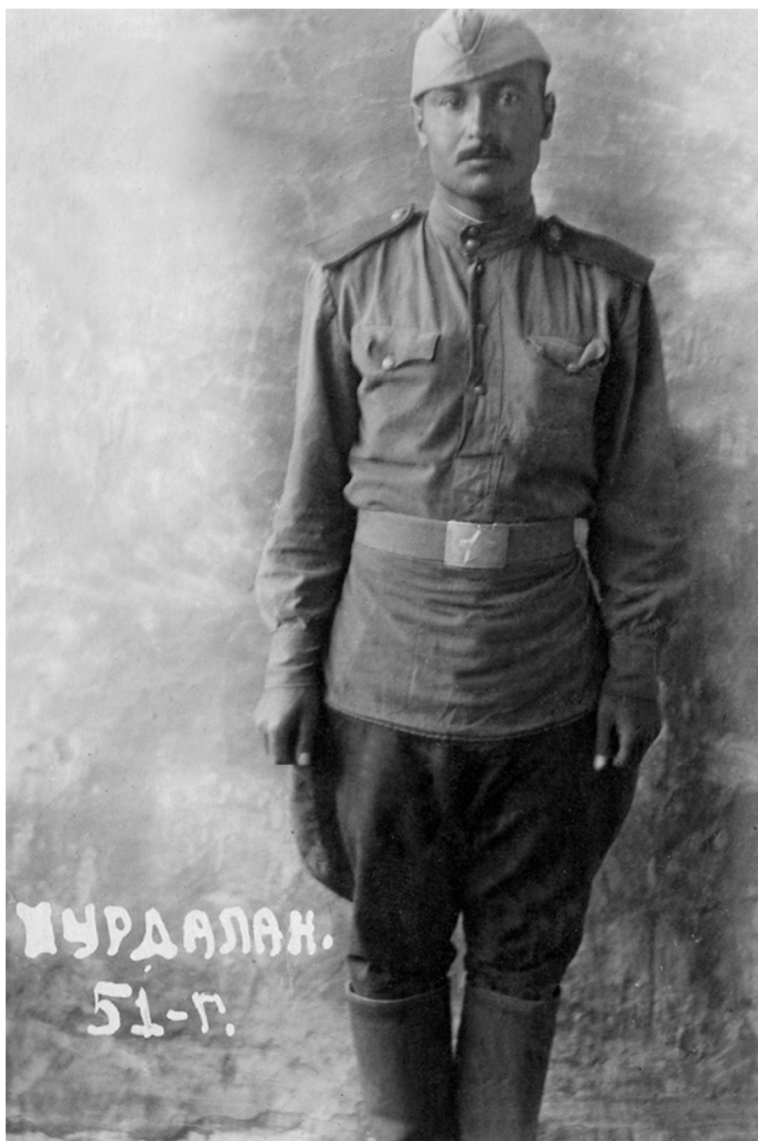
Настоящий диплом выдан *Баиралиеву*
Мухаммеду Башир оглы
в том, что он в 1947 году
поступил в *Азербайджанский Государственный*
Сельскохозяйственный институт
в *г. Баку* на *Филологический факультет*
и в 1952 году окончил — полный курс
наименом *20 факультет*
по специальности *азербайджанского*
языка и литературы

Решением Государственной экзаменационной
комиссии в *г. Баку* в 1952 году
выдано *Мухаммеду Башир оглы*
диплом об окончании курса.

г. Баку 28.12.52
№ 5169
г. Баку 28.12.52

Məktəb illəri, texnikum, Universitetin tələbək həyatını görmüş Məhərrəm Bayramov hərbi xidmət yolunu da keçmişdir.

M. Bayramov hərbi xidmətdə

Azərbaycanda Bakı, az sonra Azərbaycan Gənclər **İttifaqı** Mərkəzi Komitəsində təlimatçı vəzifəsi Məhərrəm Bayramovun başladığı ilk əmək fəaliyyəti idi. Xalqın layiqli oğlu yazıçı, dramaturq, dövlət xadimi Şıxəli Qurbanovla məhz burada yaxından tanış olmuş, birlikdə çalışmışlar.

**Azərbaycan LKGİ Bakı Komitəsində
fəaliyyət dövrü**

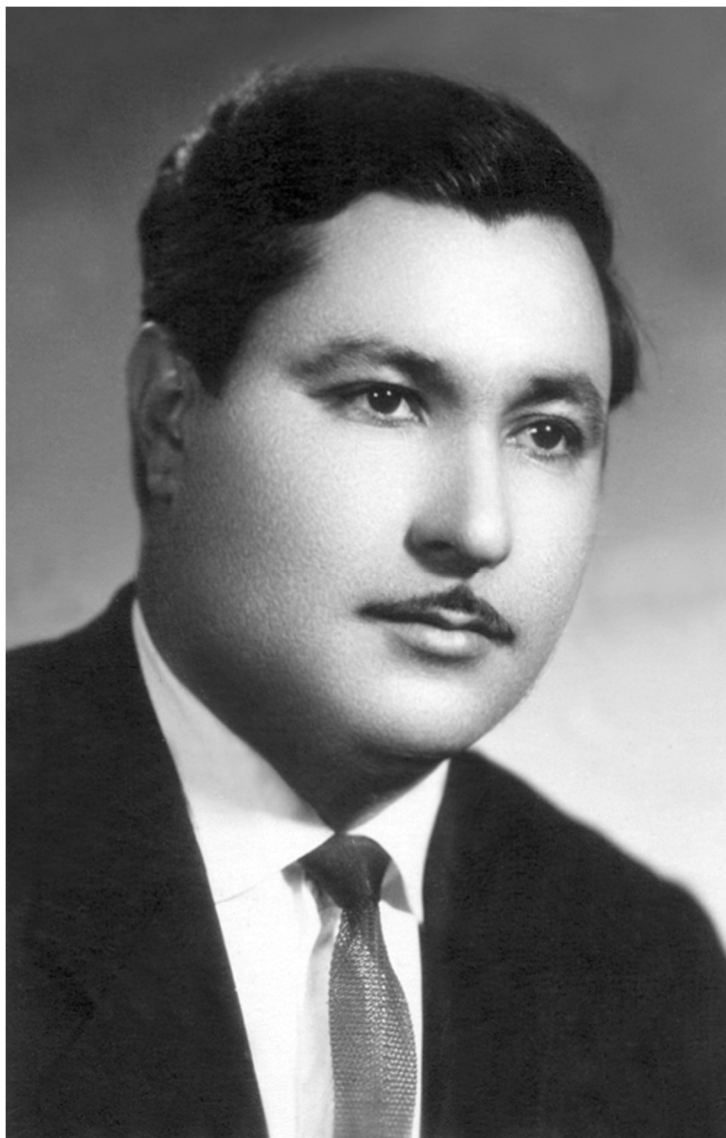
**Azərbaycan LKGİ Mərkəzi Komitəsində
fəaliyyət dövrü**

Məhərrəm Bayramov iki il Bakıda işlədikdən sonra doğma İrəvana qayıtmış, burada Respublika Gənclər İttifaqı Mərkəzi Komitəsində təlimatçı vəzifəsində fəaliyyətini davam etdirir. O, bundan sonra həyatını həmişəlik İrəvana bağlamışdı.

**Ермәнистан LKGİ Мәркәзи Комитәсində
фәлиyyət дөврү**

İrəvan Məhərrəm Bayramovun həyatında çox böyük rol oynamışdı. Gənclər İttifaqı Təşkilatında çalışdıqdan az sonra o, Ermənistan **SSR** Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə təlimatçı vəzifəsinə irəli çəkilmişdir.

Ermənistan SSR KP MK-nın təlimatçısı

1955-ci ildə Məhərrəm Bayramovun həyatında xoşbəxt hadisə baş vermişdir. O, təkcə Aşağı Necilidə deyil, ümumiyyətlə Zəngibasar rayonunun layiqli kişilərindən biri olan Hüseyn Məmmədovun qızı Klara xanımla ailə qurmuşdur. H.Məmmədov bir sıra mühüm vəzifələr daşımış, “Qızıl Şəfəq” (“Sovet Ermənistanı”) qəzetinin baş redaktoru olmuşdur.

Hələ çox gənc ikən Bakı və İrəvan Gənclər İttifaqında vəzifələrdə olan Məhərrəm Bayramov eyni zamanda Marksizm-Leninizim Universitetində dinləyici kimi onun diplomunu almışdır.

Մարքսիզմը բարձրագույն գիտություն է
Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Կ(Բ)Պ
ԵՐԵՎԱՆԻ ԲԱՆԿՈՍԽՆ ԿՒՑ
ՄԱՐԽՆԻԶՄԻ-ԼԵՆԻՆԻԶՄԻ
ԵՐԵՎԱՆԻ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ВЕЧЕРНИЙ
УНИВЕРСИТЕТ
МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА
при ЕРЕВАНСКОМ ГОРКОМЕ
КП(б) Армении

ԵՐԵՎԱՆ-ԵՐԵՎԱՆ

Դ Ի Պ Լ Ա Մ

№ 2472

Սույնը՝ Լեռիկացյան ընկ. Մագիրրյան
 Բաղդասարի Բաղդասար
 1952 թ ընդունվել և 1955 թ ավարտել է
 Հայաստանի Կ(Բ) Երևանի Բարձրագույն
 Կուրսի կից Մարքսիզմ-Լենինիզմի երե-
 կրյան չամառայանի լրիվ դասընթացը:

Մայ Երևան 29 Հունիսի 1955 թ.

ДИПЛОМ

№ 2472

Предъявитель сего тов. Багдасаров
 Багдасарян Багдасарян
 в 1952 г. поступил и в 1955 г. окончил
 полный курс вечернего университета
 Марксизма-Ленинизма при Ереванском
 Городском Комитете КП(б) Армении.

гор. Ереван 29 июня 1955 г.

Ընկ. Մագիրրյան Բաղդասարի
 Բաղդասարյան

Հայաստանի Կ(Բ) Երևանի Քաղաքային կոմիտեին կից
 Մարքսիզմ-Լենինիզմի երկրային չամառայանում սովորելու ընթացքում նախնել է քննությունները և անցել ասպրակակետից:

- Համ(Բ)Գ պատմություն ճիշտացվել է
- ՍՍՍՐ-ի պատմություն Միտացվել է
- Գիտելիական և պատմական մասերի վերաբերյալ ճիշտացվել է
- Քաղաքատնտեսություն ճիշտացվել է
- Մարքսիզմ-Լենինիզմի տեսության և մեթոդի մասին ճիշտացվել է
- Միջազգային հարաբերություններ և ՍՍՍՐ արտաքին քաղաքականություն ճիշտացվել է
- Հայ, մյուս պատմություն ստույգ
- Հոգեբանություն ճիշտացվել է
- Տրամաբանություն ճիշտացվել է

Իրիկտարի տեղակալ
 ուսումնական գծով
 Քարտուղար

29 Հունիսի 1955 թ.
 քաղ. երեվան

Тов. Багдасаров Багдасарян
 Багдасарян

за время пребывания в вечернем университете Марксизма-Ленинизма при Ереванском Городском Комитете КП(б)Армении сдал следующие дисциплины:

- История ВКП(б) Отлично
- История СССР Зачтено
- Диалектический и исторический материализм Отлично
- Политэкономика Отлично
- Марксистско-ленинское учение об искусстве ճիշտացվել է
- Международные отношения и внешняя политика СССР Зачтено
- История арм. народа зачет
- Психология ճիշտացվել է
- Логика ճիշտացվել է

Зам. директора учебной части
 Секретарь

29 июня 1955 г.
 гор. Ереван

1957-ci ildə Məhərrəm Bayramov yeni bir sevinc yaşamışdır. Onun ilk və yeganə övladı Azərin dünyaya gəlişi gənc ailəyə özgə bir xoş anları bəxş etmişdir.

Ailənin övlad sevinci: balaca Azər

Məhərrəm Bayramov 1964-1966-cı illərdə Vədi (Ararat) rayon komitəsinin ikinci katibi vəzifəsində çalışmışdır.

*Vədinin yanı dağlar,
Ürəyi, canı dağlar,
Burda bir el var idi
Siz deyın hanı, dağlar?*

Məhərrəm Bayramovun Vədi fəaliyyəti, işgüzarlığı **dövri** mətbuatda, sonralar xatirələrdə işıqlandırılmışdır.

**M.Bayramov Vedi rayonunda
II katib işləyərkən**

Məhərrəm Bayramov müxtəlif dövlət vəzifələrində **olmasına** baxmayaraq, həmişə onun ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə yanaşı bədii, elmi fəaliyyəti də paralel surətdə davam etmişdir. 1964-cü ildə onun “Fırtınadan sonra” hekayələr toplusu İrəvanda nəşr olunmuşdur.

Məhərrəm Bayramovun bədii yaradıcılığı onun siyasi fəaliyyəti ilə elmi fəaliyyəti arasında sözün əsil mənasında körpü rolunu oynamışdır.

Buna görə də onun hər dövr üçün əhəmiyyət kəsb edə bilən **“Fırtınadan sonra”** hekayəsini təqdim etməyi məsləhət bilirik.

FIRTINADAN SONRA

Dünəndən bəri Xəzərin coşqun dalğaları qəzəblənmiş, səbirsiz adamlar kimi vurnuxur, sakitləşmək bilmirdi. Onlar ov üzərinə atılan yırtıcı pələng kimi sahildəki qayalara hücum edir, nərildəyərək geri çəkilib yenidən irəliyə atılmaq üçün sanki qüvvə toplayırdı. Bir yandan da çiskin yağış yağırdı. Səhərin alaqqaranlığında sahildə dayanaraq dalğaların dəhşətli oyununa tamaşa edən məchul bir adama elə gəlirdi ki, bu dalğalar onun üstünə atılmaq, onu öz amansız qüvvəsi ilə boğmaq, didib-parçalamaq istəyir...

Yavaş-yavaş zülmət qaranlıq çəkilir, ürəksızan yağışlı mart səhəri get-gedə aydınlaşırdı. Sahildəki sıldırım qaya üzərində heykəl kimi hərəkətsiz dayanmış **məchul** adam aydın görünürdü. O, ayaq üstə, əlləri qoynunda dayanmış, dağınıq saçları çiskin yağış altında islanıb geniş alnına yayılmışdı. Onun eybəcərlənmiş və tük basmış üzündən yuxusuzluq, yorğunluq və ruhi əzabın nişanələri aydınca nəzərə çarpırdı. Köhnə, əzik və boston kostyumundan su **süzülürdü**. Köynəyinin düyməsi qırılmış, yaxası açılmış, ayaqqabısının bağları ayağına dolaşmışdı. Bu adamın görkəmindəki intizam-sızlıq, üstündəki təsvirə gəlməz pərişanlıq və ətrafındakı çoxlu papiros kötökləri birləşərək onun dərin, hədsiz kədər içərisində əzab çəkdiyini göstərirdi. O, görəsən kimdi, dərdi nə idi?

Nadir kəndin fəxri idi. Ortaboylu, enlikürək, dolğun, möhkəm bədənli və xoştəbiətli bu oğlanı kənddə hamı ürəkdən sevirdi. Gənclər onunla yaxın dost olmağa, yoldaşlıq etməyə cəhd edirdilər. Bu yalnız onun yaraşılıq oğlan olmasına görə deyildi. O, eyni zamanda ağıllı idi. Dostları onun dərin biliyinə və zəkasına heyran olmuşdular. Sınıf yoldaşları öz aralarında onu ensiklopediya adlandırır, hər çətin məsələni aydınlaşdırmaq üçün ona müraciət edirdilər. Nadirin ən yaxın dostları olan Nuru və Əziz dəfələrlə deyirdilər: “Balıq susuz yaşaya bilmədiyi kimi, Nadir də kitabsız yaşaya bilmir, onu harada itirsən yalnız kitabxanada tapa bilərsən, kitabxanada oxumamış kitab qoymadı.”

Nadrin müvəffəqiyyəti ilə kəndin adamları ürəkdən sevinir, onunla fərəhlənirdilər...

Hələ beş il bundan əvvəl Nadir orta məktəbi qızıl medalla bitirmişdi. Buraxılış münasibətilə çağırılmış yığıncaqda kəndin 75 yaşlı qocaman bağbanı Novruz baba söz alaraq Nadirin şəxsində bütün kənd cavanlarına demişdi: “Oğlum, anan Məsmənin südü sənə halal olsun, sən kəndimizin gözünsən, ağıllı-kamallı oğlansan, eşitmişəm ali məktəbdə oxuyub qutardıqdan sonra öz kəndimizdə işləmək istəyirsən. Get oxu balacan, amma unutma ki, səndən təkçə Məsmə arvad yox, bütün kəndimiz ümid gözləyir. Sağ olsun Şura hökumətini, indi sizlər üçün hər cürə şərait düzəldibdir ki, oxuyasınız, oxuyun balalar. Ancaq bizim üçün o vaxtlar... - O, bir az fasilədən sonra sözünə davam

etmişdi, - sən və sənin yoldaşların hər yerdə, işdə, ailədə gərək yaxşı adamlar olasınız”.

Qocanın sözləri sevinclə parlanmış, sinəsini gərəkək sözünü belə qutarmışdı: “- Sizlər irəli getdikcə, elmlı olduqca biz qocalar da çox sevinirik, sizinlə fəxr edirik. Sizə uğurlar olsun...!”

Birinci cərgədə oturmuş Məsmə **xalanın** Novruz babanın Nadir haqqında dediklərini **esidəndə** sinəsi fərəhindən enib-qalxmış, oğlunun gələcəyi film lentası kimi xəyalından gəlib keçmişdi. Sevincindən gözləri yaşarmış, o, az qalmışdı ki, yerindən atılıb Nadiri qucaqlayıb öpsün.

Yığıncaqdakılar Novruz babanın ürək sözlərini sürəkli alqışlarla qarşılamışdılar. Kənddə qalıb kolxozda işləyəcək, şəhərə gedib təhsilini davam etdirəcək gəncələrin hamsının qəlbi sevinc və səadət hisləri ilə dolmuşdu.

Həmin gün Nadirin həyatında ən şirin və unudulmaz günlərdən biri idi. O, bütün varlığı ilə sevdiyi Şərqiyyə ilə görüşmək, məsləhətləşmək, gələcək həyatları haqqında onunla söhbət etmək istəyirdi. Ona görə də yığıncaq qutarar-qutarmaz Nadir anasına yaxınlaşıb: “Anacan, sən get, mənə gözləmə, mən bir saatdan sonra gələcəm. Yoldaşlarımla bir az söhbət etmək istəyirəm” - demişdi.

Məsmə xala məsələnin nə yerdə olduğunu dərhal hiss edib, bir söz demədən qonşu qadınlarla bərabər evə doğru yola düşdü. Nadir Şərqiyyəni gözdən qoymadı. Həmişəki kimi qonşu kənddə yaşayan Şərqiyyəni yola salmaq üçün kənddən kənara çıxdı. Tezliklə Şərqiyyə gəlib ona çatdı. Bir müddət susdular. Hər iki-

sinin qəlbində bir arzu, bir dilək baş qaldırmış, sevinclə qarışıq incə bir kədər onları bürümüşdü. Yanaşı gedir, utancaqlıqdan və həyəcandan heç biri dillənmirdi.

Kəndlərarası yolda hər bir ağac Nadirin və **Şərqiyyən**in gənclik xatirəsi ilə bağlı idi. Onlar ilk gənclik çağlarını burada, bu ağacların qoynunda keçirir, imtahanların sevinc və kədərini burada bölüşürdülər. Nadir Şərqiyyəni-bütün qəlbi ilə məftun olduğu qızı məhz burada sevmişdi. Baharın füsunkar gözəlliyini onlar bu bağlarda duyaraq xoş mahnılar oxuya-oxuya gəzir, deyib-danışır, bir-birinin ürəkaçan qəhqəhələrini eşidirdilər. Onlar burada, bax bu əzəmətli cökə ağacının altında oturaraq yarpaqların xışıltılarına birlikdə qulaq asırdılar. Başqa ağaclardan bir qədər aralı düşmüş qocaman bir şam ağacını onlar həmişə xatırlayırdılar. Nadir həmin ağacın altındakı iri sal daşın üzərində oturub Şərqiyyə ilə söhbət edir, yaxından axıb gedən **gur** çayın sürətli dalğalarına baxırdılar. Nadir hər görüş zamanı şam ağacına söykənərək danışan Şərqiyyəsinə deyirdi: “Şərqiyyə! Bu axar saf su kimi bizim məhəbbətimiz də getdikcə artmalı, çoxalmalıdır. Suyun üzərindəki parıltıları görürsənmi? Onlar qəlbimizdən qopan sevinc parıltılarıdır, Şərqiyyə!”

Həmişəki kimi onlar yenə də şam ağacının altında dayandılar. Nadirin gözləri Şərqiyyəyə dikilmişdi. İnstituta qəbul olmaq üçün tezliklə o, şəhərə yola düşməlidir. Nadir Şərqiyyədən bir söz, öz məhəbbətinin əbədiliyi haqqında bircə kəlmə eşitmək istəyirdi. Lakin Şərqiyyə Nadirin heç gözləmədiyini bir mövzuda söhbətə başladı:

- Nadir, sən mütləq institutun yataqxanasında qalmalısan. Orada sənin daha yaxşı olmağın üçün hər cür şərait var. Kəndimizin uşaqları da yataqxananı çox tərifləyirlər, orada kitabxana, mədəni istirahət otağı, idman salonu, hər şey, hər şey var. Xüsusən tələbə yoldaşlarından ayrı düşmə.

- Yox, mən həmişə onlarla birlikdə olacam. Sən narahat olma, Şərqiyyə, - deyə Nadir bir qədər düşündükdən sonra əlavə etdi:

- Şərqiyyə, doğru deyirsən, yataqxanada qalmaq olar, bəs dayım... O, məni heç qoyarmı yataqxanada qalam, onlarda qalmasam çox inciyər-deyə bu işin özündən asılı olmadığını əsaslandırmağa çalışdı. Başını köksünə əymiş Şərqiyyə üz-gözünü daha da turşutdu, hiddətindən əlindəki yaşıl budağın yarpaqlarını qopardı, əzib tulladı. Şərqiyyənin danışmamasından darıxan Nadir isə narahat halda dayanıb nə edəcəyini bilmir, əlindəki balaca ağacla qayanın üzərini cızır, Şərqiyyənin nə üçün belə ısrar etməsinin səbəbini tapmaq, aydınlaşdırmaq istəyirdi. Lakin Şərqiyyənin nələr düşündüyünü dərk etmək çətin idi.

- Şərqiyyə, nə üçün danışmırsan? Səni düşündürən nədir? - deyə Nadir sükutu pozdu. Şərqiyyə başını qaldırıb bir qədər acıqlı səslə: - Sən ki, məni eşitmirsən, heç bir şey - dedi. Onun yaşarmış gözlərindən qopan iki damla yaş pörtmüş yanaqlarını islatdı. Nadir bunu görmədi, ancaq ona məlum idi ki, Şərqiyyə nədənsə bərk hirslənmişdir. Nadir bu incikliyin əsl səbəbini bilmirdi. O, mehribancasına dedi:

- Şərqiyyə, açıq danış görüm, səni incidən, narahat edən nədir? Söylə, açıq söylə...

Şərqiyyə zərif güllü ipək dəsmalı ilə yaşarmış gözlərini sildi. Girdəşifət, ağbəniz, gözəl Şərqiyyənin islanmış qara kirpikləri, şəvə kimi qara gözləri...Nə qədər cazibədar, nə qədər məftunedicidir. Bu gülüzlü qıza kədərlənmək yaraşmırdı. O, ehtiyacın nə olduğunu bilməmiş, firavan böyümüşdü.

Şərqiyyə ata-anasının yeganə övladı idi. Evdə, uşaq bağçasında, məktəbdə və həmçinin kəndin mədəniyyət evində, hər yerdə, hər zaman onun həyatı şən keçmişdi. Şərqiyyə məktəbin, necə deyərlər, gözü idi. O, bütün dərslərdən beş alardı. Cəbr müəllimi rəhmətlik Cəlal müəllim həmişə deyərdi ki, “Beşdən yuxarı qiymət **olsaydı**, hamıdan əvvəl Şərqiyyəyə verərdim”. Şərqiyyə bir gün belə dərsə hazırlıqsız getməzdi. Direktordan tutmuş məktəbin gözətçisinə qədər, hamı onu sevir, hörmətini saxlayardı.

Məktəbdə, lap elə kənddə elə bir şənlik, yığıncaq olmazdı ki, orada Şərqiyyənin qanacaq-qabiliyyətinə, qoçaqlığından söhbət düşməsin. “Sağ olsun Ələmdar kişini, gözəl qız tərbiyə edib, böyüdü” - sözlərini hər addımbaşı eşitmək olardı. Şərqiyyə geri qalan, dərslərində axsayan yoldaşlarına da həmişə yardım əlini uzadırdı. Əlaçılığa qədər gətirib çatdırmasaydı, əl çəkməzdi. Nadir də belələrindən biri idi. Dərstdən sonra o, ya Nadirgilə gedər, ya da Nadir onlara gələr, çətinlik çəkdiyi dərslərdən Şərqiyyəyə ona kömək edərdi...

Şərqiyyə orta məktəbi bitirərkən doğma kəndində ayrılımağı qərara almış, ürəkdən sevdiyi bu torpaqda ağ qızıl pambığı öz əlləriylə becərmək, dadlı meyvələri dərib Vətənə, doğma sovet adamlarına göndərmək arzusu ilə yaşamışdı. Şərqiyyə artıq öz arzusuna çat-

mışdı. Hələ məktəbdə oxuyarkən işləyib qazandığı əmək müvəffəqiyyətləri onu sevindirirdi. İndi Şərqiyyəni daxilən narahat edən Nadirin oxumaq üçün şəhərə getməsi-müvəqqəti olaraq ayrılması deyildi. O, bəzi sadələvh qızlar kimi də düşünmürdü. İndi Nadirin Şərqiyyəyə “Açıq danış görüm, səni indidən narahat edən nədir? Söylə, açıq söylə” deməsi onu açıq danışmağa vadar etdi.

- Nadir, açıq danışacağam, inciməzsən ki? - deyə o, soruşdu.

- Bu nə sözdür! - deyə Nadir gülümsədi.

Şərqiyyə dedi: - Mən ona görə deyirəm, yataqxanada qal ki, dayından uzaq olasan. Qorxuram dayın səni yoldan çıxara. Səni başqa yollara apara, özün bilirsən ki, dayın çox içəndir. Özün danışırısan ki, evindən araq, çaxır şüşələri əskik olmur. Onlarda qalsan, səni də özünə tay edəcəkdir. Yaxşı bilirsən ki, birinci dəfə sənə araq içirdən də dayın olubdur. İndi özün düşün: ya təhsil, ya içki...

Nadir gülümsəyərək:

- Doğru **deyirsən**, Şərqiyyə-dedi, - məni birinci dəfə içirdən dayım olub. Ondan sonra iştirak etdiyim məclislərdə yeri gəldikcə bir-bir içdim. Amma mən indi heç içmirəm axı..., - Bir az düşündükdən sonra Nadir sözünə davam etdi, - Axı bilirsənmi, dayımgildə qalmasam, həm anam narahat olar, həm də dayım məndən inciyər. Dayım sən düşündüyün qədər də pis adam deyil, o, məni ürəkdən sevir, o mənə xeyrimə çalışır.

Nadir Şərqiyyəni nə qədər bu fikrindən daşındırmağa **çalışdısa** da nəticə vermədi. O, içməyəcəyi, özü-

nü yaxşı aparacağı haqqında and içdi. Onlar görüşüb ayrıldılar.

* * *

İyul ayının isti günlərindən biri idi. Kəndin iki kilometrliyində olan vağzalın gözləmə zalı ağzına qədər dolmuşdu. Sərnişin qatarının qonşu stansiyadan çıxdığını radio xəbər verdi. Tezliklə qatar stansiyaya yaxınlaşdı. Nadir onu yola salmağa gəlmiş yoldaşları ilə görüşdü. Şərqiyyə onunla görüşərək kədər və sevinc qarışıq bir ahənglə: -Yaxşı yol, Nadir, bax dediyimi unutma ha, yataqxanada qal, yaxşımı? - deyə güclə eşidilən bir səslə pıçıldadı.

Məsmə xala Nadiri bağına basıb üzündən öpdü, gözlərinin yaşını silərək: - Uğurlar olsun bala, özündən muğayat ol, ehtiyatla dolan, vaqondan düşən kimi düz dayıgilə get-deyə tapşırıldı.

* * *

Batmaqda olan günəşin qızıl şəfəqləri ətrafa yayılmış, göydə kiçik bir bulud topası nazlana-nazlana Xəzərin üzərindən keçirdi. Paravoz nəfəsini almış kimi öz sürətini yavaş-yavaş azaldırdı. Bir neçə dəqiqədən sonra qatar Bakı vağzalında dayandı. Nadir vaqondan düşüb tramvay dayanacağına tərəf asta-asta addımlayır və düşünürdü: hara getsin? Yataqxanayamı, yoxsa dayısıgiləmi? Şərqiyyə doğru deyirdi: dayısının əlindən **qurtara** bilməyəcək. İçhaiç başlayacaq. Bəs anası? Bəs dayısı? Onların xatirini qırmaq olarmı? Nadir bu düşüncələrdə ikən birdən arxa tərəfdən qolundan

yapışan bir əl elə bil ki, onu yuxudan oyatdı. Nadir diksinib geri dönmək istəyəndə, dayısı: - paa, yallah bacıoğlu, xoş gördük! - deyə onu qucaqlayıb öpdü. Nadirin dayısı sorğu-sualsız bir taksi saxlatdırdı. Mindilər. Nadir ağzını açıb yataqxana haqqında bir söz də olsun deyə bilmədi.

Dayısı arvadı onları görərkən sevindi. Amma ərini danlamağı da unutmadı: - Yenə də dəmdəsən - deyib acıqlı-acıqlı onu başdan ayağa süzdü. Səfər **kişi** heç bir söz deməyib fişqırıq çalmağa başladı...

Nadirin dayısı Səfər kişi əlli-əlli beş yaşlarında hündürboylu, üzdən çopur, qara, arıq bir adam idi. Yekə burnunun və yanaqlarının pomidor kimi qırmızı olması onun çox içməsinə - “içki düşkün” olmasını bildirirdi. Onun arıq üzünü həmişə şən olardı. Tüklü qaşları altından görünən tutqun, ifadəsiz gözləri zəifcə parıldayırdı, adama xoşagəlməz bir təsir bağışlayırdı. Cavanlığından ticarət sahəsində işlədiyindən ona bəziləri: “Anadangəlmə ticarət işçisi” deyirdilər. Son illərdə o, şəhərin restoranlarından birində anbardar, sonra isə müdir vəzifəsində işləyirdi. Lap elə cavan vaxtlarından içməyi çox sevərdi. Səfər kişi son vaxtlarda - yaşa dolduqca az da içdikdə yenə kefli olurdu. Ona el içində “yeyib-içən Səfər”də deyirdilər. Arvadı ilə onun arasında çox içmək üstündə gedən didişməni bütün qonşular bilirdi.

* * *

Səfər kişinin bacısı Məsmə xala ortaboy, bədəcə zəif, qarayanız, mehriban baxışlı, **sadəqəlb** bir qadın idi. 45 yaşında olmasına baxmayaraq vaxtından əvvəl

saçları ağarmış, üzdən xeyli yaşlı görünür, hərəkətlərində isə yaşına uyğun olmayan bir çeviklik nəzərə çarpırdı. Onun uşaqlıq illəri ehtiyac içərisində keçmiş, ata-anasını itirmiş, arzusu çiçək açmamış solmuşdu. O, indiki həyatından çox razı idi. Məsmənin öz qardaşı Səfərdən içməyinə görə xoşu gəlməsə də, yenə də qardaşı olduğu üçün hörmətini saxlayırdı.

Məsmə xala evinə qonaq gələn qardaşının həmişə qulluğunda durar, xətrini qırmazdı. Lakin bir neçə dəfə Nadirə şərab içirtməsi üstündə dillənmək istəmişdisə də yenə “Səfər inciyər” - deyər cəsarət etməmişdi. O, yalnız Səfərin arxasından dəfələrlə oğluna gözünü ağartmışdı.

Nadir Məsmə xalanın gözünün ağı-qarası bir oğlu idi. O, Böyük Vətən müharibəsində qəhrəmancasına həlak olmuş ərinin yadigarı kimi oğlunu əziz saxlayar, onun bütün arzularını yernə yetirməyə cəhd edər və bir sözünü iki etməzdi. Hələ Nadir şəhərə-oxumağa getmək arzusunu anasına bildirərkən Məsmə arvad xeyli sevinmiş, onun oxumağa getməsinə razı olmuşdu. Lakin sonra bu barədə xeyli düşünmüş, şəhərə köçməyi, ev kirayə edib oğlu ilə bir yerdə yaşamağı qərara almışdı. Ancaq qohum-əqrəbanın və qonşuların məsləhətlərindən sonra Məsmə arvad Nadirin şəhərə tək getməsinə və orada qalmasına bu şərtlə razı olmuşdu ki, o, dayısıgildə qalsın. O, bu barədə sonralar qardaşı Səfərə də dəfələrlə demiş, onun Nadirə ciddi göz yetirməsini tapşırmışdı...

* * *

...Nadir artıq bir neçə ay idi ki, dayısıgildə qalırdı. Hər axşam Səfər kişi evə dəmdə gəlirdi. Onun hər gün **evəgircək** sözü bu olurdu: - Bacioğlu, bu gün dərs-lərindən nə qiymət alıbsan? Nadir: - “Hamısından beş” - deyə cavab verərdi. İlk aylar Nadir yaxşı oxuyar, bütün seminarlara hazır gedərdi. İçmək üçün bir səbəb axtarırmış kimi, Səfər kişi oturduğu yerdən dik qalxar, araq şüşəsinin boğazından yapışıb stolun üzərinə qo-yardı. Bu vaxt Sara xala da axşam yeməyini gətirərdi. Səfər kişi qədəhlərə araq süzüb Nadirə: - “Götür bacioğlu, beşlərin sağlığına bir-bir vuraq. Nədənsə, tək içmək də adama ləzzət vermir” - deyərdi. Nadir çox etiraz edərdi, dayısı arvadı da onun sözünü təsdiq edərək ərinə: - Qoy uşaq dərslərini hazırlasın, mane olma-deyərdi. Olmazdı ki, olmazdı. Səfər kişi əl çək-məzdi. Nəhayət, bir-bir içərdilər...

Aradan bir müddət keçdikdən sonra Nadir belə vəziyyətə vərdiş etdi. İndi o, gizli-gizli gözaltı baxırdı ki, görsün dayısı qədəhləri təzədən nə vaxt dolduracaq.

Səfər kişi hərdən bir şeyi bəhanə edib evdə məclis təşkil edər, yeyib-içmək düzəldərdi. Nadir də əvvəllər istər-istəməz, sonralar həvəslə bu keflərdə iştirak edərdi. İndi o, istədiyi zaman “dərə xəlvət tülkü bəylik” edib, dayısının arağından bir-bir vurardı.

Hətta bir gün Nadir o qədər içmişdi ki, xəstələnib üç gün dərsə getməmişdi.

Nadir bir də gördü ki, Şərqiyyə dəyənlər doğru çıxır...

Şəhər həyatı əvvəlcə Nadirə yeni, fəvqəladə bir aləm təsiri bağışladı. Onun elmə, mədəniyyətə olan sönməz həvəsi daha da artdı. O, həyatla ayaqlaşmaq, geri qal-

mamaq üçün bütün qüvvəsini səfərbərliyə alıb oxumağa girişdi. Bu yeni həyat əvvəllər onun ilk gənclik arzularının dirçəlməsinə təkan verməyə başladısa da, sonra birdən-birə nədənsə onun təsirini azaldan qüvvələr də meydana çıxdı. Bu qüvvə Səfər kişi idi. Tədricən Nadirin qılaflı adam kimi qınına çəkilməsi, tüfeyli həyat sürməyə başlaması rəngbərəng əlvan gülkarlıqda şux bir çiçəyin gözlənilmədən solub xəzan olmasına bənzəyirdi. Ətirli bir çiçəyin, çiçəklər arasında xüsusilə fərqlənən çiçəyin öz tərəvətini, rəngini və şaxlığını itirməsi istər camaatın, istərsə də onu yetirən bağbanın heyfsilənməsinə səbəb olur. Nadirin də düşdüyü bu vəziyyət hamını, xüsusən onun yaxın dostlarının və tələbə yoldaşlarının ürəkdən acımasına səbəb olurdu. Onlar Nadirin pərişanlığının, tez-tez xəstələnməsinin, imtahanları müvəffəqiyyətlə verməməsinin səbəblərini axtarıb tapmağa çalışırdılar.

Şərqiyyə də Nadirdən aldığı tək-tük məktublardan anlamışdı ki, onun qorxması yerində imiş. Bu barədə Məsmə xala ilə də danışmışdı.

* * *

İnstitutdan tələsik çıxıb mərkəzi küçəyə doğru yeyin-yeyin addımlayan Nadir nədənsə birdən-birə dayanıb arxasına oğrun nəzər saldı, soldakı dar küçəyə buruldu. Yavaş addımlarla dar küçənin sonundan başlayan bağa girib hər tərəfi yaşıllıqla əhatə olunmuş skamyada oturdu. Nadirin rəngi qaçmış, əhvalı pərişandı. O, yenə papirosu-papirosun oduna yandırırdı. Lakin o, burada çox oturmadı. Nədənsə, az sonra

skamyadan qalxdı, yenə instituta doğru qayıtdı. Nadirin əsəbi, narahat hərəkətləri onun dərin bir həyəcan və təşviş keçirdiyini göstərirdi. Komsomol iclasında onun məsələsinə baxılacaqdı...

Komsomol yığıncağı... Bu deyilənlər bir yuxudurmu? Bu odlu-odlu danışanlar nə deyirlər? Nadir dərslərə müntəzəm gəlmir, onun akademik borcu vardır. Nadir son vaxtlarda ictimai işlərdən uzaq, kollektivdən kənar gəzərək yalnız öz dərslərinə, yoldaşlarına deyil, hətta anasına belə soyuq münasibət bəsləyir. Tətil vaxtı kəndlərinə getmir, avara kimi şəhəri gəzir, vaxtını restoranlarda keçirir... Bəs Şərqiyyənin institut komsomol komitəsi adına göndərdiyi məktub, bəs ananın xahişi... Sovet gəncinə yaramayan bu hərəkətlərə görə nəinki ona şiddətli töhmət vermək, onu komsomol sıralarından belə xaric etmək lazımdır.

Nadir qulaqlarına inanmırdı. Bu deyilənləri **onu** etmişdir? Hirs onu boğurdu. Ona güzəştə gedərək şiddətli töhmətlə işi qurtarmaları üçün Nadir özünü çox yazıq hiss etdi. İclasdan sonra komsomol təşkilatının katibi İslam onu tək buraxmadı:

- Nadir, dayan, bir yerdə gedək. Yol yoldaşlı gərək. Nadir ağıllı-ağıllı:

- Nə yoldaş! Məndən sizə nə yoldaş! - deyə iki mənalı bir söz fırlatdı.

- Ola bilər, - deyə İslam cavab verdi, - amma bir şey aydındır ki, sən əvvəlki Nadir deyilsən, tamamilə dəyişmişən. Sən gecə quşu kimi axşamlar ən uzaq restoranlarda gizləncə içməyi özünə səadət bilirsən. Səadət budurmu? Görünür, iclasda verdiyin söz də saxta imiş... - Sonra İslam mülayim, həm də kədərli bir

ahənglə sözüənə davam etdi, - sənə nə oldu? Axı bir vaxt biz səndən görüb-götürürdük, indi nə oldu? Bəs sənin anana, özünə yazığın gəlmirmi? Bəs Şərqiyyə! Gələcəyin haqqında dəfələrlə söylədiyən arzuların hanı? Arzuları həyata **keçirmək** üçün lazım olan ən məsul bir zamanda nə üçün meydandan geri çəkilib-sən? Danış, dəfələrlə demişik susubsan. O susmaqdır sənin düşmənin, biz yox! Əgər sən həqiqi dostsansa, belə həyat sürməyinin səbəbini aç söylə! Aç söylə görək dərdin nədir?

- Ehh-deyə Nadir dərindən nəfəs alıb köksünü ötürdü. Dəsmalını cibindən çıxarıb yaşla dolu gözlərini sildi...

- Raufdan inciyirsən ki, səni tənqid edir - deyə İslam sözüənə davam etdi. O da, mən də sənin əvəzinə, düşdüyün bu anlaşılmaz vəziyyətə görə vicdan əzabı çəkirik. Sən axı bizim ən əziz, yaxın dostumuzsan, başımızı nə üçün aşağı edirsən? Bilirəm ki, iqtisadi cəhətdən əziyyət çəkmirsən. İstədiyən qədər ehtiyacın ödənilibdir. İstənilən qədər paltarın da var. Anan da əlinə düşən əlvan şeyləri sənə göndərir. Hələ dayını da demirəm. Daha sənin nə fikrin ola bilər? De, açıq de görüm nə fikrin ola bilər?

- Bilmirəm, heç özüm də bilmirəm, - deyə Nadir qırıq-qırıq xırıltılı səs ilə dilləndi. Günahkar adamlar kimi xəcalət çəkərək başını aşağı saldı.

- Bəs, yaxşı, o yazıq qızı nə üçün incidirsən? Şərqiyyə rayonuzumda ən ağıllı, ən namuslu bir qızıdır. O ki, səni ürəkdən sevır. Biz sənə hələ deyək ki, "düşmənik", bəs o! - deyə İslam xüsusi bir əda ilə sözüənə tamamladı. Onun üzü ciddiləşmiş, ağıllı baxışı ilə

Nadiri süzürdü. Onlar dinməz vəziyyətdə xeyli yanaşı getdilər. Onalrı Səfər kişinin xoşagəlməz cır səsi fikirdən ayırdı. O, dığrılana-dığrılana gəlirdi. Nadir qaldığı evin qarşısına çatdıqlarından İslam dayanmadan xüdafizləşib uzaqlaşdı. Nadir ilk dəfə olaraq dayısına nifrətlə baxdı. Onun sözlərini cavabsız buraxıb pilləkəni ağır-ağır dırmaşdı. Birdən dayanıb ürəyini tutdu, ikiqat əyilmiş vəziyyətdə evə girib böyrü üstə divanın üzərinə sərilirdi, üzünü soyuq tər basdı. Səfər kişi Nadirin ürəyinin ağrıməsini qeyri-adi bir şey hesab etmirdi. O, bilirdi ki, bu son vaxtlarda **Nadirdə** adət halını almışdır.

Nadir həmişə dayısını gülərüzlə qarşılıyır, başına bir gündə gələn əhvalatı ona danışır, çox içib az keflənməsi ilə lovğalanır, "qəhrəmanlığını" bacardığı qədər şirin dillə ona nağil edərdi. Bu gün isə Nadir çox kədərli və qəzəbli idi. "İndi onu dilə tutmaq lazımdır" - deyər fikirləşən dayısı Nadiri zorla yemək otağına apardı. Üzbəüz oturdular. Nadiri xəyal götürdü... İkiillik şəhər həyatını acı bir kədərlə xatırladı, düşdüyü bu vəziyyətin səbəbini aydınlaşdırmaq, qəlbinə girmiş xəbis şeytanı-əyyaşlığın mənbəyini tapmaq üçün çox düşündü. İti zəkəsindən, müstəsna həssas duymaq qabiliyyətindən əsər qalmadığını indi hiss etdi. Əti ürənmiş kimi bədənindən bir cərəyan keçdi, gözünü açıb qarşısında dolu araq badəsini gördü, dayısı təklif etmədən onu başına çəkib, dinməz-söylənməz durub yataq otağına getdi.

...Gecə yarıdan keçmişdi. Axşamdan bəri gözünə yuxu getməyən Nadir əzabverici fikirlərdən yaxa qurtara bilmirdi. O, tez-tez "həkim haqlıdır, yoldaşlar

haqlıdır. Özüm öz əlimlə evimi yıxmışam. Niyə mən bu günə qaldım, özümü bədbəxt elədim?" - deyə öz-özünə suallar verir, Şərqiyyənin onu yola salarkən dediklərini xatırlayıb, dərindən köksünü ötürürdü...

Bayırda xəzri səslənir, uzaqlardan dəniz ləpələrinin xoş zümzüməsi aydın eşidilirdi. Nadir bu dilsiz təbiətin bayırdan gələn səsini bir anlıq dinləyir, tələsik paltarını geyirdi. O, sanki öz dərini söyləmək, bu miskin vəziyyətdən qurtarmaq üçün yollar göstərən adamı tapmışdı. Nadir qapıya tərəf getdi, dayanıb nə isə düşündü: "Zəhrimara qalsın... Eybi yoxdur. Sonuncu olsun! Onsuz da bir daha qəti olaraq içməyəcəyəm!" - deyə xırıltılı, acıqlı səslə deyindi. İşığı yandırdı, stola yaxınlaşıb dayandı, güzgüdə əks olunan pərişan tük-lərinə, bənizi ağarmış arıq sifətinə diqqətlə nəzər salıb, yanıqlı bir ah çəkdi. Sonra stolun üstündəki yarım litrlik şüşəni başına çəkmək istərkən əlini saxladı. Üz-gözünü turşutdu, hiddətindən sol əli ilə başının tük-lərindən yapışıb sağ əlindəki şüşəni yerə çırpdı. "Rədd ol! Gözüm nə səni görsün, nə onu!" - dedi. Sonra eyvana çıxıb azacıq dayandı, ürəyi döyünürdü. Çamadanını əlinə aldı, bayıra çıxıb evdən uzaqlaşdı.

Göy üzünü qara buludlar bürümüşdü. Çiskin-çiskin yağış arasы kəsilmədən yağmaqda davam edirdi...

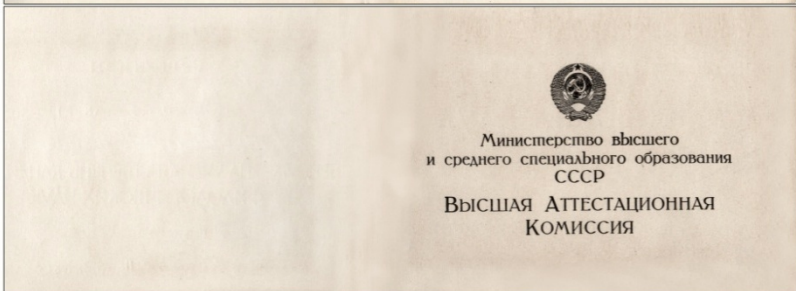
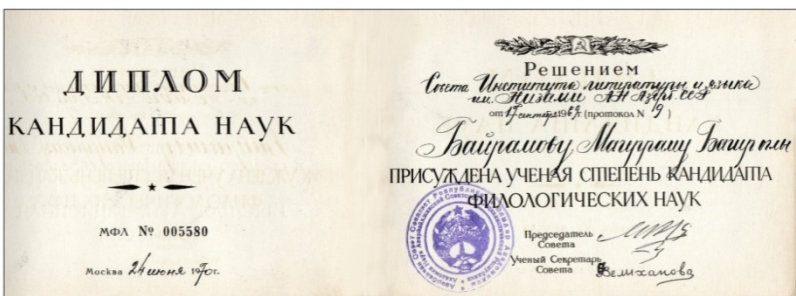
Dünəndən bəri Xəzərin coşqun dalğaları qəzəblənmiş, səbirsiz adamlar kimi vurnuxur, sakitləşməmiş. Dalğalar ov üzərinə atılan yırtıcı pələng kimi sahildən qayalara hücum edir, nərildəyir, öz zərbəsindən razı qalırmış kimi geri çəkilib yenidən hücum qüvvə toplayırdı. Sanki bu qəzəblənmiş dalğalar çılpaq qayaları dağıdaraq hələ səhər açılmamış sahildə çiskin yağış

altında dayanmış məçhul adamı amansız qoynunda boğmaq, didib-parçalamaq istəyirdi.

Bu məçhul adam Nadir idi. Başına döyəcələyən yağış sanki onun murdar, yaramaz hislərini yuyub aparırdı. Sürətlə çırpınan qəlbi, dənizin fırtınadan sonra sakitləşdiyi kimi dincəlirdi. Sonra yağış kəsildi, hava yavaş-yavaş açılmağa başladı. Günəşin ilk şüaları Nadirin islanmış saçlarını qurutmağa və soyumuş ürəyini qızdırmağa başladı. Nadir ətrafına baxındı. Heç kəs yox idi. İslanmış paltarlarını tələsik dəyişdi, özünü səliqəyə saldı, şəhərə doğru addımlamağa başladı. Təzəcə açılan bərbərxanada üzünü qırxdırdı, inamla, ancaq gözləri yaşarmış halda instituta, onun yataqxanasına doğru getdi.

Məhərrəm Bayramov Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturada qiyabi təhsil almış, 1969-cu ildə akademik Məmməd Arif Dadaşzadənin rəhbərliyi altında “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

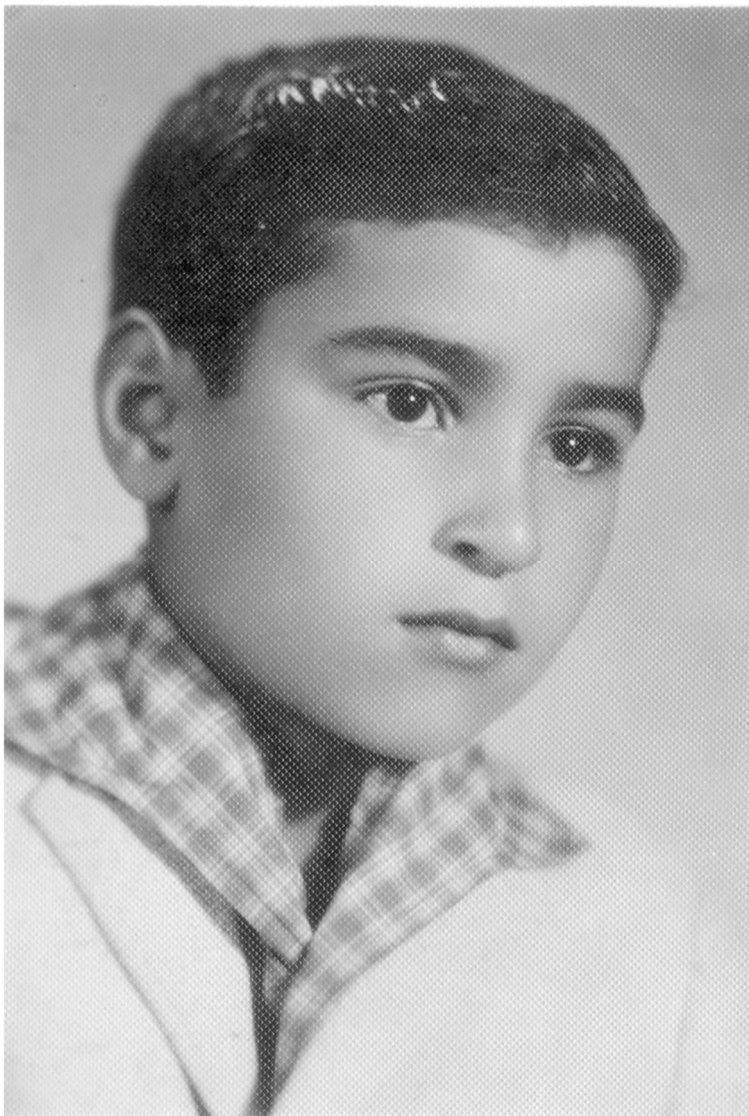
Məhərrəm Bayramov 1966-1969-cu illərdə “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktor müavini vəzifəsində çalışmış və tutduğu vəzifə ilə bağlı məqalələr dərc etdirmişdir.

**M.Bayramov “Sovet Ermənistanı” qəzetinin
redaktor müavini vəzifəsində**

Həyat yoldaşı Klara xanım

Birinci sinif şagirdi Azər

1960-70-ci illər İrəvan ictimai-siyasi ədəbi mühitində özünü təsdiq etmək o qədər də asan deyildi. Çünki bu dövrdə İrəvanda Rza Vəlibəyov, Cəfər Vəlibəyov, Hüseyn Məmmədov (AİMU-nun rektoru, Gülçöhrə Məmmədovanın atası), Əli Həsənov, Əli Məmmədov, Yunis Rzayev, Tapdıq Əmiraslanov, Talib Musayev, Həbib Həsənov, Suren Şərifov, Əkbər İrəvanlı, Cümşüd Sultanov, Sabir Rizayev kimi böyük nüfuz sahibi olan insanlar fəaliyyət göstərirdilər. Məhərrəm Bayramov ağır zəhməti, istedadı, qabiliyyət və bacarığı ilə özünü bu zəngin mühitdə ən yüksək səviyyədə təsdiq etmişdi.

Rza Vəlibəyov

Cəfər Vəlibəyov

Hüseyin Məmmədov

Məhərrəm Bayramov

Əkbər Yerevanlı

Həbib Həsəsnov

1960-1970-ci illər İrəvan ədəbi mühiti

Əli Həsənov

Yunis Rzayev

Sabir Rizayev

Qəşəm Aslanov

Hidayət Orucov

1969-cu ildə Məhərrəm Bayramov Amasiya rayon Partiya Komitəsinə birinci katib təyin olunmuşdur. Beş il bu rayona rəhbərlik etdiyi müddətdə o, çox böyük işlər görmüş, dərin izlər buraxmışdır. O, bu rayonda bacarıqlı və cəsarətli katib kimi yadda qalmışdır.

**Məhərrəm Bayramov Amasiya rayon Partiya
Komitəsində birinci katib çalışarkən**

Amasiya rayonunun birinci katibi vəzifəsində çalışarkən Məhərrəm Bayramov həmin bölgənin Güllübulaq seçki dairəsindən Ermənistan Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. O, bu rayonda deputatlığı dövründə vaxtaşırı seçicilərlə görüşmüş, onların arzularını imkan daxilində yerinə yetirməyə çalışmışdır.

БАЙРАМОВ МАГЕРРАМ БАГИР ОГЛЫ

Зарегистрирован Кандидатом в депутаты Верховного совета Арм
ССР по ГЮЛИБУЛАГСКОМУ избирательному округу № 181

БАЙРАМОВ МАГЕРРАМ БАГИР ОГЛЫ родился в 1928 году в селе Нижний Неджерлу Загйабаларского (ныне Масисского) района Армянской ССР, в семье бедного крестьянина.

Получив семилетнее образование, с 14 лет он начинает работать. В 1942-1944 годах он был секретарем исполкома сельсовета своего села, а затем работал помощником бухгалтера колхоза.

В 1944 году он поступает в Ереванское азербайджанское вечернее училище, которое окончил в 1946 году и стал работать учителем в семи летней школе своего родного села.

В 1947 году тов. Байрамов М. решил продолжить свое образование и поступил на филологический факультет Азербайджанского государственного университета С. М. Кирова,

который успешно окончил в 1952 году.

В университете тов. Байрамов М. вел активную общественную работу, ввиду чего после окончания университета в 1952 году был назначен инструктором Бакинского обкома ЛКСМ Азербайджана, затем инструктором ЦК ЛКСМ Азербайджана, где поработал до 1954 года. В 1954 году был переведен в Армению в качестве инструктора ЦК ЛКСМ Армении. На этом посту он был до 1955 г.

Тов. Байрамов М. горячо любил комсомольскую работу, проявлял творческую активность и высокую ответственность к порученному делу.

С 1955 года по 1964 год работал лектором, а затем инструктором в ЦК КП Армении.

С 1948 года он является членом КПСС. Благодаря хорошей партийной работе в 1964 году он был избран секретарем Арааратского райкома КП Армении. С 1966 по 1969 год он работает заместителем редактора республиканской газеты «Совет Эрманистаны».

В 1969 году тов. Байрамов М. защитил диссертацию и получил ученную степень кандидата филологических наук. Он является членом союзов писателей и журналистов СССР.

С июля месяца 1969 года работает первым секретарем Амасийского райкома КП Армении. На XXV съезде КП Армении тов. Байрамов М. был избран кандидатом в члены ЦК КП Армении и делегатом XXIV съезда КПСС.

За добросовестную работу он награжден орденом «Знак Почета» и медалью «За трудовую доблесть».

На протяжении всей своей трудовой деятельности он проявил себя трудолюбивым, честным и добросовестным коммунистом.

Везде, куда его направляла на работу партия, он проявлял преданность своему делу, пользовался любовью и уважением товарищей по работе и трудящихся всего района.

В день выборов в Верховный Совет Армянской ССР, 13 июня 1971 г. избиратели Гюлибулагского избирательного округа № 181 как один человек отдадут свои голоса за достойного кандидата блока коммунистов и беспартийных тов. МАГЕРРАМА БАГИР ОГЛЫ БАЙРАМОВА.

1971-ci il Məhərrəm Bayramovun həyatında bəlkə də ən uğurlu il olmuşdur. Həmin ildə o, “Şərəf Ordeni”nə layiq görülmüş, monoqrafiyası nəşr olunmuşdur.

СОЮЗ
СОВЕТСКИХ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ
РЕСПУБЛИК

ОРДЕНСКАЯ
КНИЖКА

1971-ci ildə Məhərrəm Bayramov Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının XXIV qurultayına nümayəndə seçilmişdir. O, Moskva şəhərində keçirilən bu qurultaya Ermənistandan gələn yeganə azərbaycanlı idi.

**Məhərrəm Bayramov XXIV qurultayda
Azərbaycan nümayəndələri arasında
Moskva, 1971-ci il**

Sonralar Ermənistan adlanan ərazidə Vədi-basar, Zəngibasar, Krasnoselo, **Mehri** rayonlarının birinci katibləri azərbaycanlılar olmuşlar. Ancaq 1970-ci illərdən sonra yalnız Amasiya rayonunun birinci katibi azərbaycanlı idi. Bunu yaxşı bilən Məhərrəm Bayramov rayonun inkişafı üçün bütün imkanlardan istifadə etməyə çalışır. 1971-ci ildə Moskvada qurultayın gedişində o, keçmiş SSRİ-nin Neft və Qaz nazirinin birinci müavini Sabit Ata oğlu Orucovla görüşüb, Amasiya rayonuna qaz çəkilməsi məsələsini həll edir. Bu, Məhərrəm Bayramovun xalq seçiciləri qarşısında milli təəssübkeşliyi, qeyrəti idi.

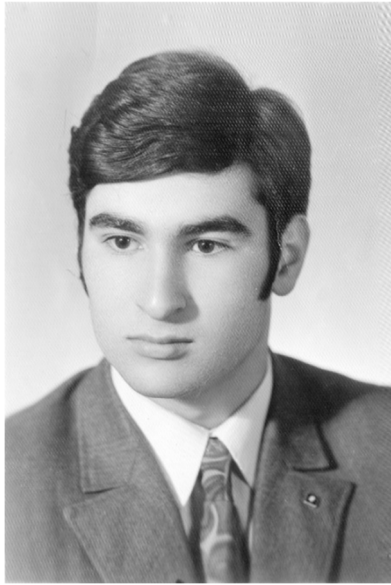
**Keçmiş SSRİ-in Qaz Sənayesi naziri
Sabit Orucov**

1974-cü ildə Məhərrəm Bayramov Respublika Mərkəzi Komitəsinin, Nazirlər Sovetinin və Ali Sovetin orqanı olan “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru təyin olundu və ömrünün sonuna kimi həmin vəzifəni çox ləyaqətlə apardı.

M.Bayramov həyat yoldaşı Klara xanım

X sinif şagirdi Azər

“Sovet Ermənistanı” qəzeti kollektivinin Cəfər Vəlibəyovla görüşündən sonra. İrəvan. “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaksiyası, 1977

İrəvanda Azərbaycan məktəblilərinin sərgisi.26.01.1979 Toplantıda Ermənistan Respublikasının maarif nazirinin müavini Suren Şərifov, Bakıdan gəlmiş nümayəndə Zəhra Əliyeva və tədbirin təşkilatçısı olan “Sovet Ermənistanı” qəzetinin kollektivi

**“Sovet Ermənistanı” qəzetinin kollektivi.
8 may 1980-ci il
“Qələbə bayramı”na həsr edilmiş tədbirdən sonra**

1970-ci illərdə **İrəvanda azərbaycanlıların** üç əsas elm və sənət mərkəzi vardı: “Sovet Ermənistanı” qəzeti, C.Cabbarı adına İrəvan Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı və İrəvan Pedaqoji İnstitutu. Məhərrəm Bayramov bunların hər üçü ilə sıx təmasda idi. “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru, İrəvan Azərbaycan Teatrının bədii şurasının üzvü və İrəvan Pedaqoji İnstitutunun müəllimi idi.

Məhərrəm Bayramov müntəzəm olaraq İrəvan Azərbaycan Teatrına gəlib tamaşa edərdi.

Filologiya elmləri namizədi Məhərrəm Bayramov uzun illər İrəvan Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan bölməsində Xarici ölkələr ədəbiyyatı fənnini tədris etmişdir. Onun vaxtıyla dərslər dediyi tələbələrin bir çoxu dövlət idarələrində yüksək vəzifələrdə çalışdılar.

Məhərrəm Bayramov 1970-ci ildə Ermənistan Ali Sovetinin **deputatı** ilə yanaşı eyni zamanda Ermənistan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədr müavini seçilmişdir. Bu onun respublikada qazandığı nüfuzun nəticəsi idi. Dünyasını dəyişənə qədər Məhərrəm Bayramov o qədər qatı millətçilərin içərisində bu vəzifəni cəsarətlə daşdı.

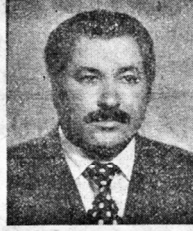
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի Տօվետինի Րայասաթ Իե՛յ'ատի

Բ. Ե. ՏԱՐԿԻՏՈՎ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի
Տօվետի Րայասաթ Իե՛յ'ատինի
սօճրի.

Բ. Մ. ԲԱԳԴԱՏԱՐՅԱՆ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի
Տօվետի Րայասաթ Իե՛յ'ատի
սօճրինի յաճաննի.

Մ. Բ. ԲԱՅՐԱՄՈՎ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի
Տօվետի Րայասաթ Իե՛յ'ատի
սօճրինի յաճաննի.

Մ. Մ. ԲԱԽՇԻՆՅԱՆ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի
Տօվետի Րայասաթ Իե՛յ'ատինի
կաթօն.

Վ. Փ. ԲԱՐՄՏՅԱՆ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի
Տօվետի Րայասաթ Իե՛յ'ատինի
ւշա՛յ.

Լ. Ա. ԲԱՐՄՏՅԱՆ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի
Տօվետի Րայասաթ Իե՛յ'ատինի
ւշա՛յ.

Բ. Ը. ԲԱՐԻՆՅԱՆ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի
Տօվետի Րայասաթ Իե՛յ'ատինի
ւշա՛յ.

Գ. Ա. ԳԱՄԲԱՐՅԱՆ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի
Տօվետի Րայասաթ Իե՛յ'ատինի
ւշա՛յ.

Գ. Լ. ԿԵՎՈՐԿՅԱՆ,

Կ. Տ. ԸԵՄԻՐՇՅԱՆ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի

Բ. Կ. ՄԱՆՍԿՅԱՆ,
Երմանիստան ՏՏՐ Ալի

**Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət
Heyəti sədrinin müavini M.Bayramov sessiyada
çığış edərkən**

Məhərrəm Bayramov 1975-ci ildə **Basarkeçər** rayonunun 315 nömrəli Şişqaya seçki dairəsindən Ermənistan SSR Ali Sovetinə deputat seçilmişdir. Aşıq Ələsgər yurdunun övladları öz namizədləri ilə fəxr edirdilər.

МƏҲƏРРƏМ БАҒЫР ОҒЛУ БАЈРАМОВ

315 НӨМРƏЛИ ШИШГАЈА СЕЧКИ ДАИРƏСИНДƏН ЕРМƏНИСТАН ССР АЛИ СОВЕТИНӨ ДЕПУТАТЛЫҒА НАМИЗƏД ГЕЈД ОЛУНМУШДУР

Мəһəррəм Бағыр оғлу Бајрамов 1928-чи илдə Ермəнистан ССР Зəнгибасар (индики Масис) рəјонунун Ашағы Нечили кəндиндə јохсул кəндли аилəсиндə анадан олмуш, натаман орта тəһсилни оз доғма кəндлəриндə алдыгдан сонра 14 јашлы кəчч эмək фəалијəтинə башламышдыр. 1942—44-чү иллəрдə А. Нечили кəнд Советини катиби, сонралар колхозда һесабдар кəмəkчиси ишлəмишдыр.

М. Б. Бајрамов 1944-чү илдə Јереван Азəрбајчан Педагогич мəkтəбинə гəбул олмуш вə 1946-чы илдə ораны битирдикдэн сонра оз кəндлəриндəки мəkтəбдə мүүлими ишлəмиш. 1947-чи илдə иез С. М. Киров адына Азəрбајчан Дəвлət Университетинин филологија факултəсинə дахил олмуш, 1952-чи илдə университети мұвəфəғијəтлə гуртармышдыр. О. 1948-чи илдэн Сов. ИКП үздүр.

М. Б. Бајрамов јолдаш ычтман ишлəрдə фəал иштирак етдији үчүн университети гуртаран кил — 1952-чи илдə Бақы Вилајат

Комсомол Комитəсинə тəлиматчы вəзифəсинə прəли чəкилир. Сонралар Азəрбајчан ЛККК МК-да 1954-чү илə кими тəлиматчы ишлəмишдыр. О. 1954 — чү илдə Ермəнистан ЛККК МК — да тəлиматчы вəзифəсинə дəјишдирилмиш вə 1955-чи илдəк бу вəзифədə ишлəмишдыр.

М. Б. Бајрамов 1955-чи илдэн 1964-чү илə кими Ермəнистан КП МК-ның апаратында эввəллэр мұһазирəчи, сонрадан тəлиматчы олмуш, партија ишиндəки бачарығына кərə Ермəнистан КП Веди (индики Арарат) Рəјон Комитəсинин катиби сечилмишдыр. 1966-чы илдэн 1969-чү илдəк о, «Совет Ермəнистаны» республика гəзетиндə редактор мұавини ишлəмишдыр. 1969-чү илдə о, филологија елмлэр намызэди алимлик дərəчəси ады алмышдыр. М. Б. Бајрамов ССРИ Јазычылар вə Журналистлэр иттифағларынын үздүр.

М. Б. Бајрамов јолдаш 1969—1974-чү иллəрдə Ермəнистан КП Амасија Рəјон Комитəсинин биринчи катиби ишлəмишдыр. 1974-чү илдэн «Совет Ермəнистаны» республика гəзетинин редакторудур.

Ермəнистан КП 25 — чи гурултајында М. Б. Бајрамов јолдаш Ермəнистан КП МК үзлүјүнə намызэд вə Сов. ИКП 24-чү гурултајына нұмајəндə сечилмишдыр. Ермəнистан ССР Али Совети Рəјасət Гејəти сəдринин мұавинидир. Сəккизинчи чағырыш Ермəнистан ССР Али Советинə депутат сечилмишдыр. Эмək Фəалијəти мұддəтиндə «Шəрəф нишаны» ордени вə «Рəшадəтли эмəјə кərə» медалы илə тəлтиф едилмишдыр.

Ишкүзарлығына, тəшкилатчылыг бачарығына кərə М. Б. Бајрамов јолдаш республика ээһмəkешлəринин һөрмəтини газанмышдыр.

1975-чи илин 15 ијунунда Ермəнистан ССР Али Советинə сечкилэр күнү 315 нөмрəли ШИШГАЈА сечки даирəсинин сечкичлери коммунистлэрлə битərəғлəрин сарсылмаз иттифағынын намызэди олан МƏҲƏРРƏМ БАҒЫР ОҒЛУ БАЈРАМОВУН лəһинə јекдилликлə сəс вərəчəклэр.

ВАРДЕНИС РАЈОН МƏТБƏƏСИ.

Seçicileri ilə görüş zamanı

Məhərrəm Bayramov bu seçkilərdə də yenidən Ermənistan Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin sədr müavini seçilmişdir. Ali Sovetin sədr müavini kimi o, vaxtaşırı görüşlərdə, tədbirlərdə olurdu.

1980-ci ildə Məhərrəm Bayramov Şişqaya seçki dairəsindən yenidən deputat seçilmişdir.

Məhərrəm Bayramovun jurnalistlik fəaliyyəti onun yaradıcılığının mühüm bir qolunu təşkil edirdi. O, “Ədəbi Ermənistan” almanaxının məsul katibi, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktor müavini, redaktoru olmuş, nə qədər publisistik məqalələr yazmışdır. 1978-ci ildə jurnalistika sahəsindəki xidmətlərinə görə “Ermənistan SSR-nin əməkdar jurnalisti” fəxri adına layiq görülmüşdür.

Məhərrəm Bayramovun bir çox yetirmələri, qayğı göstərdiyi adamlar olmuşdur. Onlardan biri də “Sovet Ermənistanı” qəzetində sırası işçidən şöbə müdirliyinə, sonralar Azərbaycan Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin sədri vəzifəsinə qədər yüksələn Babək Hüseynoğlu idi. O, ömrünün sonuna kimi həmişə M.Bayramovun ona olan qayğısını döndöndə xatırlayırdı.

Məhərrəm Bayramovun 1971-ci ildə İrəvanda nəşr olunmuş “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” monoqrafiyası tezliklə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş, bir sıra tanınmış alimlər əsər haqqında yüksək fikirlər söyləyib, resenziyalar yazmışlar. Onlardan bəzi parçaları diqqətə çatdırıb təqdim olunur:

“M.Bayramovun kitabı qiymətli tədqiqat kimi diqqəti cəlb edir. Tədqiqat sözü burada ayrıca vurğu ilə deyilməlidir. Çünki erməni dilini ana dili qədər mükəmməl bilən müəllifin əsərinin hər səhifəsi ötən əsrin səksəninci illərindən bu günlərədək olan bir dövrdə mövzu ilə əlaqədar çox maraqlı dəlillərlə doludur”.

Qasım Qasımzadə. “Sənətkara ehtiramla”,

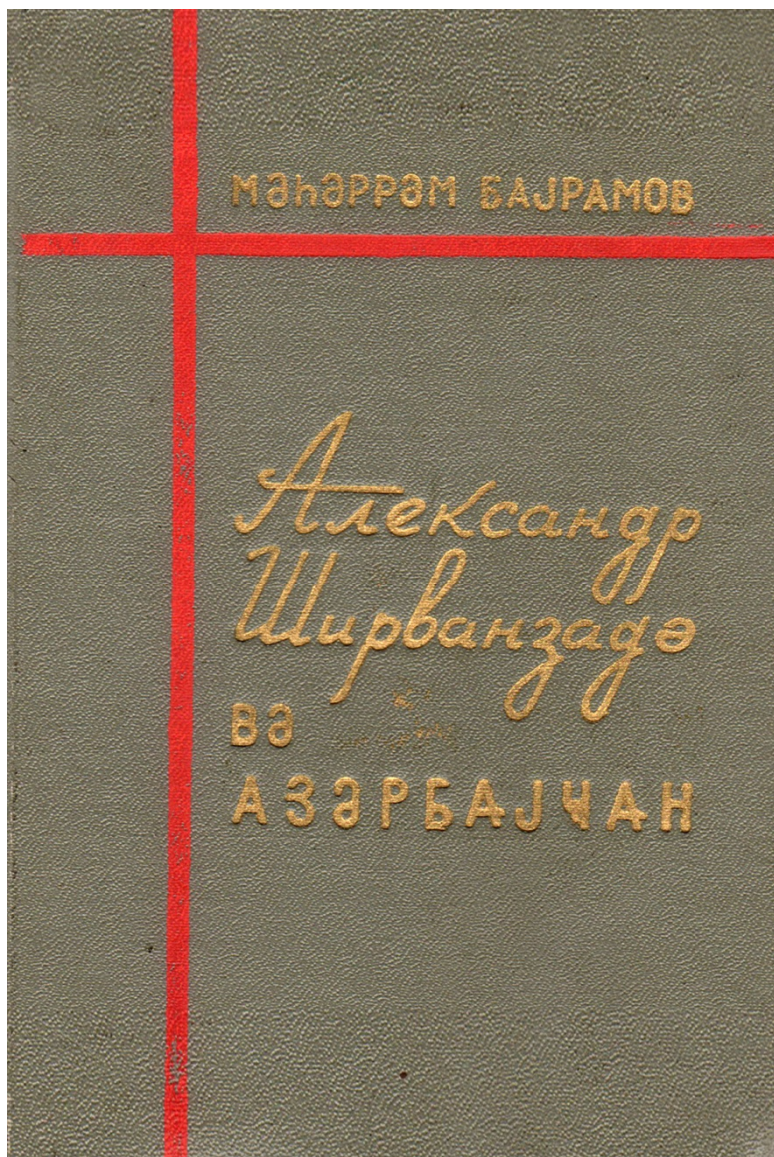
“Kommunist” qəzeti, 6 aprel 1972.

**Qasım Qasımsadə həm də M.Bayramovun
opponentlərindən biri olmuşdur**

“Şirvanzadə yaradıcılığının “psixoloji həqiqətləri”nin ilk mayası Azərbaycan həyatı, Azərbaycan gerçəkliyi olmuşdur... Monoqrafiyanın üçüncü fəslindəki fakt bolluğuna diqqət edərkən düşünmək lazımdır ki, erməni dili və ədəbiyyatını dərinləndən bilmədən belə bir mövzunun öhdəsindən gəlmək o qədər də asan deyilmiş”.

Sokrat Musayev. “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan”, “Azərbaycan” jurnalı, 1972, № 11, s. 206-208.

Məhərrəm Bəyramovun monoqrafiyası

““Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan” əsəri polemik şəkildə yazılmışdır. Müəllif özündən əvvəl gətirilən faktlara, istifadə olunan materiallara, deyilən fikirlərə yeri gəldikcə münasibətini bildirir, onları dəqiqləşdirir, biri ilə razılaşıır, digəri ilə elmi mübahisəyə girir. Şübhəsiz, polemika zamanı deyilənlərin hamısı ilə razılaşmaq olmaz. Lakin müəllifin fikirləri, hökmləri, gəldiyi nəticələri əsasən məntiqidir, inandırıcıdır, doğrudur”.

Həbib Babayev. “Aleksandr Şirvanzadə və Azərbaycan”,
“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 03 iyun 1972.

Professor Həbib Babayev

Məhərrəm Bayramov çox maraqlı faktları
aşkara çıxarmış, vaxtilə dövrü mətbuatda dərc
edildiyi bu faktları indi dövriyyəyə daxil
etmişdir”.

Sabir **Rizayev**. Ədəbi əlaqələr haqqında
dəyərli kitab.

“Sovet Ermənistanı” qəzeti, 22 noyabr 1975.

Alimlərin bu fikri Məhərrəm Bayramovun
kitabı milli qeyrətlə yazmasından irəli gəlirdi.

Məhərrəm Bayramov dostluqda da sadıq insan idi. Yazıçı, dramaturq, siyasi xadim Şıxəli Qurbanovla Azərbaycan Komsomolunda başlanan dostluq onların ömürləri boyunca davam etdi.

Vaxtilə Azərbaycan Dövlət Universitetində Məhərrəm Bayramova dərs demiş görkəmli ədəbiyyatşünas alim akademik Məmməd Cəfər Cəfərovla İrəvanda görüşürlər. Məmməd Cəfər müəllim sonralar Məhərrəm Bayramovun opponenti olmuşdu.

Azərbaycanlıların əski elm, mədəniyyət mərkəzlərindən biri İrəvan şəhəri həmişə qonaqlıqaralı olurdu. Bakıdan gələn görkəmli **adamları** 1960-1970-ci illərdə əsas qarşılayıb, müşayiət edib, hörmətli qonaq kimi qayğıyla yanaşan Məhərrəm Bayramov idi. Belə əziz qonaqlardan biri də akademik Həmid Araslı olmuşdu.

Bakıdan gələn qonaqlar əksər vaxt “Sovet Ermənistanı” qəzeti redaksiyasının qonaqları olurdular. Bəzən də onlardan “redaksiyamızın qonaqları” rubrikası altında müsahibə götürülürdü.

Xalq şairi Süleyman Rüstəm və xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı da “Sovet Ermənistanı” qəzetinin qonağı olmuşlar.

Akademik Fuad Qasımzadə “Sovet Ermə-
nistanı” qəzetinin qonağıdır.

Soldan birinci Məhərrəm Bayramov,
ortada Fuad Qasımzadə.

**Məhərrəm Bayramov və tələbə yoldaşı
professor Qulu Xəlilov**

**1971-ci il Moskvada XXIV qurultayda
iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Şamama
Həsənova ilə başlayan tanışlıq sonralar ailə
dostluğu ilə davam etdi.**

Akademik Məmməd Arif, akademik Kamal Talıbzadə “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaksiyasında.

1970-ci illərin ikinci yarısında Məhərrəm Bayramov bəlkə də ən xoş çağlarını yaşayırdı. Oğlu Azər ailə qurmuş, Məhərrəm Bayramovun iki nəvəsi dünyaya gəlmişdi – Xatirə və Elnur. Baba nəvə sevinci içərisində idi. Övladdan da şirin olan nəvə.

M.Bayramov nəvələri Xatirə və Elnurla

1979-cu ildə Məhərrəm Bayramovun redaktorluğu ilə İrəvanda “Ermənicə-Azərbaycanca lüğət” kitabı nəşr olundu.

Ռ. Հ. ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ, Ի. Հ. ԽԱԼԻԼՈՎ
P. H. BAFRAMJAN, I. H. XƏLİLOV

**ՀԱՅ-ԱՂԲԵՋԱՆԵՐԵՆ
ԲԱՌԱՐԱՆ**

**ЕРМӘНИЧӘ-АЗӘРБАЈЧАНЧА
ЛҮҒӘТ**

Խմբագրող թղթաբեկ Մ. Բ. Բալթաբեկի
Редактору М. Б. Бајрамов

4Ap(03)
Բ 24

Р. А. Баграмян, И. Г. Халилов
Армяно-азербайджанский словарь

Издательство «Луйс»
Ереван 1978

© «Լույս» հրատարակչություն, 1978

1981-ci il yanvar ayının 6-da qəfil acı bir xəbər sonralar Ermənistan adlanan bu qədim oğuz yurdunun bütün azərbaycanlılarını sarsıtdı. Ermənistan KP MK-nın üzvü, Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədr müavini, Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatı, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin baş redaktoru Məhərrəm Bağır oğlu Bayramov faciəli surətdə həlak olmuşdur.

Hələ 53 yaşını tamamlamamış bu nəcib, sadə insan keçmiş İrəvan Xanlığı ərazisində yaşayan azərbaycanlıların ən böyük inam yeri, dayaq nöqtəsi idi...

**ЕРМӘНИСТАН КОММУНИСТ ПАРТИЈАСЫНЫН
МӘРКӘЗИ КОМИТӘСИНДӘН**

**ЕРМӘНИСТАН ССР АЛИ СОВЕТИНИН
РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИНДӘН ВӘ**

ЕРМӘНИСТАН ССР НАЗИРЛӘР СОВЕТИНДӘН

Ермәнистан КП Мәркази Комитәси, Ермәнистан ССР Али Советинин Рәјасәт Һеј'әти вә Ермәнистан ССР Назирләр Совети Ермәнистан КП МК-нын үзвү, Ермәнистан ССР Али Советинин депутаты, Ермәнистан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әти сәдринин мүавини, «Совет Ермәнистаны» гәзетинин редактору **Мәһәррәм Бағыр оғлу Бајрамовун** 1981-чи ил январ ајынын 6-да 53 жашында вәфат едјини дәрин һүзнә билдирир вә мәрһумун аиләсинә башсағлығы верирләр.

**ЕРМӘНИСТАН
КП МӘРКӘЗИ
КОМИТӘСИ**

**ЕРМӘНИСТАН
ССР АЛИ
СОВЕТИНИН
РӘЈАСӘТ ҺЕЈ'ӘТИ**

**ЕРМӘНИСТАН
ССР НАЗИРЛӘР
СОВЕТИ**

Ермәнистан КП МК-нын үзвү, Ермәнистан ССР Али Советинин депутаты, Ермәнистан ССР Али Совети Рәјасәт Һеј'әти сәдринин мүавини, «Совет Ермәнистаны» гәзетинин редактору **Мәһәррәм Бағыр оғлу Бајрамовун** дәрфини тәшкил етмәк үчүн К. Л. Даллакјан (сәдр), А. А. Мкртчјан, М. М. Бахчјинјан, В. Л. Мирзојан, Б. А. Саркјан, Г. М. Барутјунјан, И. С. Мәммәдов, Ж. С. Аветисјан јолдашлардан ибарәт комиссија јарадылмышдыр.

Магаррам Багир оглы БАЙРАМОВ

6 января 1981 года на 53-м году жизни скончался член ЦК Компартии Армении, депутат Верховного Совета Армянской ССР, заместитель председателя Президиума Верховного Совета Армянской ССР, редактор газеты «Совет Эрменистаны», член КПСС с 1948 года Магаррам Багир оглы Байрамов.

М. Б. Байрамов родился в 1928 году в селе Саят-Нова Масисского района Армянской ССР, в семье неимущих крестьян.

Окончив в 1946 году Ереванское азербайджанское педагогическое училище, он работал учителем в школе родного села. В 1947 году он поступил на филологический факультет Азербайджанского университета имени С. М. Кирова, после окончания которого был назначен инструктором Бакинского обкома ЛКСМ Азербайджана, а затем инструктором ЦК ЛКСМ Азербайджана.

В 1954 году М. Б. Байрамов переехал в Армению, где до 1955 года работал инструктором ЦК ЛКСМ Армении, затем был избран на руководящую партийную работу. Он был лектором, а затем инструктором ЦК КП Армении, в 1964 году был избран секретарем Арагатского райкома КП Армении. С 1966 по 1969 год он работал заместителем редактора газеты «Совет Эрменистаны».

В 1969 году М. Б. Байра-

мов был избран первым секретарем Амасийского райкома КП Армении, а в 1974 году назначен редактором газеты «Совет Эрменистаны», где и работал до конца жизни.

М. Б. Байрамов был делегатом XXIV съезда КПСС, на XXVI съезде Коммунисти-

ческой партии Армении был избран членом ЦК КП Армении. Он был депутатом Верховного Совета Армянской ССР 8--10-го созывов, заместителем председателя Президиума Верховного Совета Армянской ССР.

М. Б. Байрамов был опытным журналистом и филологом, его перу принадлежат книги и статьи, работы, посвященные армяно-азербайджанским литературным связям.

На всех участках, куда посылали его партия М. Б. Байрамов работал с большой энергией, отдавая все свои силы, знания и организаторские способности порученному делу.

Партия и правительство высоко оценила его заслуги. Он награжден орденом «Знак Почета» и медалями, ему было присвоено почетное звание заслуженного журналиста Армянской ССР.

Память о Магарраме Багир оглы Байрамове навсегда останется в сердцах тех, кто знал его и работал вместе с ним.

К. С. Демирчян, Б. Е. Саркисов, Ф. Т. Саркисян, Г. Н. Андреев, Г. М. Восканин, В. В. Галумян, К. Л. Даллакян, Г. А. Мартиросян, Л. Н. Нересян, М. Б. Арумянян, Е. Т. Асатрян, М. О. Мурадян, Л. Г. Саакян, О. М. Вагдасарян, А. М. Киракосян, Г. А. Айрапетян, К. А. Гамбарян, В. М. Мовсисян, Г. С. Сагоян, Р. Х. Светлова, С. Л. Туманян, А. А. Мкртчян, В. А. Турьян, М. М. Бахчинян, Л. М. Кроян, Б. М. Мкртчян, С. К. Погосян, М. А. Хачатрян, М. А. Мстоян, Ж. С. Аветисян, Дж. Г. Алиев, Г. В. Мянсян, А. Г. Адоян, Г. М. Арутюнян, Х. О. Овакмян, И. С. Мамедов, В. Л. Мирзоян, Б. А. Саркисян.

**İrəvandakı Texnika Evində
Məhərrəm Bayramovla vida mərasimi oldu.**

*Mən ölümdən qorxardım,
Məndən sonra dünyaya gələnlər olmasaydı.*

Xalq şairi Hüseyn Arif.

Məhərrəm Bayramovun bu gün həsrət dolu kövrəkliklə xatırladığımız İrəvanda şölələnmiş ocağının işığı indi daha da gurlaşmış, beynəlxalq aləmə yayılmışdı.

Məhərrəm Bayramovun yeganə övladı Azərin bu gün üç övladı, yeddi nəvəsi var. Məhərrəm Bayramovun nəvələri dünyanın ayrı-ayrı Universitetlərində təhsil almış və nəticələrini də bu ruhda böyütməyə çalışırlar.

Azər müəllim ailəsi ilə birlikdə

Məhərrəm Bayramov və Klara xanım

Azər və həyat yoldaşı Cəmilə xanım

Azər və həyat yoldaşı Cəmilə xanım

Azər, Cəmilə və övladları

Əsgər Məmməd oğlu Zeynalov 1951-ci ildə İrəvan şəhəri yaxınlığındakı Zəngibasar rayonunun Yuxarı Necili kəndində anadan olmuşdur. 1969-cu ildə Zəngibasar rayonunun orta məktəbini, 1974-cü ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun fransız dili fakültəsini bitirmişdir. Ağdərə rayonunun Manikli və Xatınbəyli kənd məktəblərində, Zəngibasar rayonunun Yuxarı

Necili və Dəmirçi kənd orta məktəblərində fransız dili müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir (1974-1988). 1976-1977-ci illərdə Ulan Ude şəhərində hərbi xidmətdə olmuşdur. 1988-ci ildə Qarabağ hadisələri ilə əlaqədar olaraq öz doğma yurdumu tərk edib, Xırdalan şəhərində məskunlaşmışdır. 1989-cu ildən Azərbaycan Dillər Universitetinin Praktiki fransız dili kafedrasında laborant, baş laborant, baş müəllim, dosent, elmlər doktoru, professor, kafedra müdürü (1998-2012) vəzifələrində çalışmışdır. 2004-2017-ci illərdə ADU-nun Tələbə Elmi Cəmiyyətinin sədri kimi fəaliyyət göstərmişdir. 2017-2020-ci illərdə ADU-nun Qafqazşünaslıq kafedrasının müdiri olmuş, hal-hazırda ADU-nun Fransız dili və Mədəniyyət Mərkəzinin müdürüdür. 40-a yaxın kitabın və 400-dən artıq elmi-publisistik məqalənin müəllifidir. 1991-ci ildə prof. M.Seyidov və prof. T.Əhmədovun rəhbərliyi altında "Azərbaycan bayatıları Qafqaz regionunda" mövzusunda namizədlik, 2003-cü ildə isə "Fransız ədəbiyyatında Şərq mövzuları" (Volterin yaradıcılığı üzrə) mövzusunda doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. 2005-ci ildən isə professordur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Volter və Hüqo haqqında ilk monoqrafiyalar onun qələminə məxsusdur. 10-dan artıq kitabı rus, ingilis və fransız dillərinə tərcümə olunub, xarici ölkələrdə işıq üzü görmüşdür. "İrəvan ziyalıları" kitabı 2011-ci ildə Sankt-Peterburqda, 2013-cü ildə Moskvada nəşr olunmuşdur. "Hüqo-fransız ədəbiyyatının milyarderi" monoqrafiyası

isə 2015-ci ildə Fransada fransız dilində, 2016-cı ildə Almaniyada ingilis dilində, “Hüqo” (2016) və “İrəvan ziyalıları” (2016) kitabları ABŞ-da, “Hüqonun Şərq baxışı” (2016) İngiltərənin Paytaxtı Londonda, “Volter və Hüqonun Şərq baxışı” (2016) Kanadada ingilis dilində, “İrəvan xanlığı... gerçəkliyin aydınlığı” kitabı (2016) ABŞ-da Azərbaycan dilində, “Şərq Volter yaradıcılığında” (2017) monoqrafiyası Hindistanda, “Volter və Hüqonun Şərq dünyası” (2018) kitabı İsveçdə çap edilmişdir. 10-dan artıq məqaləsi İranda, Türkiyədə, Rusiyada və Serbiyada nəşr olunmuşdur. Bir sıra Azərbaycan alimləri ilə yanaşı dünya şöhrətli rus və fransız alimləri Boris Starkov, Rudolf İvanov, Jan Lui Bakke Qrammon, Arno Laster tədqiqatçı alimin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişlər. Bosnia-Hersoqovinalı alim 2017-ci il 1 iyul tarixdə “Preporod” qəzetində nəşr etdirdiyi “Viktor Hüqo Məhəmməd peyğəmbər haqqında” məqaləsində Əsgər Zeynalovun Londonda nəşr olunmuş “Hüqonun Şərq baxışı” əsərinə bir neçə dəfə istinad etmişdir. Bakı, İrəvan, Almaniya, Fransa və Türkiyədə keçirilən beynəlxalq konfranslarda iştirak etmişdir.

Ölkənin ictimai-siyasi həyatında baş verən ən mühüm hadisələrə öz münasibətini bildirmiş, Qarabağ hadisələri, 20 Yanvar hadisəsi, Xocalı soyqırımı, I və II Qarabağ müharibəsi ilə bağlı silsilə məqalələr yazmışdır. II Qarabağ müharibəsi dövrü və ondan sonrakı vaxtlarda erməni girov və terroristlərin istintaqı zamanı erməni dilindən tərcüməçilik etmişdir.

Azərbaycan Jurnalistlər (1997) və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin (1998), Nyu-York Elmlər Akademiyasının (2017) üzvü, Özbəkistanın Turan Akademiyasının akademiki (2018), Parisdə fəaliyyət göstərən Viktor Hüqonun Dostları Cəmiyyətinin üzvü (2019), Türk Dünyası Araşdırmalar Beynəlxalq Akademiyasının akademiki (2019), Almaniyada fəaliyyət göstərən Avropa Təbiət Elmləri Akademiyasının akademiki (2019) seçilmişdir.

2019-cu ildə Türk Dünyası Araşdırmalar Beynəlxalq Akademiyasının Beynəlxalq qızıl medalına layiq görülmüşdür.

Ə. Zeynalovun birbaşa iştirakı, məsləhəti və əsərlərindən istifadə əsasında “Uluxanlı məktəbi - 125”, “İrəvan və İrəvanlılar”, “Mustafa bəy Topçubaşov”, “Bir şair

ömrü”(Əhməd Cəmil) sənədli filmləri ərsəyə gəlmişdir. “Tariximiz, torpağımız, taleyimiz” adlı çoxseriyalı sənədli filminin Uluxanlı və İrəvanla bağlı hissələri Ə.Zeynalovun iştirakı ilə çəkilməmişdir. Azərbaycan radiosunda tədqiqatçı alimin “Azərbaycan bayatılar erməni qaynaqlarında” və “Musiqimizin təsir dairəsi” mövzusunda etdiyi çıxışlar radionun qızıl fondunda saxlanılır.

MÜNDƏRİCAT

Qısa ömrün böyük fəaliyyəti.....	3
Məhərrəm Bayramov. "Unudulmaz insanlar" dəftərindən.....	72
Bəşəri ideallara sədaqət nümunəsi, vətənpərvər ziyalı, dəyanətli ictimai-siyasi xadim.....	79